

SOCIÁLNĚHISTORICKÉ KONTEXTY ČESKÉHO ANTISEMITISMU A ANTINĚMECTVÍ PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A JEJICH ODRAZ V DOBOVÉ KARIKATUŘE

The Socio-Historical Contexts of Czech Anti-Semitism and Anti-German Sentiments Following the Establishment of the Czechoslovak Republic and their Reflection in Contemporary Caricatures

BLANKA SOUKUPOVÁ

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0001>

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© 2019, Blanka Soukupová. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc., Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jínonice; e-mail: 6446@mail.fhs.cuni.cz

The Czechoslovak Republic was created as the national state of the Czechs and Slovaks. Although it was based on the ethnic principle, the new state simultaneously assured relatively extensive rights for its national and religious minorities; in the Czech lands primarily for Czech Germans and the structured Jewish minority (in the new state, Jews could claim Jewish nationality and religion, or only Jewish religion). Although the Jewish minority was ideologically and politically heterogeneous and absolutely loyal to the state, it repeatedly became, not for the first time historically, the target of largely socially and ethnically motivated attacks after the foundation of the Republic. However, their nature was escalated even more by the difficult social conditions following World War I and the generally traumatic experience of the unexpected world war. Contemporary journalism helped disseminate the image of Jews as the main culprits who had caused the world war and were responsible for the general post-war destabilisation and shortages, Jews as non-state building residents of the republic, disloyal, pro-German orientated asocial elements, intensified by the image of Jewish refugees from Galicia and Bukovina, justly or unjustly accused of operating chain businesses. Contemporary journalism also emphasised the traditional image of Czech Germans as the ancient enemy of the Czech nation, currently accused of starting World War I. The fact that most Czech Germans were truly disloyal citizens of the new state after the foundation of the republic (and again in the 1930s) was balanced by the efforts of the Czechoslovak government to “win the Germans over for the new state” and therefore controlled the suppression of anti-German sentiments which were often linked to anti-Jewish sentiments. The text questions the significance of the image of the national enemy at a time in history that saw the destabilisation of existing socio-political relations, undoubtedly represented by the dissolution of the monarchy and the rise of new national states in Central Europe and their contemporary visualisation.

Key words: Czechoslovak Republic, Jews, Germans, anti-German sentiment, anti-Semitism

Klíčová slova: Československá republika, Židé, Němci, antiněmectví, antisemitismus

ÚVOD

Ve své studii analyzuji vytváření obrazu (medializovaných postojových modelů) národního či národnostního nepřítele v české společnosti první republiky. Soustřeďuji se přitom především na období bezprostředně po rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku nového národního státu – Československé republiky (28. října 1918), kdy docházelo k pogromům a protižidovským excesům (prosinec 1918 – listopad 1920) a kdy se německá menšina pokusila o secesi (listopad 1918 – březen 1919). Tato doba byla poznamenána destabilizací politickospolečenských poměrů, přetrvávající frustrací ze světové války a jejích důsledků. Dále si všímám přerůstání obrazu nepřítele do doby stabilizace a „zlatých“ let republiky (1921–1929). Současně si kladu otázku dobového významu obrazu nepřítele a jeho vizualizace. Studie se opírá o již propracovanou definici etnických obrazů a stereotypů a teorii jejich fungování (srov. např. Soukupová, 1998: 134; Křen, Broklová, 1998; Toncrová, Uhlíková, 2000) a také o poznatky o konstruování společného nepřítele (souhrnně Loewenstein, 1997: 59–80). Analýza vizualizace jeho obrazu vychází z excerpce dobových obrázkových časopisů a novin publikujících karikatury.¹

OFICIÁLNÍ VZTAH ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY K MENŠINÁM A ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA ČESKÝCH NĚMCŮ A ŽIDŮ

Československá republika byla vytvořena jako národní stát Čechů a Slováků,² přestože byl její charakter národnostní. Z výsledků rakouských (1869, 1890, 1900, 1910) i československých (1921, 1930) sčítání lidu je zřejmé, že v českých zemích představo-

1 Excerpována byla tato periodika: brněnský deník Lidové noviny Arnošta Heinricha (vydáváný družstvem Lidové strany v letech 1893–1945 v Brně, obnovený v letech 1948–1952 a znovu od roku 1988), prosazujícího za první republiky princip nezávislosti, blízký Hradu, Venkov, oficiální deník agrární strany (vycházející v letech 1906–1945), jeho odpolední vydání Večer (1914–1944), národně demokratický satirický týdeník Josefa Čapka Nebojsa (1918–1920), fašistická Selská stráž Cyrila Svozila, od roku 1926 vycházející pod názvem Fašistická stráž, fašistická Stráž národa, list čl. fašistů na českém jihu (1926–1928), sociálně demokratický humoristicko-satirický měsíčník Rašple (1890–1924), od roku 1924 spojený s Kopřivami (1909–1931), komunistické Šlehy (1921–1927), Světozor: světová kronika současná slovem i obrazem: časopis pro zábavu i poučení (vydával ho J. Otto v Praze v letech 1904–1943) a Zlatá Praha: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení (J. Otto v Praze v letech 1884–1929). K charakteristice tisku srov. Osvaldová, Čeňková, 2017; Kubíček, 2013. Zvláštní pozornost byla věnována dílu nejznámějšího antisemitského karikaturisty první republiky Karla Rélinka (1880 Praha – 1945 Křivoklát), akademického malíře a ilustrátora, publicisty: *Zrcadlo Židů: Žid podle Talmudu* (1925), *Spása světa (Ubozí, pronásledovaní Židé): úvahy z denníku pravého humanisty* (1926), *Nenažranskí, ministr, humanista-filistr. Čili: „Kdo do tebe tvrdou palici – ty na něho měkkou stolicí“* (1926), ale i *Vývin žido-marxisty* (1938).

2 Příslušníci menšin dostali individuální práva, nikoliv práva kolektivní (*Konfliktní společnosti*, 1996: 13).

vali nejpočetnější menšinu Němci.³ Jejich rozsidlení převážně v pohraničních oblastech pak mělo tyto důsledky: 1. nevýhody prostorového periferního postavení v rámci českých zemí a později i československého státu (Němci v pohraničí navíc byli odděleni českým vnitrozemím od v poslední třetině předminulého století již výrazně české Prahy se sice kulturně významnou a sociálně zajištěnou, přece však menšinou německou),⁴ 2. vázanost na zaměstnání v odvětvích, která se mohla rozvinout v podhorských a horských zemědělsky chudých oblastech a v moderní době stagnovala, nebo alespoň nebyla upřednostňována,⁵ 3. nutnost přizpůsobit se tvrdším přírodním podmínkám. Oblasti osídlené německou menšinou byly, jak upozornil již biolog Emanuel Rádl (Machačová, Matějček, 1999: 30), navíc hospodářsky i sociálně velmi kontrastní (průmyslový sever, lázeňský západ Čech a hospodářsky chudá Šumava a Rudohoří). I tato skutečnost byla pro vybudování jednotné identity českých či československých Němců od počátku republiky handicapující. Největším handicapem bylo však jejich hodnocení dobové politické situace. Němci, kteří stáli blízko uskutečnění německé hegemonie ve střední Evropě, se jen velmi obtížně smiřovali s novou historickou situací. Čeští Němci pak nový stav považovali za ohrožení své národnostní existence (Křen, 1990: 482–483).

Na druhé straně však mohla německá (ale nejen tato) menšina těžit z toho, že Československá republika zajišťovala relativně rozsáhlá práva i pro své národnostní a náboženské menšiny (*Konfliktní společenství*, 1996: 13). Nejen československá politika, ale také veřejné mínění s Němci počítaly (Křen, 1990: 491), i když v prvních poválečných letech nebyl zpochybněn požadavek prvořadých českých práv na stát. Dobová představa prostoru totiž vycházela z toho, že se každá národnost má státně vyživat především ve svém mateřském prostoru (státě) (Soukupová, 1994: 49).⁶ Vedle českých Němců se z výhody úplné občanské rovnoprávnosti mohly těšit i strukturovaná židovská a samozřejmě i ostatní menšiny. Židé se mohli v novém státním útvaru hlásit k židovské ná-

3 V roce 1880 tvořili čeští Němci na území poválečné Československé republiky 35,78 % obyvatelstva (2 927 133), v roce 1890 35,63 % (3 087 204), v roce 1900 35,10 % (3 289 616) a v roce 1910 34,65 % (3 492 362 osob) (Srb, 1988: 30). V roce 1921 žilo v Československu 3 061 tisíc Němců (30,60% obyvatelstva). I v dalších letech jejich počet absolutně (nikoliv však procentuálně) narůstal; v roce 1930 to bylo již 3 150 tisíc (29,58 % obyvatelstva) (Machačová, Matějček, 1999: 111).

4 V roce 1890 vykazovala Praha asi desetiprocentní německou menšinu (do tohoto procenta je třeba zahrnout i Židy hlásící se k německé obcovací řeči), v roce 1910 již asi pouze šestiprocentní. Stažení statistických údajů srov. Soukupová, 2008, s. 24 (tamtéž odkazy na další odbornou literaturu). Podle amerického historika Garyho B. Cohena lze hovořit o Praze jako o českém městu již v poslední třetině devatenáctého století (Cohen, 2000: 112–113). Jak autor správně vyzdvihl, německou situaci v hlavním městě českých zemí již tehdy komplikovala nejen neúplná sociální struktura (Cohen, 2000: 218), ale také vnitřní neslučitelné představy o německé identitě (Cohen, 2000: 218–219).

5 Němci, představující „průmyslovější“ (včetně domácké výroby) část populace, měli převahu ve výrobě textilní, sklářské, papírenské, ve zpracování kamene a zemin a dřevovýrobě (Machačová, Matějček, 1999: 127, 128, 139, 150). Jejich zemědělská populace byla pak z velké části středorolnická. Retardované regiony, do nichž spadala značná část Němci obydlených oblastí, zaznamenávaly pokles hospodářství již od první čtvrtiny 19. století, případně stagnovaly od konce tohoto století (to byl i případ Liberecka) (Machačová, Matějček, 1999: 228). Ve třicátých letech, v době světové hospodářské krize, se pak velká závislost tradičních odvětví na exportu ukázala pochopitelně jako katastrofa (Machačová, Matějček, 1999: 222).

6 Tento názor byl určující i v následujících letech. Také např. Kamil Krofta, ministr zahraničních věcí, v roce 1937 napsal, že Němci nebyli v českých zemích nikdy určujícím živlem. Údajně větší nárok Čechů na stát zdůvodnil jejich většími zásluhami o něj, jejich vyšším počtem a větším dějinným významem (Krofta, 1937: 6, 7, 8).

rodnosti⁷ a víře, případně pouze k židovské víře; podle výzkumů sociálních historiků Jany Machačové a Jiřího Matějčka však posilovali především pozice horní a střední německé vrstvy (Machačová, Matějček, 2002: 199). V českých zemích spadalo židovské obyvatelstvo především do třetí sféry.⁸

POKUS ČESKÝCH NĚMCŮ O SECESI

Obě menšiny byly samozřejmě v novém státě přizvány k jejímu budování, německá minorita, početně i hospodářsky velmi silná, se však nesmířila se svým pocitem druhořadého občanství (nestala se státotvorným národem) a Československou republiku ve své většině jako svůj stát nepřijala. 28. říjen 1918 zastihl české Němce, procísařsky orientované, na rozsáhlou politicko-společenskou změnu nepřipravené (Jaworski, 2004: 56–57). Důsledkem bylo nadšení pro projekt Německého Rakouska (Kárník, 2000: 40–43). „Sudetští Němci, kompromitovaní rolí bývalého dominantního národa, zůstali stranou, když slovanští sousedi začali reorganizovat stát a společnost,“ napsal německý historik Rudolf Jaworski v roce 1977 (citováno z Jaworski, 2004: 57). Jaworski přitom ovšem použil velmi tvrdé hodnocení; o tzv. sudetských Němcích psal jako o sdílejících národní narcismus, symptom uraženého sebehodnocení (Jaworski, 2004: 57, 58).

Pod heslem národního sebeurčení byly po vzniku republiky vyhlášeny dvě navzájem nezávislé provincie: Deutschböhmen a Sudetenland (slezská a zčásti severomoravská), které měly být připojeny k Německému Rakousku. K neloajálním oblastem se přidružily i jižní Čechy (Šumava a Český les), jižní Morava, Novobystřicko, Brno, Olomouc, Jihlava s okolím, část bratislavské župy, severovýchodní Moravy a východního Slezska (Klimek, Kubů, 1995: 19–20; Kárník, 2000: 37–44). Provincie měly být připojeny k Německému Rakousku. „Přirozeným“ státem zůstalo tedy pro české Němce Rakousko, i když se z hospodářských a geografických daností vztahovali i k Německu (Machačová, Matějček, 1999: 36–37). Ve chvíli ustavování nového státu byla však německá secese krajně nebezpečná. Československého prezidenta T. G. Masaryka vedla českoněmecká vzpoura dokonce k opakovanému vyslovení výroku o českých Němcích jako přizvaných kolonistech (Soukupová, 1998: 138), tedy ke zpochybnění českoněmecké teritoriality. Dne 22. prosince 1918, po svém návratu do vlasti, Masaryk na Pražském hradě prohlásil: „území obývané Němci je území naše a zůstane naším. My jsme vybudovali svůj stát, my jsme jej udrželi, my jej budujeme znova; přál bych si, aby naši Němci přitom pracovali s námi... Opakuji... my jsme vytvořili náš stát; tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně přišli do země jako emigranti a kolonisté.“ (*Spisy T. G. Masaryka*, 1939: 20). I když toto stanovisko vyšlo z úsilí varovat české Němce před státně neloajálním postojem a i když sám Masaryk později tento postoj korigoval (Křen, 1990: 490–491), v pohraničí (nikoliv v Praze) mu byl přiřčen velký symbo-

7 V roce 1921 se v českých zemích přihlásilo k židovské národnosti v Čechách 11 251 (k židovské víře 79 777 osob), na Moravě 15 335 (k židovské víře 37 989 osob) a ve Slezsku 3 681 (k židovské víře 7 317 osob). V roce 1930 žilo v Čechách podle národnosti 15 697 Židů (podle víry 76 301 osob) a na Moravě a ve Slezsku 21 396 Židů (podle víry 41 250 osob) (Machačová, Matějček, 1999: 116). Ke sčítání lidu v roce 1921 srov. především Kievalovu knihu (Kieval, 2011: 291–293). Data z československé statistiky pak pro židovskou národnost v Československu uvedla také např. historička Kateřina Čapková (Čapková, 2005: 50).

8 V roce 1921 příslušelo do sféry obchodu, peněžnictví a dopravy 50,7 % (v roce 1930 již „pouze“ 40,5 %), do odvětví průmyslu a řemesel 21,2 % (v roce 1930 19,5 %) a do oblasti zemědělství pouze 2,8 % (v roce 1930 1,6 %) židovské populace (Machačová, Matějček, 1999: 135).

lický význam: Masaryk údajně Němcům upřel rovné právo na prostor českých zemí. Počáteční otevřená nelояálnost Němců v pohraničí českých zemí vyvrcholila 4. března 1919.⁹ V důsledku pokusu českých Němců o secesi přistoupil stát k výměně německých státních zaměstnanců za státně spolehlivé české kádry (Matějček, Macháčová, 2002: 198–199).¹⁰

4. březen 1919 a obecně první měsíce nového státu nebyly v pohraničí po celou existenci Československé republiky zapomenuty (Soukupová, 1994: 50–51, 66–67). „Mytizované utrpení na historické scéně let 1918/1919 učinilo z radikálních mluvčích sudetoněmeckého poválečného nacionalismu ‚živé výčitky‘ s trvalým požadavkem odškodnění především vůči národnostně cizím držitelům moci,“ konstatoval Rudolf Jaworski v roce 1977 (citováno z Jaworski, 2004: 59). K integraci českých Němců do nového státu ovšem nepřispěly, jakkoliv hlavní překážkou zůstávala německá nacionalistická politika, ani snahy české ulice a českých nacionalistických politiků o faktické i symbolické „počeštění“ pražského prostoru: zabrání budovy Stavovského divadla 16. listopadu 1920 (Becher, 1993: 186–192), následné davové drancování německých a židovských středisek v Praze, opakující se nacionalistické akty pražského primátora Karla Baxy, obhájce „slovanského“ charakteru hlavního města (Soukupová, 1994: 55–56; 53, 69).¹¹ „Teď z toho udělali státní hymnu, a to ti, kteří jemu a jeho druhům upírají právo na domov v české zemi,“ napadlo při poslechu písně Kde domov můj, opěvující krásu české krajiny, v den zabrání Stavovského divadla pražského Němce židovského původu, otce pozdějšího populárního československého herce Petra Lotara. Zmíněnou příhodu popsal Lotar ve svém autobiografickém románu s příznačným názvem ... *domov můj* (Lotar, 1993: 39–40). Po první světové válce se tak vytvářela nová sudetoněmecká identita. Její součástí se stala i konstrukce údajného bezdomovectví českých Němců v Československé republice, kterou němečtí nacionalisté pokládali za historické provizorium, využívající výroku o Němcích jako kolonistech (Křen, 1990: 483). Ostatně, jak napsal Rudolf Jaworski, hlavní linie zahraniční politiky sudetských Němců se nyní přeměrovala z Vídně na Berlín (Jaworski, 2004: 74–78). Práce Ericha Gieracha, germanisty, profesora na pražské německé univerzitě (1919–1936) a v Mnichově (od 1936), otce sudetoněmečtí, *Sudetoněmecký katechismus*, vyšlá v Lipsku (1919),¹² již v první tezi konstatovala, že celý prostor československého státu je ve skutečnosti starou německou půdou (Gierach, 1919: 3).

V rámci neroztržiténosti výkladu dodejme, že menšinový syndrom převzala i německá aktivistická politika, formující se v první polovině dvacátých let minulého století a vrcho-

9 V tento den se konaly volby do Národního shromáždění Německého Rakouska, kterých se čeští Němci nesměli zúčastnit. Během následných demonstrací, které potlačilo vojsko, bylo zastřeleno 54 lidí. Německá historiografie hodnotí 4. březen 1919 jako „pouhou demonstraci politické bezmoci“. Současné pracuje s tezí, že demokratický většinový princip nedokázal řešit problém českých Němců (Salomon, 1995: 189, 193). Historik Ferdinand Seibt pak psal o 4. březnu 1919 dokonce jako o „escalaci české neústupnosti“ (Seibt, 1996: 257). Česká historiografie vidí ve 4. březnu 1919 zpravidla tragédii, k níž došlo zásluhou „neustálého stupňování nacionalistických vášní“ ze strany českoněmeckých politiků (Kárník, 2000: 43). Podle českého historika Václava Kurala se však 4. březen 1919 „stane těžkou morální zátěží české strany a dodá emocionální argumenty sudetoněmecké politice při jejím odmítání české nadvlády“ (Kural, 1993: 15).

10 V letech 1921–1930 ztratilo práci 33 000 českoněmeckých úředníků, kteří neudělali jazykovou zkoušku z československé státní řeči (Salomon, 1995: 195).

11 Po této krizi zvažovali němečtí nacionalisté přesun pražské německé univerzity do pohraničí (Soukupová, 1994: 55).

12 Kritický rozbor nacionálně agresivního díla viz Hahnová, Hahn, 2002: 77–84.

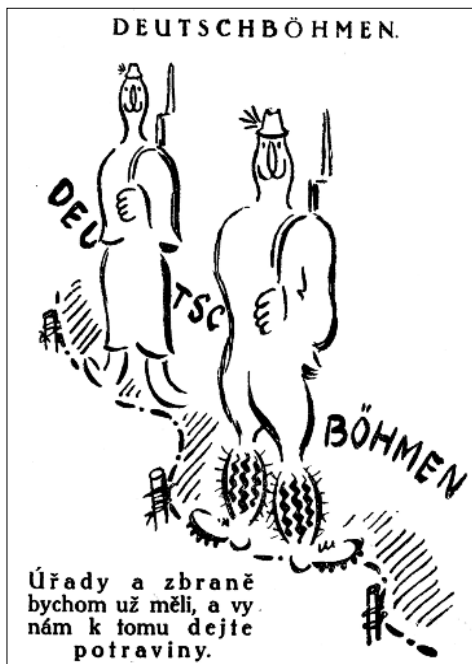
líci poprvé vstupem Němců do vlády (Seibt, 1996: 268; Salomon, 1995: 194, 206; *Konfliktní společnost*, 1996: 14; Kural, 1993: 65; Kárník, 2000: 387–392). V důsledku hospodářské krize let 1929–1934 a nástupu Adolfa Hitlera k moci v Německu (1933), který posílil i ambice českých fašistů [projevily se např. v tzv. aféře se zvukovým filmem v Praze v roce 1930 (Jaworski 2004: 174–181; Becher, 1993: 192–197) nebo v boji o insignie pražské univerzity v roce 1934], se pak v květnu 1935 stala nejsilnější politickou stranou Sudetoněmecká strana (Salomon, 1995: 214; Seibt 1996: 268). Na straně českých,¹³ ale i německých (Jaworski, 2004: 212; Salomon, 1995: 215, 217) historiků panuje shoda v tom, že se její přívrženci stali Hitlerovým nástrojem k rozbití první republiky.

ANTINĚMECTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V POČÁTCÍCH ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A JEHO VIZUALIZACE

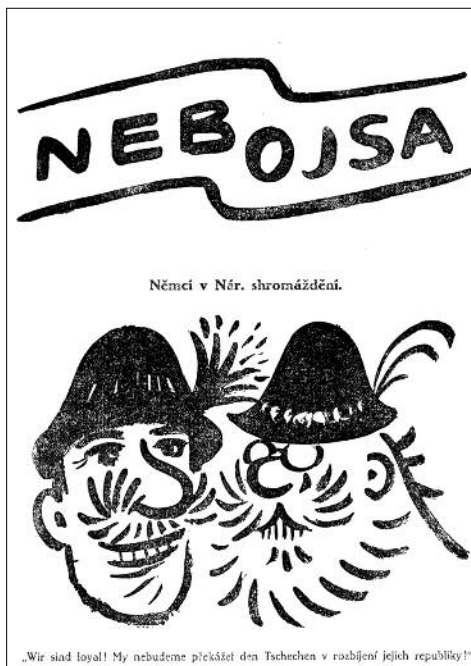
Po vzniku republiky se znovu objevil již tradiční stereotyp českých Němců jako odvěkých nepřátel českého národa. Nejběžnějším negativním stereotypem českých Němců byl podle historičky Evy Brokové výraz zněmčené či poněmčené území pro pohraničí českých zemí s většinovým německým obyvatelstvem. Zároveň se rýsoval ovšem obraz potenciálního Čechoslováka (Broková, 1998: 111). Nový život byl, jak jsme již naznačili, vdechnut i stereotypu domácích Němců jako menšiny přistěhovalců (Soukupová, 1998: 138), známému již z devadesátých let 19. století (Soukupová, 2001: 64). České veřejné mínění vnímalo české Němce jako politicky nevzdělané, neschopné domyslit důsledky vlastního chování během první světové války. Zároveň se o českých Němcích psalo jako o po staletí privilegované, panující a arogantní menšině, jež podceňovala český národ a jeho jazyk a neoprávněně se těšila z lepšího sociálního statusu a z blahobytu (ten byl vyčítán zejména pražským Němcům), právě tak jako z kulturních výhod. V obecné rovině byli čeští Němci charakterizováni jako nevděční, troufalí, nadutí, drzí, mstiví a výbojní (Soukupová, 1998: 137–142).

Vizualizace antiněmectví však zareagovala především na tu skutečnost, že čeští Němci představovali v počátcích republiky nelояální občany. Přestože se československá vláda snažila „získat Němce pro nový stát“, a tedy i řízeně utlumovala protiněmecké nálady, které se často propojovaly s náladami protižidovskými, objevovaly se v této době v českém nacionalistickém tisku protiněmecké karikatury. Typický český Němec byl na nich znázorněn jako (zpravidla) vousáč v klobouku se štětkou, případně v hrubých bílých punčochách (šlo o atributy připisované německému Michlu či Michlíku, figure symbolizující němectví, jakési protiváze českého Vaška či Vašíka), starší Němci mívali na hlavě cylindr (znak němectví z doby Rakouska). Anekdoty cílily především na „odhalení“ německé nelояality v pohraničí, později na údajně vypočítavý vstup německých politiků do Národního shromáždění (1920). Např. na kresbě nazvané *Deutschböhmen* vidíme pak dva Němce v kloboucích se štětkou a se zbraněmi přes rameno, jeden má navíc punčochy znázorněné jako kaktusy s bodlinami, jak stojí na vyznačené hranici provincie a říkají: „Úřady a zbraně bychom už měli, a vy nám k tomu dejte potraviny.“ (Obr. 1.) Na obrázku akademického malíře, grafika, ilustrátora Vlastimila Rady (1895 České Budějovice – 1962 Praha), žáka Maxe Švabinského, Jana Preislera

13 Klasickou prací tohoto typu je dílo českého historika Jaroslava Koutka (Koutek, 1962). Také dokument Henleinovy strany „Grundplanung O. A.“ z léta 1938 byl vypracován v přímé návaznosti na nacistickou německou politiku (Olivová, 2000: 242).

1. Anonym. (1918). *Nebojsa*, 1(5), 5. 12., s. 4.

2. Rada, V. (1920). *Nebojsa*, 3(23), 4. 6., s. 177.

a sochaře Jana Štursy, v letech 1918–1920 člena Mánesa, se pak baví dva zarostlí Němci v kloboučcích se štětkou na účet české nejednotnosti v parlamentu: „Wir sind loyal! My nebudeme překážet den Tschechen v rozbití jejich republiky!“ (Obr. 2.) Další kreslené vtipy se pak týkaly německé neloajality vůči československému státnímu pojetí jazykového práva, z něhož vyrůstala československá ústava (její jazykový zákon) a pozdější prováděcí jazyková nařízení. Český historik Václav Kural vyslovil názor, že šlo o právo nespravedlivé, nepraktické a oddalující české Němce od integrace do nové republiky (Kural, 1991: 37). V kreslených vtipech však zvítězil motiv české „odvety“ za podceňování češtiny v období Rakouska. Např. na kresbě nazvané *Líbezná naděje* od akademického malíře Huga Boettingera (1880 Plzeň – 1934 Praha), žáka Maxmiliána Pirnera, vidíme tlustého německého otce čtoucího noviny, jak říká svému nadutému synovi: „Velmi dožbe! Die urředniky von der Republika

3. Dr. D. (Desiderius). (Pseudonym, 1920). *Nebojsa*, 3(20), 26. 2., s. 77.

nemusejí znát čechisch. Da können schon die künftigen Minister des Tschechoslowakischen Staates wakere Deutsche sein.“ (Obr. 3.)

ANTISEMITISMUS V ČESKÝCH ZEMÍCH V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE: STRUČNÝ NÁSTIN JEHO NOSITELŮ A POZIC V LETECH 1918–1920

S jinými ambicemi než čeští Němci pak vstoupila do nového státu loajální židovská menšina. Přestože se rozsáhlý pogrom, který očekávali po první světové válce zejména sionisté, neuskutečnil (Křen, 1990: 486; Stözl, 1997: 99, 103), zažili po válce Židé, kteří byli spjati s Rakouskem, krizi identity (Soukupová, 2002: 179–181). Z velké části ji způsobila právě série pogromů (Stözl, 1997: 100–104; Soukupová, 2005: 18–23; Kieval, 2011: 278; Soukupová, 2014: 27–28; dále i Čapková, 2005: 111–115),¹⁴ uvozená holešovským pogromem (3. a 4. prosince 1918) a pokračující protizidovskými výtržnostmi v prosinci 1918 a v lednu 1919, v květnu a září 1919. Nejrozsáhlejší pogrom, začínající jako protiněmecké vystoupení, se však odehrál v Praze od poloviny listopadu do začátku prosince 1920. „Od 16. listopadu až do 2. prosince vládla pak v Praze „lůza“, jak informuje Saenger [Samuel Saenger – německý diplomat],“ napsal Ferdinand Seibt (Seibt, 1996: 258).

I když byla židovská menšina ideologicko-politicky heterogenní a vůči státu naprosto loajální minoritou, stala se totiž po vzniku republiky opakovaně terčem především sociálně a národnostně motivovaných útoků. Jejich charakter vyostřily obtížné sociální podmínky po první světové válce a obecně traumatizující zážitek nečekaného světového válečného konfliktu. Obraz Židů jako nestátotvorných obyvatel republiky, neloajálních proněmecky orientovaných asociálních elementů, umocněný obrazem židovských běženců z Haliče a Bukoviny, obviňovaných z lichvy, keřasení atd., pomáhala rozšiřovat především dobová publicistika.¹⁵

Po odeznění celoevropské poválečné antisemitské vlny let 1918–1920 (Soukupová, 2018: 380–382), provázené vznikem antisemitských korporací, stran a s nimi spojených periodik, se antisemitismus v českých zemích přesunul z centra na okraj politické scény. Také nejsilnější agrární strana odsunula tuto ideologii mimo svůj hlavní politický proud. Přesto bylo v letech 1922–1923 ustaveno protofašistické a v roce 1926 fašistické hnutí (Národní obec fašistická). Tyto krajně pravicové politické síly podpořili v letech 1925–1926 jak agráři, tak národní demokraté. Paralelně se však aktivizovalo také demokratické hnutí. Výrazem jeho činnosti byla i rekonstrukce vlády všenárodní koalice na podzim 1922. Po roce 1921 se Židům znovu otevřely politické strany, spolky a sdružení. Od této chvíle k pilířům první republiky náležel jak vstřícný vztah k českožidovskému a sionistickému hnutí ze strany vládních institucí, tak přítomnost mnoha zastánců obou hnutí i neorganizovaných lidí židovského původu ve vysokých funkcích na všech úrovních a konečně i společenská nepatřičnost antisemitismu. Tyto skutečnosti však samozřejmě neznamenaly, že by byla antisemitská agitace zcela zastavena. Zejména na stránkách agrárního, národnědemokratického a také živnostnicko-obchodnického tisku se lze setkat s protizidovskými výpady, včetně karikatur, i v následujících letech.

14 Začátek války byl naopak spojen s nadějí na oslabení antisemitismu (Frankl, Szabó, 2015: 100).

15 Srov. zejména text Josefa Haise-Týneckého *Kolik je v Praze ještě haličsko-židovských domácností?*, otištěný v agrárním *Večeru* 13. března 1919, a Jaroslava Hilberta *Pražské německé židovstvo*, publikovaný v agrárním *Venkovem* 4. ledna 1918 (Soukupová, 2014: 33; 35, srov. i Soukupová, 2005: 16; 17–18).

Protofašistická a fašistická periodika pak využívala antisemitismus jako jeden ze svých hlavních nástrojů ke zvýšení politického vlivu ve společnosti. Ani v masarykovském Československu zcela nevytizely antisemitsky laděné přednášky, antisemitské knihy i antisemitismus v učebnicích. Kapitoulou pro sebe byl i verbální antisemitismus a tzv. antisemitismus ulice. Dobové většinové úvahy viděly jeho hlavní zdroj v propagandě katolické církve. Místem koncentrace českoněmeckého antisemitismu se pak vedle nacionalistických politických stran a turnerských spolků v západo- a severočeském pohraničí stala pražská německá univerzita. Slovenští Židé, loajální vůči monarchii, pro něž znamenal vznik Československa nejistou budoucnost, zažili jak v Bratislavě, tak na západním a středním Slovensku násilnosti a rozkrádání, které měly ovšem především antisemitský, nikoliv, jak tvrdí někteří autoři, sociální charakter. Zdá se navíc, že vše bylo předem připraveno. Zatímco ve vesnicích se židovské obyvatelstvo bránilo spíše pasivně, v městském prostředí byla jeho obrana často aktivní; především šlo o spolupráci s armádními silami a silami zajišťujícími pořádek, případně i o vytvoření vlastních ozbrojených jednotek. Židé byli chápáni na Slovensku v počátcích nového státu jako cizinci, odlišní svým jazykem, na rozdíl od převážně sekularizovaných Čech i svým náboženstvím, ekonomikou, svými zvyky. I tady se ale v následujících letech slovensko-židovské soužití stabilizovalo (Salner, 2000: 71–98). Hlavním popřevratovým problémem Slovenska nebylo ovšem slovensko-židovské, ale maďarsko-slovenské soužití. Administrativa, četnictvo a vojsko byly po 30. říjnu 1918 stále ještě orientovány prouhersky a ani maďarská vláda se nehodlala Slovenska vzdát (Kováč, 1998: 181, 182).

Dodejme, že vliv extrémně pravicových politických sil začal pak sílit ve druhé polovině dvacátých let, kdy ho povzbudil vzestup německého nacismu. V reakci na něj vznikla v českých zemích celá řada velmi vyhrocených (Vlajka, která se spojila v roce 1936 s Hnutím za nové Československo, Národní liga) i umírněnějších (Národní sjednocení, Národní fronta) antisemitských subjektů. Po květnových parlamentních volbách v roce 1935 získaly fašistické strany 23 mandátů, tedy více než polovinu křesel připadajících na nevlivnější agrární stranu. Do vládní politické struktury prorostly ovšem extrémně nacionalistické politické strany až po Mnichovu (září 1938). Souhrnně lze pak okrajové pozice vnitřně nejednotného antisemitského hnutí v masarykovském Československu pravděpodobně nejlépe ilustrovat na tom faktu, že se českoslovenští antisemité nezúčastnili Světového kongresu antisemitů v polovině třicátých let.¹⁶

DOBOVÁ VIZUALIZACE ANTISEMITISMU

Pokud budeme ovšem charakterizovat dobový vizuální antisemitismus, důvod k optimismu bude o něco menší. Celou škálu jeho příkladů nalezneme jak v národnědemokratickém (např. Nebojsa) i pozdějším fašistickém (např. Stráž národa) tisku, tak v knihách Karla Rélinka i na dobových plakátech. Karel Rélink měl již v této době za sebou studia na pražské Akademii výtvarných umění i válečnou zkušenost. Na frontě působil jako rakousko-uherský voják – malíř (v roce 1922 vydal *Album obrazů ze Světové války – utrpení českého vojáky v poli*, v roce 1932 28. pluk „Pražské děti“). Veřejné mínění rozčeřil tento dovedný ilustrátor mnoha knih a malíř v roce 1926, když vystavoval v pražském Klementinu své *Zrcadlo Židů*, soubor ilustrací k Talmudu. Rélink se v tomto ostře

¹⁶ Souhrnně, s odkazy na četné prameny a další odbornou literaturu srov. knihu B. Soukupové (Soukupová, 2005: 43–132).

antisemitském díle inspiroval knihou *Der Talmudjude* (1871) od Augusta Rohlinga, profesora katolické teologie na pražské univerzitě (Soukupová, 2000: 44).

Leitmotivem všech antisemitských kreseb se přitom po vzniku republiky stala oblíbená antisemitská teze o neschopnosti Židů asimilovat k českému národu, tzn. skutečnit hlavní cíl českožidovského hnutí. Obraz Žida jako věčného cizince byl tak navozen již osvědčeným karikováním údajné židovské fyziognomie. Opět se tak setkáváme s velkými zakřivenými nosy jako atributy židovství, případně s bujnými plnovousy, kudrnatými vlasy, velkými ústy, přivřenými očima, odstávajícíma ušima, pokřivenou postavou, křivýma nohama. Jak v (proto)fašistických kresbách, tak v kresbách Karla Rélinka se pak objevuje karikatura ortodoxního zarostlého a často i prskajícího Žida, na hlavě s jarmulkou nebo cylindrem – znakem němectví; občas i nezbytným pytlek na zádech, případně s Talmudem. Na kresbách tohoto typu se často objevuje jako další „atribut“ židovství i cibule nebo česnek; na jednom obrázku cibule nesla přímo jméno známého finančníka Rothschilda (Rélink, 1938: 74). Jindy zaznamenáme šesticípu hvězdu, jež se stala moderním znakem judaismu. Občas je obrázek rozpořehován divokou gestikulací, kterou často doplňuje karikovaná židovská čeština s typickým „kh“.

V karikaturách byla na Židy jako na osvědčený terč strhávána pozornost ovšem především prostřednictvím obvinění z toho, co poválečná většinová společnost pocítovala nejbolavěji; byli vyliční jako hlavní aktéři války, kteří vynikli zbabělostí, a tak na frontách neutrpěli žádné lidské ztráty, současně však jako váleční i pováleční denuncianti, případně jako váleční zbohatlíci, keřasové a šibři. Zvláště výmluvná byla kresba Karla Rélinka, jež zobrazil židovského vojáka v rakousko-uherské uniformě (s nezbytnou antisemitskou karikaturou vzhledu), jak hlásá: „Já jsem Žid a kdo je víc?“ (Rélink, 1927: 34; Rélink, 1938: 45). Cizorodé židovské elementy byly přitom znázorněny v konkrétních nekalých situacích: pan Löwenrosen byl zpodobněn jako bývalý zbabělý rakouský voják na srbské frontě, který prožil válku v závětrí tamějších veřejných domů,¹⁷ Rélinkův Žid se kradl během první světové války na policii, aby mohl udat svého českého spoluobčana. K obrázku připojil malíř následující „báseň“: „Každá žába na rybníce kuňka. / Každý Žid je marxistická buňka. / Slizký úhoř je prý vodní had – / také Žid je slizký – a špicluje rád!“ (Rélink, 1927: 26; Rélink, 1938: 55). Další kresba znázornila dva židovské vojáky – buržoy s vojenskými čepicemi a s heslem „Volnost – rovnost – bratrství = Talmud – podlost – špiclovství!“ (Rélink, 1938: 68). Vlastimil Rada zachytil spokojený obtloustlý starý židovský pár s typicky ohnutými nosy, jak reagoval na splácení rakouských válečných půjček ze strany nového státu. Muž svou ženu uklidňoval se slovy: „Tak vidíš, stará, veškerou důvěru jsme skládali za války v Rakousko – a nezklamali jsme se.“ (Obr. 4.) Během tzv. Gajdovy aféry pak fašistická Stráž národa uveřejnila anonymní kresbu hauzírnicka s cylindrem, holí a pytlek na zádech, jak křičí: „Prodají ruské dokumenty – aféry – a fašistické khůůžžžééé!“ (Anonym /1927/, *Stráž národa*, 2/45/, 9. 11., s. 3.) Někteří výtvarníci pak zachytili s notnou dávkou ironie i profesní způsobilost Židů v nové republice. Vlastimil Rada nakreslil úředníka chválícího Moricka: „Tak, Moricku, věř, že cítím v sobě taky kus národní hrdosti: takhle krásně vyhotovené kolký mohou dělat republice jen čest.“ (Obr. 5.)

Samotná karikatura židovského vzhledu byla tedy pouze podpůrným prostředkem ke znásobení účinnosti celoevropských antisemitských stereotypů, jejichž cílem byla

17 Obrázek Vlastimila Rady nesl ironický název „Hrdina“. Autor ho doprovodil následujícím textem: „A kde vy jste bojoval, pane Löwenrosen? V Srbsku. Byl jste také raněn? Nebyl. Těch pár facek a škrabanců, co jsem dostal od tamních holek, nepočítám!“ (1920). *Nebojsa*, 3(28), 9. 7., s. 221.

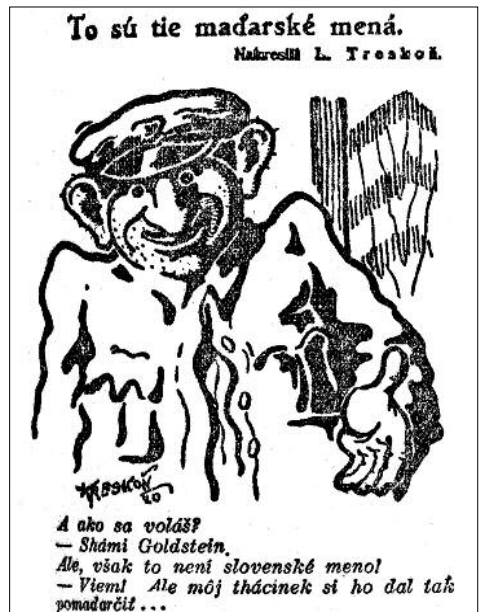
4. Rada, V. (1920). *Nebojsa*, 3(31), 30. 7., s. 246.

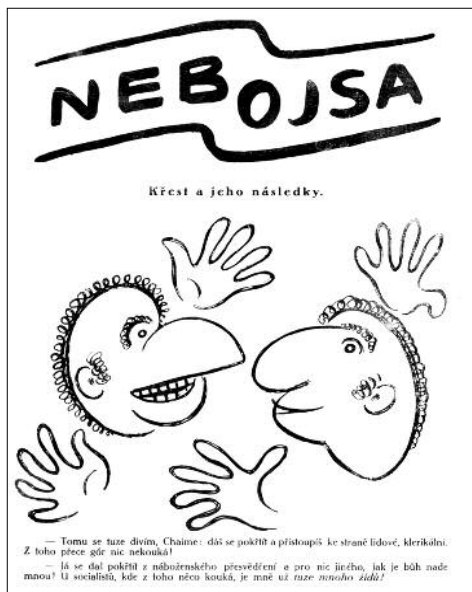
5. Rada, V. (1919). *Nebojsa*, 2(38), 18. 9., s. 299.

6. Čejka, J. (1919). *Nebojsa*, 1(21), 22. 5.

7. Treskoň, L. (1920). *Lidové noviny*, 27(575), 18. 11., s. 3.

8. Autor neznámý. (1920). *Nebojsa*, 3(12), 18. 3., s. 89.

nic stát. ' Roku 1919: „Nám židům se nic nemůže stát.“ (Obr. 6.) Talentovaný slovenský malíř Ladislav Treskoň (1900 Petrovice, okres Bytča – 1923 Praha), na Akademii výtvarných umění žák profesora Bukovce a Maxe Pirnera, ztvárnil zarostlého slovenského Žida s doprovodným textem poukazujícím na jeho spjatost s Maďary: „A ako sa voláš? Shámi Goldstein. Ale, však to není slovenské meno! Viem! Ale moj tháčinek si ho dal pomaďarčiť...“ (Obr. 7.) Na jiné antisemitské kresbě *Křest a jeho následky* se baví dva divoce gestikulující Židé: „Tomu se divím, Chaime: dáš se pokřtít a přistoupíš ke straně lidové, klerikální. Z toho přece góř nic nekouká! Já se dal pokřtít z náboženského přesvědčení a pro nic jiného, jak je bůh nade mnou! U socialistů, kde z toho něco kouká, je mně už tuze mnoho židů!“ (Obr. 8.)

Ani oblíbený motiv údajné židovské vlády v novém státě nebyl samoúčelný; byla jím totiž diskreditována stávající vládnoucí koalice, která podle antisemitů nebyla schopna zabezpečit zájmy tzv. vládnoucích národů v nových republikách (v Československu Čechů a Slováků, případně Rusínů). V Rélinkových kresbách se tak setkáme např. s ortodoxním prskajícím Židem s cibulí, jak se posmívá výroku Tomáše Garrigua Masaryka „Demokracie je diskuse“ (Rélink, 1927: 28, Rélink, 1938: 53), nebo s téměř nahou krásnou mladičkou dívkou – Republikou, Mariannou s frygickou čapkou (symbolem francouzské revoluce), jejíž přirození zastírá rouška s pěticípou hvězdou. Republika, z níž strhl šat ortodoxní Žid, stojí v září židovského bolševismu a je obklopena hloučkem žádostivých židovských kapitalistů, válečných zbohatlíků, jimž má sloužit (Rélink, 1926: 55). Prezidenta Masaryka i Československou republiku měla skandalizovat kresba Marianny, která porodila za příspěvní masáže židovského lékaře židovského chlapce. Také kresba *Radost v národě* odkazovala na atributy židovství (Rélink, 1926: 43). Jedny

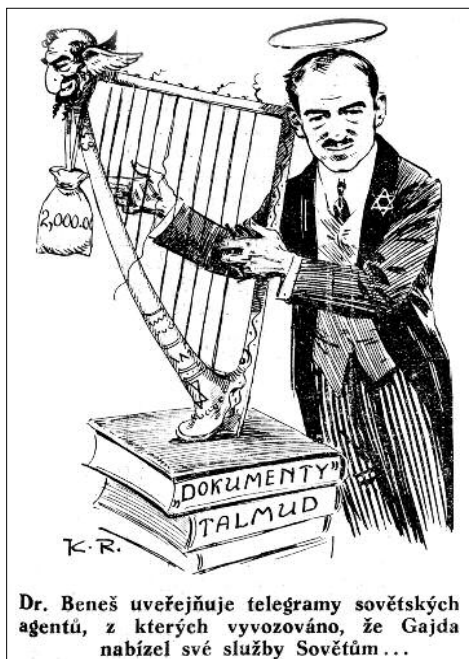
18 Srov. např. pozdější kresbu „Velmistr zednářské lóže Heil Hilsner“ od Karla Rélinka (Rélink, 1938: 29).

19 Ke stereotypům Židů v poválečné střední Evropě srov. studii B. Soukupové komparující středoevropský antisemitismus (Soukupová, 2018: 382–385).

transformace odpovědnosti za světovou válku a poválečný všestranný (hospodářský, sociální i morální) marasmus na Židy. V celé poválečné Evropě spojilo antisemitské hnutí Židy se svobodným zednářstvím,¹⁸ světovým kapitalismem, levičáctvím, bolševictvím, bezvěrectvím. V nových národních státech byli navíc Židé skandalizováni jako pionýři bývalých vládnoucích národů (např. v českých zemích jako germanizátoři, na Slovensku jako „maďaróni“) i jako vládcí v nových národních státech, kteří mění svou národnost i víru podle potřeby.¹⁹ Např. na kresbě akademického malíře Jana Čejky (1888 Jičín – 1934 Jičín), žáka Maxmiliána Pirnera, dovedného malíře krajiny, podobizen a národopisných motivů, z roku 1919 ortodoxní Žid v cylindru, s velkým nosem, bradkou a dlouhými prsty kráčí sebevědomě vpřed. Obrázek je sevřen do dvou nápisů: „Roku 1918: „Nám Čechům se nemůže

9. Rélinsk, K. (1938). *Vývin židomarxisty*. Praha: K. Rélinsk, s. 41.

10. Rélinsk, K. (1927). *Stráž národa*, 2(45), 9. 11., s. 3.

z nejagresivnějších Rélinkových kreseb pak využily údajné židovské cizorodosti ke skandalizaci židovského češství a českoslovenství [ortodoxní Žid, jenž si čte Talmud, sedí na nočníku s nápisem Slované (Rélinsk, 1927: 9) či pozdější antisemitská karikatura Žida – Sokola ve stejnokroji se sokolským praporem (Rélinsk, 1938: 49)] a současně i ke kritice domnělé české národní slabosti, jež přenechala národní svatyně a nejvyšší hodnoty Židům (Žid v podobě prasnice s šesticípou hvězdou na čele, jemuž září nad hlavou rudá pěticípá hvězda – znak komunismu, ovládl Národní divadlo). (Obr. 9.)

Velmi oblíbenou se však po první světové válce stala i kresba židovského revolucionáře a pseudorevolucionáře, jež byla často situovaná do porevolučního sovětského Ruska (Sovětského svazu)²⁰. Jednalo se buď o fanatického komunistu – rozháraného intelektuála,²¹ nebo (a to mnohem častěji) o židovského zbohatlíka, který chce uskutečnit židovskou světovládu prostřednictvím nastrčených revolucionářů. Na obrázcích se pak např. setkáváme s výrazem khonmunismus.²² Spojení židovství a bolševismu využil Karel Rélinsk také např. v kresbě „Svatý Marx“ (Rélinsk, 1926: 51) či pozdějším obrázkem „Kabbalistický křest marxistického pulce“ (Rélinsk, 1938: 13).

Důležitým jevem byla i projekce židovství na významné osobnosti veřejného života. V případě českých ultranacionalistů šlo především o Edvarda Beneše jako symbol masarykovského demokratického českoslovenství, kterému byly přisuzovány židovské atributy.

20 Ke kresbám z pravoslavného Ruska zničeného bolševismem srov. např. „Obraz z Ruska“ (Rélinsk, 1926: 35) nebo „Ruský ráj“ (Rélinsk, 1926: 47).

21 Z pozdější doby srov. kresbu „Marxista na tribuně“ od Karla Rélinka (Rélinsk, 1938: 19).

22 Srov. např. kresbu Karla Rélinka „První máj“ (Rélinsk, 1926: 45) nebo „Proletáři všech zemí, spojte se“ (Rélinsk, 1926: 61).

Na Rélinkově kresbě vidíme prskajícího ortodoxního Žida – velmistra zednářské lóže s Talmudem a nezbytnou cibulí, jak diktuje Edvardu Benešovi, ministru zahraničních věcí, jež je znázorněn jako zakrslý v pozoru stojící mužiček ve fraku a s cylindrem, jak má směřovat československou politiku, aby vyjadřovala židovské zájmy (Rélink, 1927: 30).²³

Další karikatura Stráže národa z roku 1927 reagující na tzv. Gajdovu aféru zachytila Beneše s šesticípou hvězdou na klopě fraku a se svatozáří, jak hraje na harfu s šesticípou hvězdou a karikovanou hlavičkou Žida, jenž přináší váček s penězi. Hudební nástroj stojí na „Dokumentech“ a Talmudu. Svou kresbu doplnil Karel Rélink „vysvětlivkou“: „Dr. Beneš uveřejňuje telegramy sovětských agentů, z kterých vyvozováno, že Gajda nabízel své služby Sovětům.“²⁴ (Obr. 10.)

ZÁVĚREM

Potřeba národního (národnostního) nepřítel je průvodním zjevem destabilizace stávajících politickospolečenských poměrů, jakou bezesporu představoval rozpad monarchií a vznik nových národních států ve střední Evropě (a tedy i Československa jako národního státu Čechů a Slováků). Němci byli vybráni jako odvěci národní nepřátelé Čechů, jejich největší rivalové. Německá neloajalita vůči vzniklému státu tento základní český soud o českých Němcích pouze potvrdila. České negativní stereotypy, které se do konečné podoby zformovaly v šedesátých až devadesátých letech 19. století, znovu ožily již během války; po jejím skončení se však mohly projevit veřejně. V dobových karikaturách Němců se tak zdůrazňuje především jejich údajně zákeřná povaha a současně jejich škůdcovství vůči novému státu. Český antisemitismus, často propojený s antiněmectvím, byl pak součástí rozsáhlé evropské poválečné antisemitské vlny, která znovu zdůrazňovala především údajnou cizorodost Židů v nových národních státech, jejich nestátotvornost, sklon k rozvracečství a levičáctví. V obraze židovského „nepřítel“ však zaznívalo především rozčarování z nesnadných poválečných poměrů a samozřejmě i dozvuky válečného prožitku, za který byla dávána vina Němcům a Židům. Když měl v nedávné době berlínský historik antisemitismu Wolfgang Benz definovat tento fenomén, potřeboval na to celou knihu. Nakonec dospěl k závěru, známém v československém sionistickém hnutí již od počátku třicátých let 20. století (Benz, 2004: 241): antisemitismus je odrazem problémů většinové společnosti, jež hledá ventilátor svých frustrací (Weltsch, 1931). Stejnou definici bychom ovšem mohli použít pravděpodobně i na dobové antiněmectví, ovšem s tím, že první světová válka ještě vyostřila historické resentimenty a že ani Češi nebyli zcela vzdáleni úsilí o odvetu za podceňování tzv. české otázky v dobách Rakouska-Uherska.

Pokud bychom však srovnali vizualizaci obou „nepřátel“, lze konstatovat, že měla společné jen některé rysy (čeští Němci i Židé byli zobrazováni jako neloajální občané nové republiky, byla karikována jejich čeština). Českým Němcům však nebylo upřeno jejich občanství; byli zpodobňováni jako neloajální obyvatelé Československa, i když s atributy Michla z období Rakouska, zatímco Židé byli zatlačeni do obrazu cizinců, což podtrhoval i jejich „orientální“ vzhled, řídkěji i zvířecí podoba. A pak tu byl ještě jeden podstatný rozdíl; karikatury českých Němců vyvěraly z reality německého nepřije-

23 Rélink znázorňoval Edvarda Beneše i v hermelínovém plášti s šesticípmi hvězdami a korunou s nápisem Talmud a Masarykovým heslem Pravda vítězí (Rélink, 1927: 15), s připnutým řádem apod.

24 Dále srov. Rélinkovu kresbu „Špiclovský archiv“ (Rélink, 1927: 17).

tí nově vzniklého státu a „reprodukovaly“ hlavní třecí plochy (např. otázka státního úředního jazyka, hrazení válečných půjček, které Němci přijali vysoce loajálně), zatímco karikatury Židů pracovaly s obviněními, která odporovala historické „realitě“ (Židé byli loajálními vojáky ve světovém válečném konfliktu, právě tak jako loajálními občany nově vzniklých národních států, do levicových hnutí se nezapojovali jako Židé, ale jako přesvědčení sociální demokraté, bolševici, komunisté, českožidovské hnutí přispělo ke kultivaci dobového češství).

Pokud bychom srovnali dobové české antisemitské karikatury se slovenskými (slovenská badatelka Zuzana Panczová analyzovala v nedávné době humoristicko-satirický časopis Kocúr, blízký martinskému křídlu Slovenské národní strany), lze konstatovat, že je spojoval motiv údajné nelояality Židů vůči Československu (projevující se i ve slabé znalosti češtiny či slovenštiny), ve slovenském případě šlo o obvinění z maďaronství, a motiv židobolševismu (Panczová, 2016: 32, 33, 36, ale i 40–41). Shodu můžeme najít i ve ztvárnění údajné židovské fyziognomie (Kocúr viz Panczová, 2016: 36) i v používání některých dalších stereotypů (Žid jako lichvář, židovská špína a smrad). Naopak komentáře ze všedního života (Panczová, 2016: 34–36) byly slovenskou zvláštností. Česká specifika lze najít naopak v projekci židovství na významné osobnosti nového státu, které byly přímo jeho symboly (především Edvard Beneš, ale i, byť v zastřenější formě, Tomáš Garrigue Masaryk). To ovšem svědčí o větší „solistikovanosti“, a tím i nebezpečnosti antisemitismu českého oproti možná více emocionálnějšímu antisemitismu slovenskému.

Text je výstupem projektu č. DG18P02OVV039, NAKI II Ministerstva kultury ČR (2018–2021).

LITERATURA

- Becher, P. (1993). Ohnisko kulturně politických konfliktů v první republice: Spor o pražské německé divadlo 1920 a aféra pražského zvukového filmu 1930. In: J. K. Hoensch, D. Kováč (Eds.), *Ztroskotání spolužití. Češi, Němci a Slováci v první republice 1918–1939*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, s. 182–207.
- Benz, W. (2004). *Was ist Antisemitismus?* Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Broklová, E. (1998). Historický obraz Němce, Rakouska a Německa v politických kruzích české společnosti první Československé republiky. In: J. Křen, E. Broklová (Eds.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, s. 101–155.
- Cohen, G. B. (2000). *Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Čapková, K. (2005). *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách. 1918–1938*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Frankl, M., Szabó, M. (2015). *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hahnová, E., Hahn, H. H. (2002). *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*. Praha: Votobia.
- Jaworski, R. (2004). *Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice.
- Kárník, Z. (2000). *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díl první. *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Kieval, H. J. (2011). *Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Klimek, A., Kubů, E. (1995). *Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století* (1996). Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

- Koutek, J. (1962). *Nacistická pátá kolona v ČSR*. Praha: Naše vojsko, Svaz protifašistických bojovníků.
- Kováč, D. (1998). *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Křen, J. (1990). *Konfliktní společnosti. Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- Křen, J., Broklová, E. (Eds.) (1998). *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy.
- Kubíček, J. (2013). *Dějiny žurnalistiky na Moravě: první století českých časopisů 1848–1948*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Kural, V. (1991). Jazykový problém a jazykové právo z hlediska česko-německého. *Slezský sborník*, 89(1), 32–38.
- Kural, V. (1993). *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918–1938)*. Praha: R ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů.
- Loewenstein, B. W. (1997). My a ti druzí. In: B. W. Loewenstein, *My a ti druzí. Dějiny, psychologie, antropologie*. Brno: Doplněk, s. 59–80.
- Machačová, J., Matějček, J. (1999). *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea.
- Machačová, J., Matějček, J. (2002). *O středních vrstvách v českých zemích 1750–1950. Základní zjištění, hypotézy, náměty*. Opava: Slezské zemské muzeum.
- Olivová, V. (2000). *Dějiny první republiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Osvaldová, B., Čenková, J. (2017). *Česká publicistika mezi dvěma světovými válkami*. Praha: Academia.
- Panczová, Z. (2016). Antisemitizmus na stránkách humoristickej tlače. Příklad časopisu Kocúr (1919–1945). In: M. Vrzgulová, H. Kubátová a kol. (Eds.), *Podoby antisemitismu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum 2016, s. 28–60.
- Salner, P. (2000). *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava: Zing print.
- Salomon, D. (1995). Od rozpadu podunajské monarchie do konce druhé světové války /1918–1945/. In: F. Bauer, H. Glassl, H.–J. Härtel, F. Machilek, E. Nittner, R. Ohlbaum, D. Salomon (Eds.), *Tisíc let česko-německých vztahů. Data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích*. Praha: PANEVROPA PRAHA, spol. s r.o., s. 183–231.
- Seibt, F. (1996). *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha: Academia.
- Soukupová, B. (1994). Česká a německá společnost středních vrstev v realitě unitárního Československa 1918–1929. Několik poznámek k tématu konfrontace ideálu demokracie s nacionalismem. In: *Společnost – postoj – konflikt*. Lidé města 5. Praha: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy, s. 47–79.
- Soukupová, B. (1998). Obraz českých Němců ve vybraném českém pravicovém tisku v letech 1919–1926. Etnický stereotyp jako ochuzená půda a jako nástroj. In: *Stereotypy a symboly*. Lidé města 12. Praha: Institut základů vzdělanosti Univerzity Karlovy, Nadace Ethnos, s. 134–177.
- Soukupová, B. (2000). Peroutkova Přítomnost, židé a Židé (1924–1939). *Lidé města*, ročník neuveden (4), s. 36–79.
- Soukupová, B. (2001). Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a německého Žida před sto lety. Pohled etnologie. In: M. Toncrová, L. Uhlíková (Eds.), *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, s. 57–69.
- Soukupová, B. (2002). Češi – židé: židovství, češství a českoslovenství po vzniku Československé republiky. K identitě a mentalitě asimilující se menšiny. In: J. Macháčová, J. Matějček (Eds.), *Studie k sociálním dějinám*, 9, s. 179–203.
- Soukupová, B. (2005). *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava: Zing print.
- Soukupová, B. (2008). Pouta mezi národní a národnostní kulturou: spleť vztahů pohledem antropologa (Příklad Prahy let 1848–1918). In: J. Macháčová, O. Šrajerová (Eds.), *Interakce národnostních kultur. Teoretické a metodologické přístupy*. Opava: Slezské zemské muzeum, Slezská univerzita v Opavě, s. 23–28.
- Soukupová, B. (2014). Obecné a zvláštní v „čes-

- kém“ prvorepublikovém antisemitismu. Perspektivní ideologie? In: T. Jelínek, B. Soukupová (Eds.), *Bílá místa ve výzkumu holokaustu*. Praha: Spolek akademiků Židů, s. 23–49.
- Soukupová, B. (2018). Antisemitismus ve střední Evropě po první světové válce – stará ideologie v „novém“ starém světadílu. In: J. Horský, M. Hroch (Eds.), *Sto let. Hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?* Praha: Sociologické nakladatelství (Slon), s. 373–399.
- Spisy T. G. Masaryka*. Kniha III. *Cesta demokracie I*. Sv. 1. Soubor projevů za republiky, 1918–1920 (1939). Praha: Čin, Na Hradě, Poselství Národnímu shromáždění, s. 20.
- Srb, V. (1988). Demografický profil německé menšiny v Československu. *Český lid*, 75(1), 29–42.
- Stözl, Ch. (1997). *Kafkovy zlé Čechy. K sociální historii pražského Žida*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky.
- Toncová, M., Uhlíková, L. (Eds.). (2000). *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR Brno.
- SEZNAM CITOVANÝCH PRAMENŮ**
- Dobové antisemitské a nacionalistické práce**
- Gierach, E. (1919). *Sudetendeutscher Katechismus*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Rélink, K. (1925). *Zrcadlo Židů: žid podle Talmudu*. Praha: Borský a Šulc [distributor], nákl. vl.
- Rélink, K. (1926). *Spása světa: [ubozí, pronásledování židé]: úvahy z denníku pravého humanisty*. Praha: J. S. Sochořík.
- Rélink, K. (1927). *Nenažrantski, ministr, humanista-filistr, čili: „Kdo do tebe tvrdou palicí – ty na něho měkkou (ministrskou) stolicí“: ruská veršová hra, pro loutkové divadlo, o třech jednáních (s prologem)*. Praha: J. S. Sochořík.
- Rélink, K. (1938). *Vývin židomarxisty*. Praha: K. Rélink.
- Dobové dokumenty**
- Krofta, K. (1937). *Němci v československém státě*. Praha: Orbis.
- Welsch, F. (1931). *Antisemitismus als Völkerhysterie*. Prag: J. A. Verb. Barissia.
- Memoáry**
- Lotar, P. (1993). *... domov můj*. Praha: Primus.
- Tisk**
- Lidové noviny*
- Nebojsa*
- Stráž národa*
- Večer*
- Venkov*

BLANKA SOUKUPOVÁ – zaměstnankyně Společensko-vědního modulu Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy se ve své odborné práci zaměřuje na výzkum střeoevropského města, menšinových a národních identit, projevů intolerance a na dějiny oboru. Z posledních publikací jmenujme *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti* (2016), Bratislava: PT Marenčin; *Mýty a „realita“ střeoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit (1918–2016) / Mythen und „Realität“ der mitteleuropäischen Metropolen bei der Schaffung nationaler und multinationaler Identitäten (1918–2016)* (2017), Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy (spolu s M. Myslivcovou) a *Lidé a města ve velkých válkách. Pohled etnologa (antropologa) / Społeczeństwo miasta w kontekście I i II wojny światowej. Spojrzenie antropologa* (2017), Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy (spolu s R. Godulou-Węclawowicz a Grażynou E. Karpińskou).

UKRAJINSKÉ NÁRODNOSTNÉ ŠKOLSTVO
NA SLOVENSKU V ROKOCH 1945 – 1960

Ukrainian National Schools in Slovakia between 1945 and 1960

MARIAN GAJDOŠ, STANISLAV KONEČNÝDOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0002>

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© 2019, Marian Gajdoš, Stanislav Konečný. This is an open access article licensed under the Creative Commons

PaedDr. Marian Gajdoš, CSc., Spoločenskovedný ústav SAV Košice, Karpatská 5, 040 01 Košice, e-mail: gajdosm@saske.sk;

PhDr. Stanislav Konečný, CSc., Spoločenskovedný ústav SAV Košice, Karpatská 5, 040 01 Košice, e-mail: konecny@saske.sk

The authors present the formation and development of the Ukrainian national education system in Slovakia after the World War II, which was determined by its results and new political conditions. The founding of Russian schools in Eastern Slovakia did not correspond to the wishes of part of the Ruthenian population, and their preference was a source of permanent tension. The authors of this article analyse the personnel, material and technical problems related to the development of Ukrainian (Russian) schools as well as the activities of political and state authorities in their solution. The introduction of the Ukrainian language as the language of instruction disrupted the consolidation in this area and increased dissatisfaction in many municipalities. The efforts to persuade people or various administrative obstacles could not prevent the change of the language of instruction from Ukrainian to Slovak.

Key words: Slovakia, Minority education, Ruthenians, Ukrainians, Department of Ukrainian Schools

Kľúčové slová: Slovensko, menšinové školstvo, Rusíni, Ukrajinci, Referát ukrajinských škôl

How to cite: Gajdoš, M., Konečný, S. (2019). Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1960. Slovenský národopis, 67(1), 22–46, <https://doi.org/10.2478/se-2019-0002>

Polyetnický charakter demografickej štruktúry niekdajšieho horného Uhorska, ako sa dobovo označovali stolice s etnikom prevažne hovoriacim slovenskými nárečiami, sa vytváral niekoľko storočí a viac-menej sa ustálil po satmárskom mieri z roku 1711, ktorý ukončil obdobie protihabsburských povstaní v Uhorsku. Počtom dominantné slovenské obyvateľstvo v tomto priestore na juhu hraničilo s maďarským osídlením a na

severovýchode s rusínskym, kým Nemci žili v niekoľkých enklávach a Židia zase vo viacerých diaspórach. Rusíni v tom čase predstavovali etnicky menej vyhranené východoslovenské obyvateľstvo horských a podhorských oblastí severovýchodného Uhorska, ktoré sa živilo chovom oviec a dobytká, ale pôvodne aj strážnou službou v karpatských priesmykoch. Dorozumievalo sa navzájom príbuznými dialektmi, vyznávalo východné kresťanstvo, malo vlastné tradície a osobitné povedomie, prejavujúce sa v ľudovej kultúre. Otázky o presnom pôvode a čase príchodu Rusínov do horného Potisia majú len hypotetické odpovede, avšak prvé správy o Rusínoch na priľahlom území východného Slovenska pochádzajú zo 14. storočia, no najmä zo storočia nasledujúceho (Uličný, 1990: 469). K početnému, ale aj k hospodárskemu a spoločensko-kultúrnemu posilneniu rusínskeho osídlenia na Slovensku jednoznačne prispela tzv. valašská kolonizácia, hlavne v priebehu 16. a 17. storočia (Ratkoš, 1980: 181–224).

Už v priebehu druhého nevoľníctva, počas stavovských povstaní, a najmä po uzavretí Užhorodskej únie roku 1646 dochádzalo nielen k hlbšiemu adjustovaniu Rusínov do uhorskej spoločnosti, no zároveň i k ich premiešaniu a k zblíženiu so slovenským etnikom. Formovanie ich národnej identity však komplikovala a sčasti dodnes komplikuje skutočnosť, že bola dlhú dobu nahradzovaná náboženskou príslušnosťou, a to často aj za podpory gréckokatolíckeho duchovenstva. Termíny *Rusín*, *Ruthén*, *Rusnák* a niektoré ich ďalšie historické paralely neraz označovali práve stotožnenie sa etnika s gréckokatolíckou cirkvou a ňou vedenou regionálnou komunitou (Magocsi, 1994: 128). Prepojenie etnicity a konfesie bolo také konzistentné, že niekedy ani nebolo možné určiť, ktorá stránka je pre rusínsku identitu rozhodujúca.¹

Okrem toho, strategická poloha sídelného územia Rusínov – južne od Karpát – vyvolala, najmä od začiatku 20. storočia, istú pozornosť veľmocí i regionálnych mocností a ich záujem priamo alebo nepriamo ovládať, alebo aspoň kontrolovať, tento priestor. To viedlo k snahám zasahovať do politického vývoja tejto oblasti a tiež podporovať niektoré politické strany alebo mocenské zoskupenia zvnútra aj spoza hraníc. To bola dôležitá okolnosť, ktorá aj tak časovo dosť posunutý a veľmi komplikovaný proces národnej identifikácie Rusínov nesporne ešte sťažovala. Preto ani národné hnutie Rusínov zo začiatku 18. storočia, ani rusínske národné obrozenie v druhej polovici 19. storočia, ale ani ideový a politický pohyb v medzivojnovom období neboli úplne zavŕšené. Rusínska inteligencia sa totiž ani vtedy nedokázala zjednotiť na spoločnom riešení otázok názvu, jazyka a národno-kultúrnej orientácie etnika, preto celé roky prežívali a navzájom tiež súperili najmä veľkoruská a karpatoruská (rusínska) koncepcia.²

Až po druhej svetovej vojne sa k nim priradil aj ukrajinský smer, ktorý sa dovtedy medzi Rusínmi na Slovensku z viacerých dôvodov neuchytil (Haraksim, 1997: 68). Túto dôležitú zmenu prinieslo až víťazstvo ZSSR vo vojne, pripojenie Podkarpatskej Rusi k sovietskej Ukrajine a posilnenie vplyvu KSČ v obnovenej republike, ktorá ukrajinskú príslušnosť rusínskej menšiny v podstate presadzovala už od polovice 20. rokov v súlade so závermi V. kongresu Kominterny i stanoviskom Komunistickej strany (boľševikov) Ukrajiny. To, rovnako ako i účasť mnohých príslušníkov minority v protifašistickom odboji, determinovalo postoj štátnych aj slovenských národných orgánov a zároveň rozhodlo, na rozdiel od ostatných menšín v Československu, o uznaní jej rovnoprávnosti i politických a občianskych práv v duchu Košického vládneho programu (Barnovský, 1993: 28–29).

1 K tomu pozri Sopoliga, 2002: 44–54.

2 K problematike etnickej identity pozri Zelová, 1991: 72–81.

Národnostná politika vo vzťahu k Rusínom, z ktorých mnohí sa po vojne začali hlásiť k ukrajinskej národnosti, sa v období rokov 1945 – 1960 asi najvernejšie premietla do riešenia otázky národnostného školstva. Práve v ňom sa v koncentrovanej podobe prejavovali skoro všetky problémy, ktoré sprevádzali riešenie politického a spoločenského postavenia Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, a to vrátane otázok národnej identity, kultúrnej orientácie, jazyka, náboženstva, ale aj hospodárskych, sociálnych a kultúrnych podmienok na severovýchodnom Slovensku. Z tohto dôvodu bola tak problematika ukrajinského školstva v centre pozornosti politických a štátnych orgánov, ako aj reprezentácie rusínskej a ukrajinskej menšiny. Pravda, vznik, riadenie aj činnosť škôl v tomto zložitom období výrazne ovplyvňovali i ďalšie javy, udalosti a kampane, ktoré túto citlivú sféru komplikovali a jej výchovno-vzdelávacie, kultúrno-osvetové, ale rovnako i národnouvedomovacie pôsobenie v radoch minority problematizovali.

Význam oblasti školstva v celom komplexe národnostnej politiky sa odrazil i na úseku vedeckého výskumu. Bádania, ktorí sa zaoberali národnostnou otázkou, sa často v prvej fáze zamerali na štúdium archívnych fondov týkajúcich sa školskej problematiky, hoci spravidla boli najrozsiahlšie a najobsažnejšie. Na druhej strane, existovali v centralizovanej podobe, boli solidne spracované a prinášali množstvo informácií nielen o školských záležitostiach, ale aj prierezového charakteru. Z tohto hľadiska je veľkou stratou, že sa nezachoval celý archív Referátu ukrajinských škôl, hoci jednotlivé archívne dokumenty sa nachádzajú v oblastných archívoch a ich pobočkách, resp. v Archíve Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove. V tejto súvislosti nás preto ani neprekvapuje skutočnosť, že úspechy a problémy ukrajinského školstva sú relatívne najčastejšie spracovávané a najviac zastúpené v odbornej literatúre o rusínskej a ukrajinskej menšine, hoci na syntézu problematiky v monografickom spracovaní sa ešte len čaká (Virostková, 2012).

Rusínske školy na východnom Slovensku majú korene v období Uhorska a od začiatku boli spojené so vznikom a vývojom Užhorodskej únie, a to najmä po vytvorení Prešovskej eparchie. Od polovice 19. storočia však gréckokatolícka cirkev prevzala všetky ľudové školy vo svojich farnostiach, pričom vyučovacím jazykom bol najprv cirkevno-slovanský jazyk, neskôr rôzne modifikácie ruštiny a miestneho dialektu. Na začiatku 30. rokov minulého storočia Prešovské biskupstvo riadilo už 215 elementárnych škôl, z toho 102 so slovenským a 100 s ruským vyučovacím jazykom a 13 škôl bolo zmiešaných (Coranič, 2008: 57). Gréckokatolícka cirkev bola tiež zriaďovateľom dvoch meštianok, učiteľského preparandia, teologickej akadémie a od roku 1936 tiež gymnázia s vyučovacím jazykom ruským (Coranič, 2013: 211). Zvyšovaniu počtu ruských škôl bránili obavy súvisiace s úsilím rusínskych politikov posunúť administratívnu hranicu Podkarpatskej Rusi ďalej na západ. Počas slovenského štátu sa síce rast počtu ruských škôl zastavil, napriek tomu však ešte v roku 1945 bolo vlastne v správe gréckokatolíckej cirkvi 260 ľudových škôl, ktoré ale boli výnosom Povereníctva školstva a osvetý z 12. júna 1945 vyhlásené za štátne (Coranič, 2009: 138).

Krátko po oslobodení prvých obcí a okresov na severovýchodnom Slovensku – v atmosfére nadšenia z oslobodenia, vďaka Červenej armáde a v snahe napraviť skutočné alebo aj pomyselné krivdy z minulosti – začali učители, kultúrno-osvetoví pracovníci, ale tiež miestni komunisti ukrajinskej národnosti získavať občanov jednotlivých obcí pre zmenu slovenského vyučovacieho jazyka v školách na ruský jazyk, a to bez centrálnej reglementácie a vhodných technických, materiálnych aj personálnych podmienok. V tomto smere sa silne angažovala tiež *Ukrajinská národná rada Prjaševščiny* (UNRP), ktorá vznikla ako reprezentatívny orgán rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva 1. mar-

ca 1945 v Prešove. K založeniu ruskej školy často stačilo gréckokatolícke vyznanie väčšiny obyvateľstva obce, a tak vznikla, najmä v jarných mesiacoch roku 1945, živelným spôsobom hustá sieť ruských škôl. Povereníctvo školstva a osvety (ďalej PŠO) síce vznieslo určité výhrady, avšak UNRP ich spochybnila tým, že zmeny vyučovacieho jazyka sa realizovali v súlade s vôľou ľudu.³

Domnievame sa, že tieto aktivity vôbec neboli motivované nacionalistickými postojmi ich aktérov, ale ich zainteresovanosťou na početnosti ukrajinských škôl. Od toho totiž závisel počet systemizovaných pracovných miest v ústredí školskej správy aj v okresoch, množstvo riaditeľských funkcií, učiteľských miest aj možnosti zamestnania nepedagogického personálu. Ľudí na ich obsadenie v radoch menšiny bolo dosť, hoci im veľmi často chýbala potrebná kvalifikácia na ten stupeň škôl, na ktorom chceli pôsobiť alebo už pracovali. Išlo obzvlášť o učiteľov gréckokatolíckych cirkevných škôl z východného Slovenska alebo z Podkarpatskej Rusi, optantov, absolventov učiteľských preparandií, ktorí nezískali trvalé miesto počas slovenského štátu a maďarskej okupácie, o demobilizovaných vojakov, ako aj o rodinných príslušníkov týchto osôb.

Na rokovaní medzi povereníkom školstva L. Novomeským a delegáciou UNRP koncom apríla 1945 došlo k dohode o kompromisnom riešení situácie, čo bolo zahrnuté aj do stanoviska, ktoré SNR prijala na zasadnutí dňa 26. mája 1945 v súvislosti s Memorandom Ukrajincov. Svojoľné a neopodstatnené vytváranie ďalších ruských škôl malo byť zastavené s tým, že o charaktere školy, resp. o počte ukrajinských, teda ruských, a slovenských tried sa malo rozhodovať na základe reálneho záujmu rodičov. V obciach, kde spoločne žili Slováci a Ukrajinci (Rusíni) a kde bola nespokojnosť s vyučovacím jazykom, mali byť pod dohľadom zástupcov oboch skupín obyvateľstva vykonané nové zápisy žiakov, a to súčasne do školy slovenskej a ukrajinskej (ruskej).⁴

Na základe podnetu zo strany samotných predstaviteľov SNR Predsedníctvo UNRP dňa 15. apríla 1945 prerokovalo návrh a 22. apríla 1945 plénum UNRP schválilo významný dokument pod názvom *Memorandum Ukrajincov žijúcich na Slovensku, predstaviteľkou ktorých je Ukrajinská národná rada v Prešove* a 24. apríla 1945 ho doručila Predsedníctvu SNR.⁵ V memorande boli formulované základné postoje UNRP k Československej republike a jej orgánom, ale tiež politické, kultúrne a hospodárske požiadavky, ktorých splnenie malo vytvoriť priestor pre rozvoj ukrajinskej národnosti a jej rovnoprávne postavenie v republike.

V oblasti školstva UNRP požadovala zriadenie ukrajinských a ruských škôl všetkých typov v potrebnom počte a s vyučujúcimi ukrajinskej alebo ruskej národnosti, a to v okresoch, v ktorých Ukrajinci žili. Pri Povereníctve SNR pre školstvo a osvetu sa mal vytvoriť osobitný referát pre ukrajinské a ruské školy podriadený priamo povereníkovi s tým, že vedúceho referátu a celý personál bude vymenúvať na základe návrhu UNRP. V rámci kultúrnych dohôd so Sovietskym zväzom mali mať ukrajinskí študenti zo Slovenska možnosť študovať v ZSSR. Zároveň sa predpokladalo otvorenie katedier ruského i ukrajinského jazyka na niektorých vysokých školách v Československu.⁶

3 Zajavlenije. *Prjaševščina*, 1(5), 1. apríl 1945, s. 2.

4 Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (f.) Úrad Predsedníctva SNR (ďalej ÚP SNR), inventárne číslo (inv. č.) 430, škatuľa (šk.) 484. Školské a kultúrne pomery Ukrajincov na Slovensku: Správa povereníka školstva a osvety L. Novomeského pre Predsedníctvo SNR.

5 Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove (ďalej A ZRUSR), f. UNRP, 1945, archívna jednotka (a. j.) 13.

6 A ZRUSR, f. UNRP, 1945, a. j. 346; *Prjaševščina*, 1(13), 1. máj 1945, s. 2.

V priebehu nasledujúceho mesiaca sa uskutočňovali stretnutia a rokovania medzi predstaviteľmi Predsedníctva UNRP a funkcionármi celoštátnych, a najmä slovenských národných orgánov s cieľom získať ich podporu pre akceptovanie predložených požiadaviek. Už 1. mája 1945 navštívil Predsedníctvo UNRP v Prešove minister informácií V. Kopecký,⁷ 5. mája 1945 delegáciu UNRP prijal v Košiciach za účasti podpredsedu vlády V. Širokého a ministra V. Kopeckého aj K. Gottwald. V mene vlády aj Ústredného výboru KSČ (ÚV KSČ) ju uistili o podpore ich politických, ekonomických a kultúrnych požiadaviek.⁸ Možno práve preto boli na zasadnutí Predsedníctva UNRP 14. mája 1945 predseda UNRP Vasil Karaman i s podpredsedom P. Židovským poverení prerokovať plnenie jednotlivých požiadaviek ešte aj s predstaviteľmi SNR.⁹

Reakcia SNR na Memorandum Ukrajincov v podobe stanoviska z 26. mája 1945 bola nečakane priaznivá a ústretová. Určite bola aj prejavom dobrej vôle pozitívne vyriešiť otázku rusínskej, resp. ukrajinskej menšiny, hoci v pozadí mohli byť aj určité skryté obavy vyvolané vývojom na Podkarpatskej Rusi – jednoznačne smerujúcim k jej pripojeniu k ZSSR. Dňa 13. júna 1945 na Expozitúre Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach predstavitelia UNRP a povereníctva prerokovali záležitosti týkajúce sa zriadenia *Referátu pre ukrajinské školy pri Povereníctve SNR pre školstvo a osvetu* (RUŠ), ale aj určité otázky týkajúce sa zápisov, resp. určovania vyučovacieho jazyka „... na školách v krajoch so zmiešaným obyvateľstvom (slovensko-ukrajinským).“¹⁰

Osobitný referát pre ruské, resp. ukrajinské školy (RUŠ) začal svoju činnosť už 18. júna 1945 v Košiciach a bol podriadený priamo povereníkovi. Vedúci inštitúcie (Dr. I. Pješčak) a jej pracovníci boli vymenovaní podľa návrhu UNRP. Do kompetencie RUŠ pritom patrili všetky záležitosti ruského, resp. ukrajinského školstva, najmä po stránke personálnej a pedagogicko-didaktickej, ktoré riadili prostredníctvom jednotlivých oddelení poverení úradníci. Preto bol z organizačného hľadiska RUŠ rozdelený na tri oddelenia: sociálno-pedagogické, personálno-organizačné a ekonomické. Podľa požiadaviek UNRP zriaďoval jednotlivé druhy škôl, ktoré mu boli podriadené buď priamo alebo prostredníctvom príslušného inšpektorátu. Stredné a odborné školy s ruským, resp. ukrajinským vyučovacím jazykom podliehali priamo RUŠ, kým národné (ľudové) školy, predškolské ústavy a špeciálne školy príslušnému školskému inšpektorátu (inšpektorovi). Ruské, resp. ukrajinské odbočky na slovenských stredných školách podliehali taktiež RUŠ.¹¹

Vyučovanie v školách, ktorých správa a riadenie patrilo do kompetencie RUŠ, sa síce malo uskutočňovať v ruskom alebo v ukrajinskom jazyku, avšak zároveň boli do učebného plánu zaradené tri hodiny týždenne, keď sa mal učiť slovenský jazyk. V školských obvodoch, kde žilo prevažne rusínske a ukrajinské obyvateľstvo, stál na čele jednotného školského inšpektorátu inšpektor ukrajinskej národnosti. V obvodoch, kde žilo v menšine, zástupcom školského inšpektora slovenskej národnosti bol odborník ruskej, resp. ukrajinskej národnosti, ktorý vybavoval najmä agendu ruských, resp. ukrajinských škôl a pobočiek a vykonával aj školský dozor v ukrajinských (ruských) školách a pobočkách. Postup pri vymenovaní inšpektorov zostal zachovaný, t. j. aj inšpektorov do obvodov,

7 Minister informácií Kopeckij posetil UNR. *Prjaševščina*, 1(14-15), 6. máj 1945, s. 2.

8 *Prjaševščina*, 1(16), 10. máj 1945, s. 2.

9 A ZRUSR, f. UNRP, 1945, a. j. 343. Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva UNRP dňa 14. mája 1945.

10 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 027.

11 Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, f. Ukrajinská národná rada v Prešove (ďalej UNR 1945–1948), šk. 1, bez signatúry. *Návrh na organizáciu ruských (ukrajinských) škôl*.

kde žili prevažne Rusíni a Ukrajinci, ako aj do miešaných obvodov, vymenúval povereník po dohode s RUŠ.¹² V čase vzniku RUŠ mu podliehali jedna materská škola s jednou triedou, 165 ľudových škôl s 368 triedami, jedna meštianska škola so šiestimi a dve stredné školy s jedenástimi triedami (Ričalka, 1975: 81).

Súbežne s rastom počtu škôl s ruským, resp. ukrajinským vyučovacím jazykom, ktorý nebol vždy celkom odôvodnený, stúpaj aj počet žiadateľov o opätovnú zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský (Bajcura, 1967: 150). Požiadavky na zmenu vyučovacieho jazyka na slovenský sa objavovali prakticky od polovice roku 1945 a v nasledujúcich rokoch mal ich počet stúpajúci trend, ktorý vyvrcholil v školskom roku 1948/1949. Predstavitelia UNRP i Povereníctva školstva a osvetu sa preto hneď dohodli na tom, že proces zakladania ruských škôl v regióne je potrebné predsa len regulovať, prispôbovať reálnej situácii a najmä rešpektovať pranie rodičov. Riešením mali byť komisionálne zápisy žiakov do škôl pre nasledujúci školský rok 1945/46.¹³ Na základe výsledkov zápisov existovalo však v decembri 1945 už 277 ukrajinských (ruských) ľudových škôl a 14 meštianskych škôl, a tak celkove školy alebo triedy s ruským, resp. ukrajinským vyučovacím jazykom navštevovalo 29 583 žiakov a študentov (Ričalka, 1975: 82). Je však iste paradoxné, že to predstavuje 61,3 percenta celej rusínskej a ukrajinskej populácie na Slovensku podľa sčítania obyvateľstva v roku 1950 (vypočítané podľa Paukovič, 1994: 426).

Na základe nariadenia PŠO č. 6810/45 zo dňa 10. decembra 1945 boli pre ruské a ukrajinské školy vytvorené štyri samostatné inšpektoráty so sídlom v Medzilaborciach, Stropkove, Sabinove a Prešove. Ukrajinský školský inšpektorát v Medzilaborciach viedol Š. Makara a mal na starosti školy s ukrajinským (ruským) vyučovacím jazykom v okresoch Humenné, Snina, Sobrance a Medzilaborce. Inšpektorát v Stropkove vedený J. Chudíkom mal na starosti ukrajinské školy v okresoch Gíraltovec, Svidník, Sabinov i Stropkov. Inšpektorom v Sabinove bol I. Šuľak a dohliadal na ukrajinské školy v okresoch Kežmarok, Spišská Stará Ves, Stará Lubovňa i Sabinov. Funkciu inšpektora ukrajinských škôl v Prešove vykonával pre okresy Bardejov, Gelnica, Levoča, Spišská Nová Ves a Prešov A. Kapišovský (Ričalka, 1975: 81–82).

Súčasne s platnosťou od 1. januára 1946 boli ustanovené štyri osvetové inšpektoráty, a to v Snine (pre obvod medzilaboreckého školského inšpektorátu), vo Svidníku (pre okresy zo stropkovského školského inšpektorátu), v Starej Lubovni (s pôsobnosťou pre obvod školského inšpektorátu v Sabinove) a v Bardejove (pre kultúrno-osvetové zariadenia v obvode školského inšpektorátu v Prešove). Znamenalo to, že rajonizácia obvodov v oblasti školskej správy sa ponechala aj na úseku kultúry a vymenili sa iba sídla inšpektorátov, a to Snina namiesto Medzilaboriec, Svidník namiesto Stropkova, Stará Lubovňa za Sabinov a Bardejov miesto Prešova. Za osvetových inšpektorov boli vymenovaní I. Prokípač, Š. Juričko, I. Vavrinčík a Š. Varzali, ktorí riadili činnosť miestnych osvetových tajomníkov ustanovených vo všetkých 280 obciach s rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom (P'ješčak, 1945: 2; Vanat, 2001: 62; Vanat, 1985: 279).

Realizácia školskej politiky v oblastiach východného Slovenska obývaných Rusínmi a Ukrajincami v prvých povojnových rokoch znamenala uskutočňovanie relatívne širokého komplexu úloh, pretože sledovala súčasne viaceré ciele a musela tiež prekonávať rôznorodé prekážky, ktoré boli sčasti dedičstvom minulosti a sčasti vyplývali z nových

12 Ukrainskij školnyj referat. *Prjaševščina*, 1(34), 12. júl 1945, s. 4.

13 SNA, f. Povereníctvo školstva, Prezídium (PŠk-prez.), inv. č. 215, šk. 263. *Obežník* č. 42.

spoločenských podmienok. Prvoradé boli jej politické zámery. Ako konštatoval povereník školstva a osvety L. Novomeský v januári 1946 v správe pre Predsedníctvo SNR, dôležitou úlohou bolo aspoň eliminovať najväznejšie trecie plochy medzi postupnou národnou identifikáciou ukrajinskej menšiny a pomerne rozvinutým a živým národným povedomím slovenského obyvateľstva. Jedným z evidentných faktorov divergencie oboch komunít bolo to, že v radoch rusínskej, resp. ukrajinskej menšiny naďalej prežívala téza o rusínskej národnosti všetkých príslušníkov gréckokatolíckej cirkvi, ktorá nielen nezodpovedala realite, ale vyvolávala aj podráždenú reakciu slovenskej majority. Na druhej strane, bolo tiež dôležité ústretovými krokmi aj v oblasti školstva a kultúry pripútať „ukrajinské obyvateľstvo východného Slovenska k Slovensku a Republike,“ a, navyše, získať tak uznanie a podporu lojálnej politiky „medzi Ukrajincami za Karpatmi“.¹⁴

Významnou úlohou školských orgánov bolo podieľať sa spolu s kultúrnou sférou na definitívnom riešení jazykovej otázky, ktorú sa menšine nedarilo vyriešiť viac než dve-sto rokov. Jednotný názor nezavládol ani v radoch UNRP po druhej svetovej vojne, hoci úrady so silným zastúpením komunistov začali mierne favorizovať skôr ukrajinský jazyk, aj keď na Slovensku nemal takmer žiadnu tradíciu. V záujme udržania jednoty národnostnej menšiny sa UNRP prakticky uchýlila, aspoň predbežne, k jazykovému dualizmu, čo bolo v podstate akceptované i majoritným spoločenstvom aj štátnymi inštitúciami. V skutočnosti však bol preferovaný ruský jazyk, čo sa vzhľadom k jazykovým znalostiam učiteľov prejavovalo najmä v školách všetkých stupňov, ale aj v činnosti Ukrajinskej národnej rady Prjaševščiny, Ukrajinského národného divadla (UND), RUŠ, školských a kultúrnych inšpektorátov, vo vydavateľskej práci, ako aj v tlačovom orgáne UNRP *Пряшевищина* (*Prjaševščina*), ktorý vychádzal v ruskom jazyku a až neskôr uverejňoval, najmä prevzaté články, aj v ukrajinčine (Vanat, 1985: 284–285).

Prirodzene, nemožno zabudnúť na základnú úlohu školských orgánov, ktorou bola starostlivosť o vytváranie vhodných podmienok pre vzdelávanie detí a mládeže vrátane ich stredoškolského a vysokoškolského štúdia. Fakticky vždy bola považovaná za prvoradý cieľ, a takým bola a je i v systéme národnostného školstva. Ide totiž o zabezpečovanie technických, materiálnych, organizačných a personálnych predpokladov k tomu, aby aj národnostné školy mohli riadne fungovať, rozvíjať sa a prinášať optimálne výsledky vo výchove a vzdelávaní mladej generácie. Význam školského vzdelávania na severovýchode Slovenska bol pritom o to väčší, že išlo o región, ktorý vzhľadom na historický vývoj a provinčné postavenie aj v tomto smere za rozvinutými oblasťami zaostával.

Začiatkom roku 1946 najnaliehavejším problémom školskej správy na celom území Slovenska ostávala rekonštrukcia a výstavba školských budov, pretože počas vojny bolo poškodených 3 389 škôl. Na severovýchode bola situácia kritická a riešila sa aj výstavbou drevených barakov. Pozornosť, ktorá sa venovala ukrajinským, resp. ruským školám, bola zdôraznená i tým, že v rámci štátneho rozpočtu boli vykazované osobitne. Poslanec O. Pavlík na zasadnutí *Dočasného národného zhromaždenia* uviedol, že vecné položky ukrajinského školstva boli vyššie finančne dotované.¹⁵ Dôraz na tento úsek problematiky ukrajinských škôl bol oprávnený, pretože prechod frontu cez toto územie mal za následok, že mnoho z nich bezprostredne po vojne fungovalo v nevyhovujúcich,

14 SNA, f. ÚP SNR, inv .č. 430, šk. 484.

15 41. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 27. 3. 1946. Řeč poslance Pavlíka. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041017.htm>.

provizórnych priestoroch, vyučovalo sa striedavým spôsobom, neraz v súkromných domoch, na farách, ba i v pohostinstvách.

Pravda, riešenie vyžadovali aj ďalšie, nemenej dôležité problémy v tejto sfére, ako boli najmä otázka vyučovacieho jazyka, nekvalifikovanosť a sociálne podmienky učiteľov, nedostatok učebníc a učebných pomôcok, školská dochádzka a mnohé iné.¹⁶ Okrem toho, oblasť ukrajinského národnostného školstva bola len jednou časťou v celej mozaike vážnych ekonomických, sociálnych a kultúrnych problémov v severovýchodných okresoch Slovenska, ktoré bolo potrebné riešiť v záujme dôstojného života tamajšieho obyvateľstva ukrajinskej, ale aj slovenskej národnosti a celkového rozvoja tohto regiónu.

Úsilie kompetentných orgánov riešiť tieto záležitosti i ostatné existujúce problémy sa medzi reprezentáciou Rusínov a Ukrajincov nie vždy stretávalo s podporou a pochopením. Niekedy dochádzalo aj k väčším nedorozumeniam a neadekvátnemu hodnoteniu situácie. Aj za objektívne pomalším riešením určitých problémov sa niekedy hľadal úmysel a niektorým predstaviteľom štátnych inštitúcií sa pripisoval zámer brániť ďalšiemu rozvoju vzdelávania Rusínov a Ukrajincov v ich rodnom jazyku, a tým brzdiť kultúrny rozvoj menšiny (Kapišovský, 1946: 3). To bolo aj v dobe tzv. riadenej demokracie veľmi vážnym obvinením. Na druhej strane, je potrebné priznať, že rýchly nárast počtu ruských, resp. ukrajinských škôl vyvolával istú nespokojnosť niektorých vrstiev slovenského obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku, čo tiež našlo odraz aj v opatrnejších a rozvážnejších prístupoch politickej a štátnej reprezentácie.¹⁷

Úsilie o zvýšenie kvality v oblasti ukrajinského školstva však bolo oslabované aj značnou diferenciaciou vo vnútri reprezentácie menšiny. Navonok proklamovaná jednota vedúcich predstaviteľov národnosti nezodpovedala reálnej situácii. V skutočnosti išlo len o ciele vytváranie tohto obrazu v záujme presadenia požiadaviek menšiny a rozvoja regiónu. Podobne ako v celej spoločnosti, aj v rámci tejto komunity existovala rôznosť názorov, čo sa prejavovalo tak v svetonázorovej, ako aj v politickej oblasti. Na druhej strane, rozdielnosť postojov v radoch politickej reprezentácie a kultúrno-osvetového aktívu Rusínov a Ukrajincov mali svoje špecifikum v tom, že sa týkali ich národnej identity, a teda aj jazykovej orientácie. Súperenie medzi ruským a ukrajinským smerom v tom čase však ešte viditeľne neoslabovalo národnostné školstvo, ktoré sa pomerne slubne rozvíjalo.

Zásluhou iniciatívy RUŠ a ukrajinských školských inšpektorátov a agitácie aktivistov ukrajinského hnutia na východnom Slovensku počet škôl s ukrajinským (ruským) vyučovacím jazykom rástol. Koncom roka 1947 tieto školy navštevovalo spolu 17 362 žiakov a študentov, z toho do národných škôl chodilo 16 540 žiakov, na gymnáziách študovalo 648 a v Ruskej učiteľskej akadémii 174 študentov. Ukrajinské školy sa pritom nachádzali až v 18 okresoch východného Slovenska, dokonca aj v okresoch Kráľovský Chlmec a Trebišov so slovenským a maďarským obyvateľstvom.¹⁸ Existovali pritom aj reálne predpoklady, že takéto relatívne autonómne postavenie národnostného školstva

16 Zadanija našich pedagogov. *Prjaševščina*, 2(33), 12. september 1946, s. 2.

17 Napr. poslanec F. Uhlíř v parlamente 28. marca. 1946 dokonca navrhol národný charakter ČSR potvrdiť zrušením menšinových škôl. Pozri: 42. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 28. března 1946. Vystúpenie poslanca F. Uhlíře. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/042schuz/s04207.htm>.

18 *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1948: 164, 343, 347.

zostane zachované a dokonca v krátkom čase to bude garantované aj zákonnou úpravou.¹⁹ Tieto očakávania sa však po prevrate vo februári 1948 nenaplnili.

Zákon č. 95/1948 Zb. z 21. apríla 1948 o základnej úprave jednotného školstva totiž stanovil za vyučovací jazyk na Slovensku slovenčinu a iné riešenie pripúšťal len ako výnimku podľa § 3, odsek 2 uvedeného zákona, avšak v tom čase už existovala rozsiahla sieť škôl pre rusínske, resp. ukrajinské obyvateľstvo na severovýchodnom Slovensku.²⁰ V rokoch 1945 až 1948 sa počet ukrajinských národných škôl na východnom Slovensku zvýšil zo 165 na 276, teda o 67 percent a počet meštianskych a stredných škôl dokonca v týchto rokoch vzrástol dvadsaťnásobne.²¹ Je však potrebné uviesť, že vytváranie ukrajinských národnostných škôl – na základe aktivity ukrajinských inštitúcií a funkcionárov –, ktoré ľuďom miestami pripadalo ako rusifikácia regiónu, sa nie vždy celkom zhodovalo aj s prevládajúcou mienkou miestneho obyvateľstva a v ďalšom období školskú otázku na severovýchodnom Slovenska do značnej miery skomplikovalo.

V roku 1948 síce počet ukrajinských škôl naďalej rástol, no súčasne sa zvyšoval tiež počet žiadostí rodičov, ktorí požadovali opätovnú zmenu ruského vyučovacieho jazyka na slovenský jazyk. Občania z viacerých obcí, ktorí sa predtým dali presvedčiť a súhlasili so zriadením ruskej školy, sa po krátkom čase stále častejšie domáhali návratu slovenčiny ako vyučovacieho jazyka, najmä keď sa začali určité pokusy presadzovať do tejto pozície aj ukrajinčinu. Fakticky v tom istom smere pôsobili aj niektoré ďalšie problémy na vtedajších, formálne ukrajinských školách, a to najmä nevyhovujúci stav mnohých školských budov, dlho pretrvávajúca nepriaznivá situácia vo vybavení škôl učebnicami a učebnými pomôckami, ale predovšetkým nedostatok kvalifikovaných učiteľov. Mnohí nielenže nemali požadované vzdelanie, ale často riadne neovládali ani ruský ani ukrajinský jazyk, čo nemohli vyriešiť ani početné kurzy, ktoré boli vtedy často, najmä počas prázdnin, organizované a zo strany učiteľov aj fakticky povinne navštevované.

Preto v októbri 1948 sa Povereníctvo školstva, vied a umení (PŠVU) rozhodlo zistiť skutočné jazykové pomery v jednotlivých obciach, ako aj vtedajší stav na úseku ukrajinských národnostných škôl severovýchodného Slovenska, a to formou dotazníka pre všetky školské inšpektoráty v okresoch východného Slovenska. Pozostával z trinástich otázok, ktoré boli správne zamerané na najčastejšie vyskytujúce sa problémy, aj keď v ich formuláciách sa odrážajú isté obavy z prílišného rozšírenia ukrajinských škôl, a to tiež do obcí, ktoré boli považované prevažne za slovenské. Z odpovedí školských inšpektorov vyplynulo, že o zmenu vyučovacieho jazyka požiadali alebo sa tak chystali urobiť občania zo 17 obcí, a to z okresov Bardejov, Giraltovce, Humenné, Snina a Vranov (Uram, 1968: 526–527).

Problematikou ukrajinského školstva sa zaoberal Politický sekretariát ÚV KSS dňa 10. februára 1949. Povereník L. Novomeský predložil *Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku*. Požiadavka oficiálneho a jednoznačného presadzovania ukrajinskej národnej a kultúrnej orientácie bola síce odmietnutá ako predčasná, avšak ostatné opatrenia boli po diskusii a niektorých úpravách

19 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 255. *Protokol Vsenarodnovo trudovovo trudovovo s'jezda, sostojavševosja 18 aprila 1948 g. v Prjaševe, v pomeščeníji Černovo Orla*, s. 44.

20 95. Zákon ze dne 21. dubna 1948 o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 38, vydaná dne 10. května 1948, s. 829. Pozri tiež Longauer, 1948: 10–11.

21 SNA, f. Povereníctvo školstva (PŠk), inv. č. 91, šk. 91.

akceptované.²² V prvom rade došlo k zmene postavenia RUŠ a ukrajinských školských inšpektorátov, ktoré boli v priebehu roku 1949 fakticky zrušené. Právnym základom zmien bol zákon č. 280/1948 Zb. zo dňa 21. decembra 1948 o krajskom zriadení, ktorý znamenal rozdelenie Československa na devätnásť krajov vrátane Prešovského kraja, ktorý zahrňoval rozhodujúcu časť sídelného územia rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva. Podľa § 8 odsek 2, písmeno a) totiž Krajské národné výbory (KNV) na Slovensku prevzali pôsobnosť toho druhu, ktorú dovtedy vykonávali povereníctva a iné úrady.²³

RUŠ bol síce naďalej podriadený povereníkovi, no svoje právomoci vykonával len v rámci agendy prezídia, odborov a oddelení povereníctva a priamo prevzal iba pedagogickú a metodickú agendu týkajúcu sa ukrajinských národnostných škôl. Na druhej strane, školskí inšpektori v okresoch, v ktorých boli zriadené ukrajinské školy, by mali ovládať ukrajinský jazyk alebo aspoň tajomník inšpektorátu v okrese s početnejšou ukrajinskou menšinou mal vraj byť ukrajinskej národnosti. Návrh, aby RUŠ fungoval ďalej v rámci KNV v Prešove, a to na úrovni samostatného referátu, nebol prijatý. Keďže na základe zákona školské inšpektoráty boli organizované len na teritoriálnom, nie na národnom princípe, boli inšpektoráty postupne vytvorené v každom okrese s tým, že v okresoch Medzilaborce, Snina a Svidník mali byť inšpektori ukrajinskej národnosti. Prirodzene, ústrední a krajskí inšpektori vykonávali dozor na všetkých školách bez ohľadu na vyučovací jazyk.²⁴

Návrh L. Novomeského tiež obsahoval zásady tzv. komisionálnych zápisov. Voľný zápis do národných a stredných škôl bez nátlaku a za dozoru slovenských a ukrajinských školských činiteľov sa mal uskutočniť v tých lokalitách, z ktorých občania žiadali zmenu vyučovacieho jazyka na jazyk slovenský, alebo v ktorých „evidentne podliehalo obyvateľstvo nátlaku šovinistického elementu tak protislovenského, ako aj protiukrajinského a dalo si nanútiť školy s rozličným vyučovacím jazykom (ruským, rusínskym, rusňáckym)“. Sekretariát ÚV KSS zároveň schválil opatrenia o preferovaní vyššie organizovaných škôl, nevyhnutnosti dodržiavania tzv. rajonizácie stredných škôl, o zriadení katedry ukrajinského jazyka, ako aj o preverení optantov a ich dislokácii. Cieľom tohto kroku bolo, aby učitelia pôsobiaci do júna 1945 na území Podkarpatskej Rusi, ktorí sa rozhodli pre československé štátne občianstvo, boli umiestňovaní na učiteľské miesta zásadne mimo severovýchodného Slovenska, a to spravidla do slovenských okresov alebo dokonca do regiónov s maďarskou menšinou.²⁵

Na základe uvedených uznesení politického orgánu Povereníctvo školstva, vedy a umení dodatkom k obežníku č. 83/1949 zo dňa 20. mája 1949 priamo určilo dobrovoľné rozhodnutie rodičov za rozhodujúce pre zapísanie žiaka do školy so slovenským alebo s ukrajinským vyučovacím jazykom.²⁶ Rámec uznesenia Sekretariátu ÚV KSS však PŠVU do istej miery prekročil tým, že komisionálne zápisy nariadilo uskutočniť

22 SNA, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS), Sekretariát ÚV KSS (S ÚV KSS), šk. 2. *Protokol zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS dňa 10. februára 1949.*

23 280. Zákon ze dne 21. prosince 1948 o krajském zřízení. In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948, částka 101. Vydána dne 24. prosince 1948, s. 1 582.

24 SNA, f., ÚV KSS, S ÚV KSS, šk. 2. *Zápis zo zasadnutia Politického sekretariátu ÚV KSS 10. februára 1949.*

25 SNA, f. PŠk, inv. č. 91, šk. 91. *Návrh na riešenie niektorých školských a kultúrnych problémov na východnom Slovensku*, s. 3–6.

26 ŠA Prešov, f. UNR 1945–1948, bez signatúry, list 97.

celkom v 106 obciach v 15 okresoch východného Slovenska.²⁷ Podľa výsledkov komisionálnych zápisov sa zmena vyučovacieho jazyka na slovenský mala uskutočniť v deviatich stredných (meštianskych) a v 75 ľudových školách, no v dôsledku intervencie KV KSS v Prešove sa realizovala zmena len v 36 ľudových školách (Vanat, Ričalka, Čuma, 1992: 5). Celkove však v zmysle úpravy PŠVU o striktnom uplatňovaní rajonizácie a preferovaní vyššie organizovaných škôl a podľa výsledkov komisionálnych zápisov bolo napokon zrušených 20 ukrajinských škôl a v 48 školách bol vyučovacím jazykom ruský zmenený na slovenský.²⁸

Aj keď v súvislosti so zápsmi sa vyskytli aj prípady agitácie za slovenské školy, ktoré do istej miery znehodnocovali demokratický ráz celej dobre mienenej akcie, predstavitelia UNRP a niektorí školskí i kultúrno-osvetoví pracovníci ukrajinskej národnosti tento problém dosť často neadekvátne zovšeobecňovali a komisionálne zápisy fakticky interpretovali len ako určitý pokus o likvidáciu ukrajinského národnostného školstva.²⁹ V skutočnosti najväčšou prekážkou jeho konsolidovania boli niektoré nejasnosti, istá nerozhodnosť a aj spory ohľadom vyučovacieho jazyka v školách pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku i v tomto období. Je potrebné si uvedomiť, že jazyková otázka Rusínov v Karpatoch bola predmetom diskusií a polemík v radoch národovcov už viac ako poldruha storočia, preto sa ani nemohlo očakávať jej definitívne vyriešenie zo dňa na deň.

V súvislosti s rozhodnutím vedenia KSČ a štátu presadzovať ukrajinskú orientáciu prevažne rusínsky cítiaceho obyvateľstva severovýchodného Slovenska stalo sa aktuálnym predovšetkým zavedenie ukrajínčiny do tamojších národnostných škôl. Ukrajinský spisovný jazyk totiž vtedy na Slovensku, s nepatrnými výnimkami, fakticky nikto neovládal, preto ako predmet, a toľž ako vyučovacím jazykom, mohol byť imputovaný do škôl len postupne. Z aktív kultúrnych a osvetových pracovníkov, ktorý sa zišiel 6. júna 1949 z iniciatívy Predsedníctva KV KSS v Prešove, však vzišiel návrh zaviesť od 1. septembra 1949 ako vyučovacím predmetom *ukrajinský jazyk* do všetkých ročníkov na školách II. a III. stupňa predbežne s dvojhodinovou dotáciou, avšak nezískal plnú podporu.³⁰ Naopak, v podstate vyvolal novú vlnu snáh o zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá zosilnela v septembri 1949, keď KV KSS v Prešove neschválil slovenskú školu vo viacerých obciach napriek výsledkom komisionálnych zápisov a začalo sa hovoriť o potrebe preskúmať niektoré prípady.³¹

Pracovný výbor UNRP 22. mája 1950 navrhol využiť v tejto záležitosti aj skúsenosti zo Zakarpatskej Ukrajiny a v tomto zmysle len jednoducho zaviesť už od 1. septembra 1950 ukrajínčinu ako vyučovacím jazykom do 1. ročníka ľudových škôl a do škôl II. a III. stupňa ako povinný predmet. Skutočnosť, že medzi učiteľmi i žiakmi bola ruština predsa len rozšírenejšia a obľúbenejšia než ukrajinský jazyk, sa premietla do kompromisného návrhu vyučovať ruský jazyk od 2. ročníka a slovenský jazyk od 3. ročníka ukrajinských ľudových škôl. Hoci viacerí vedúci predstavitelia ukrajinského obyvateľstva

27 Išlo o okresy Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Stará Lubovňa, Stropkov a Vranov nad Topľou v Prešovskom kraji a o okresy Kežmarok, Kráľovský Chlmec, Poprad, Spišská Nová Ves a Trebišov v Košickom kraji. Pozri Uram (1968: 528).

28 SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS (P ÚV KSS), šk. 822. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS zo dňa 30. augusta 1952. *Predbežná správa o rozvoji Prešovského kraja v roku 1953*, s. 10.

29 A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 277.

30 ŠA Prešov, f. UNR 1945–1948, bez signatúry. *Uznesenie kultúrnych a osvetových pracovníkov, členov KSČ z ukrajinských okresov 6. júna 1949*.

31 SNA, f. PŠk, inv. č. 91, šk. 91. *Správa E. Otta pre poverenika L. Novomeského zo 4. októbra 1949*.

uvedené návrhy vehementne podporovali, ba získali i súhlas KV KSS, centrálné orgány ich neakceptovali.³² Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1951 sa V. Široký jednoznačne vyslovil v tom zmysle, že ÚV KSS ani SNR otázku jazyka nemienia riešiť mechanicky (Uram, 1968: 531–532). Na druhej strane, celé vtedajšie chápanie ukrajinskej otázky a všetky politické a administratívne opatrenia na úrovni centra i regiónu signalizovali rýchle a reálne riešenie tohto problému, pretože mal nielen ideové, ale i vecné aspekty.

Už od školského roku 1951/1952 bola preto ukrajinčina zavedená ako výchovný jazyk v materských školách, ako vyučovací jazyk v prvom ročníku ľudových škôl a ako povinný vyučovací predmet v ostatných ročníkoch, a to hneď vo všetkých, dovtedy spravidla po rusky vyučujúcich ukrajinských národnostných školách. V tom čase ukrajinské menšinové školstvo na Slovensku tvorilo už 19 materských škôl so 70 triedami a 2 383 deťmi, 231 ľudových škôl s 384 triedami a 11 279 žiakmi, 51 stredných (meštianskych) škôl a osem škôl III. stupňa (z toho tri pobočky) spolu s 34 triedami a 973 žiakmi. Úhrnom teda išlo o 369 škôl, 695 tried a 20 271 žiakov, čo vlastne predstavovalo 44,8 percenta celkového počtu ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva v Prešovskom kraji podľa sčítania ľudu v roku 1950.³³

Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku sa v týchto rokoch muselo čo najskôr vyrovnáť s nedostatkom kvalifikovaných učiteľov. V školskom roku 1951/1952 z celkového počtu 707 učiteľov na ukrajinských školách predpísanú kvalifikáciu nemalo 474 z nich, t. j. 67 percent. Podiel nekvalifikovaných učiteľov na ich celkovom počte predstavoval v materských školách 78 percent, na prvom stupni 47 percent, na druhom stupni 91 percent a na školách III. cyklu 62 percent.³⁴ Percento nekvalifikovanosti sa síce v dôsledku uskutočňovania rôznych, spravidla povinných kurzov oproti predchádzajúcim rokom mierne znížilo, avšak jeho relatívne vysokú úroveň naďalej udržiavali aj niektoré mocenské zásahy proti učiteľom, ktorí boli režimu nepohodlní.

Už v roku 1949 sa totiž uskutočnili previerky a na ich základe tzv. dislokácia optantov a emigrantov, pričom ďalší učitelia boli prepustení kvôli náboženskému presvedčeniu, ktoré bolo, najmä v radoch učiteľov bývalých rusínskych cirkevných škôl, celkom pochopiteľne veľmi rozšírené.³⁵ V rámci tzv. *očisty škôl od reakčných živlov* v roku 1950 v Prešovskom kraji bolo tak uvoľnených zo školských služieb a presunutých do výroby 64 učiteľov ruskej a ukrajinskej národnosti. Zo 115 optantov, ktorí pôsobili na ukrajinských školách v kraji, boli 19 z nich preložený do iných krajov, najmä do oblastí s maďarským obyvateľstvom, desiatich prepustených a piati predčasne penzionovaných.³⁶ Vyučovať na školách v Prešovskom kraji však nesmeli ani manželky gréckokatolíckych kňazov, ktoré boli veľmi často kvalifikovanými učiteľkami.

Nový problém v oblasti školstva sa vynoril v súvislosti s prechodom na ukrajinský vyučovací jazyk, pretože ukrajinčina sa v Československu v tom čase na žiadnom učiteľskom preparandiu ešte nevyučovala a pôvodné predstavy kompetentných orgánov

32 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 793. *Zasadnutie predsedníctva 16. septembra 1950, zápis č. 22.*

33 SNA, f. Povereníctvo vnútra, administratívne odbory (PV-adm.), inv. č. 678, šk. 941. *Stav ukrajinského školstva.*

34 SNA, f. PV-adm., inv. č. 678, šk. 941. *Personálne obsadenie škôl.*

35 Po roku 1952 boli z iniciatívy IV. referátu KNV v Prešove vedeného J. Krempom do škôl opätovne prijatí 70 učitelia. Pozri Budovateľ nového školstva kandidátom do KNV. *Nový život*, 3(36), 8. máj 1954, s. 3.

36 SNA, f. PV-adm., inv. č. 678, šk. 941. *Personálne obsadenie škôl.* Zo 64 prepustených učiteľov sa 16 z nich vrátilo do školských služieb v roku 1954 (pozri Uram, 1968: 525).

o účinnej pomoci na tomto úseku zo strany sovietskej Ukrajiny sa naplnili len čiastočne. Obzvlášť aktuálnou sa preto stala predovšetkým vysokoškolská príprava učiteľov ukrajinských škôl. Už v súvislosti so zrušením *Štátnej ruskej učiteľskej akadémie* v Prešove ÚV KSS v uznesení z 2. júna 1949 v podstate podporil myšlienku vytvoriť katedru ukrajinského jazyka na pobočke *Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity* v Košiciach, ktorú ale Povereníctvo školstva a osvetu realizovalo až v roku 1953. V tom čase bola už uvedená pedagogická fakulta premiestnená do Prešova a preformovaná jednak na dvojročnú *Vyššiu pedagogickú školu* (VPS) pripravujúcu učiteľov II. stupňa základnej školy a jednak na *Filologickú fakultu* novozriadenej *Vysokej školy pedagogickej v Bratislave* (VŠP) pre výučbu učiteľov III. stupňa (pozri Bajcura, 1967: 152, 154–156; Uram, 1984: 136).

Tradičným a dlhodobým problémom systému ukrajinského národnostného školstva na Slovensku od oslobodenia bol akútny nedostatok vhodných školských priestorov. Počas vojny bolo v tomto regióne zničených, resp. v značnej miere poškodených približne 200 školských budov a takmer všetko ich materiálne vybavenie, čo sa však pri zakladaní ukrajinských škôl v regióne zohľadňovalo nedostatočne (Vanat, Ričalka, Čuma, 1992: 7). Aj keď podduklianskym a podlupkovským okresom (Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina) bola oprávnené venovaná najväčšia pozornosť už v rámci odstraňovania vojnových škôd, ale i počas výstavby či generálnych opráv objektov občianskej vybavenosti, všetky problémy v tomto smere sa nepodarilo vyriešiť. V rokoch 1945 – 1952 bolo pre ukrajinské školy síce postavených celkom 63 objektov so 118 triedami, avšak 87 percent z nich tvorili drevené provizórne budovy (Uram, 1968: 524). Ešte v roku 1951/52 nemalo vlastné priestory 111 tried ľudových škôl, kým 34 tried stredných škôl a všetky školy III. stupňa boli dočasne umiestnené v prenajatých domoch, ktoré nezodpovedali hygienickým normám, pedagogickým zásadám, ale ani spoločenským a estetickým kritériám (Vanat, Ričalka, Čuma, 1992: 7).

V období dvojročnice (1947 – 1948) a plnenia prvého päťročného plánu (1949 – 1953) bolo v Prešovskom kraji vybudovaných 50 nových školských budov, z toho 13 pre ľudové a päť pre meštianske školy s ukrajinským vyučovacím jazykom.³⁷ V podmienkach kraja, zvlášť v jeho severných okresoch, zostalo však naďalej 94 škôl umiestnených v drevených barakoch a asi 400 škôl v nevyhovujúcich prenajatých priestoroch. To sa zákonite odrazilo vo vysokej zmennosti vyučovania, ktoré dosahovalo 26,2 percenta, kým napríklad v Banskobystrickom kraji iba 16,3 percenta.³⁸ Investičná politika štátu na tomto úseku vo vzťahu k uvedeným okresom bola síce vcelku veľkorysá, prekážkou však boli veľmi obmedzené stavebné kapacity. Napr. na rok 1952 bola schválená finančná kvóta 60 mil. Kčs, prestavalo sa však len 47,7 mil. Kčs, t. j. 79,6 percenta. Stavebné práce na rok 1953 boli rozpočtované vo výške 14,3 mil., no v prvom polroku sa realizovalo iba 2,8 mil. Kčs, teda 19,2 percenta. Z plánovaných 24 stavieb bolo v roku 1952 ukončených len 10, a to dve materské školy so štyrmi triedami, sedem ľudových škôl s deviatimi triedami a jeden služobný byt.³⁹ K pozitívnejším výsledkom viedla snaha

37 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie KSS, šk. 3. Zápisnica z krajskej konferencie KSS v Prešove 26. – 27. marca 1955. *Správa o činnosti KV KSS predložená vedúcim tajomníkom KV KSS v Prešove Dr. I. Rendekom*, s. 40.

38 SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov (ÚP ZP), Zasadnutia. Predsedníctva ZP, (Zas. PZP), inv. č. 59, šk. 46, spis č. 2 123/54 – taj., s. 7.

39 SNA, f. PŠk, i. č. 177, šk. 136a. *Správa o stave školstva v Prešovskom kraji z 9. októbra 1953 pre kolégium povereníka školstva*.

orgánov kraja i okresov rýchlejšie a tiež účinnejšie riešiť otázku nedostatku vyhovujúcich školských objektov v severných okresoch východného Slovenska počas nasledujúcich rokov, aj keď určité problémy na tomto úseku pretrvávali naďalej.

Významný zvrat vo vývoji ukrajinského národnostného školstva aj vyučovacieho jazyka priniesla *Rezolúcia Predsedníctva ÚV KSS o situácii v Prešovskom kraji* z 28. júna 1952, ktorej značná časť bola venovaná práve problémom ukrajinského školstva. Rezolúcia totiž odmietla tzv. komisionálne zápisy a v tomto zmysle zníženie ukrajinských škôl uznala len za dôsledok nacionalistickej činnosti. Tým akceptovala – už od IX. zjazdu KSS rozširovanú – tézu, podľa ktorej všetky zmeny vyučovacieho jazyka na ukrajinských školách v prospech slovenského jazyka zorganizovali a uskutočnili slovenskí buržoázni nacionalisti pracujúci na Povereníctve školstva, vied a umení, a to samotný povereník L. Novomeský prostredníctvom pracovníkov povereníctva E. Otta a Š. Štama a za spolupráce so školským referentom KNV v Prešove M. Klemom. Toto zdôvodnenie nielen úplne ignorovalo úlohu postojov obyvateľstva k otázke vyučovacieho jazyka, ale podmienilo aj neadekvátne opatrenia k údajnej náprave.

Rezolúcia uložila KV KSS v Prešove do začiatku školského roku 1952/1953, teda vlastne ihneď, uskutočniť tzv. reukrajinizáciu škôl. Znamenalo to, že do škôl, v ktorých predtým došlo k zmene ukrajinského vyučovacieho jazyka na slovenský, sa má znovu vrátiť ukrajinský vyučovací jazyk. Zároveň rezolúcia prikazovala dobudovať ukrajinské školstvo v rámci kraja. Na základe toho plénum KV KSS v júli 1952 poverilo vtedajšieho predsedu KNV L. Medveda úlohou, aby zabezpečil opätovné zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka do škôl v 36 obciach Prešovského kraja, postaral sa tiež o dostatok učiteľov na ukrajinských školách, o zlepšenie kvality vyučovania ukrajinčiny a súčasne riešil aj otázku ďalšej výstavby školských budov.⁴⁰ V tomto zmysle Byro KV KSS v Prešove vymenovalo komisiu pre otázky kultúrneho a hospodárskeho rozvoja ukrajinských pracujúcich, ktorej priamo podliehala aj subkomisia pre návrat ukrajinského vyučovacieho jazyka. Už v roku 1952 bola realizovaná zmena slovenského vyučovacieho jazyka v 25 ľudových školách, na meštianskej škole v Osturni (okr. Spišská Stará Ves) a zriadili sa dve nové ukrajinské meštianky, a to v obciach Podhorod' (okr. Sobrance) a Ulič (okr. Snina). Celkove bolo týmto spôsobom vytvorených 41 nových ukrajinských škôl, z toho osem materských škôl, 28 ľudových a päť meštianskych škôl.⁴¹

Hoci subkomisia zložená zo školských funkcionárov a učiteľov ukrajinskej národnosti mala vo svojej náplni predovšetkým organizovať osvetovú prácu medzi ľuďmi, a tak presvedčiť obyvateľstvo, neraz sa uchýlila k rôznym formám nátlaku, ba vyskytli sa aj prípady, keď jej pri realizácii zmien asistovali aj bezpečnostné orgány. Subkomisia totiž snahu o vytvorenie ukrajinských škôl rozšírila aj na niektoré obce, v ktorých k zmene vyučovacieho jazyka došlo už v priebehu rokov 1947–1948, dokonca aj na tri obce s maďarským obyvateľstvom v okrese Veľké Kapušany. Trvalý nesúhlas obyvateľov a neochota pristúpiť na zmenu vyučovacieho jazyka v obci sa vysvetľovali ako dielo jednotlivcov, ktorých činnosť v tomto smere bola tak kvalifikovaná ako reakčná a protištátna (Uram, 1968: 529–530). V školskom roku 1952/1953 sa takouto formou podarilo zvýšiť počet ukrajinských škôl na 388, z ktorých bolo 83 materských, 253 ľudových a 45 meštianskych škôl, ako aj sedem škôl III. stupňa (Uram, 1978: 250–251).

40 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, šk. 1. *Návrh uznesenia pléna KV KSS v Prešove* zo 17. júla 1952, s. 7–8.

41 SNA, f. ÚV KSS, P ÚV KSS, šk. 826. Zasadnutie P ÚV KSS 15. 11. 1952. *Správa KV KSS v Prešove* z 11. novembra 1952, s. 7.

Predsedníctvo ÚV KSS sa v uvedenej rezolúcii jednoznačne vyjadrilo aj k problému vyučovacieho jazyka na národnostných školách pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo žijúce na severovýchodnom Slovensku, a tým fakticky i k národnej a kultúrnej orientácii tamajšieho obyvateľstva. Bolo rozhodnuté, aby už od 1. januára 1953 v podmienkach *Ruského štátneho gymnázia* v Medzilaborciach a od začiatku školského roku 1953/54 vo všetkých ukrajinských školách bola zavedená ukrajinčina ako vyučovací jazyk. Predsedníctvo ÚV KSS síce uložilo príslušným štátnym orgánom zaistiť učebnice z Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky i vysokoškolskú prípravu pre budúcich učiteľov, avšak podmienky pre frontálne zavedenie ukrajinského vyučovacieho jazyka na uvedených menšinových školách neboli vytvorené.

Dané riešenie problému preto vyznelo ako jednorazový administratívno-organizačný akt, ktorý sa uskutočnil bez primeranej politickej, kádrovej a materiálno-technickej prípravy, neprihliadal na reálne možnosti a postoje väčšiny obyvateľstva, preto zákonite vyvolal jeho značnú nespokojnosť, ba odpor. Už v školskom roku 1952/53 občania 10 obcí žiadali zmenu vyučovacieho jazyka, ktorá sa však, s výnimkou dvoch obcí, neuskutočnila. Ďalšie žiadosti o schválenie slovenského vyučovacieho jazyka na tamajších školách prichádzali už od začiatku školského roku 1953/54, najmä z okresov Giraltovec, Sabinov a Stropkov.⁴² V 17 obciach Prešovského kraja dokonca niektorí rodičia na protest proti úradnému zavedeniu ukrajinského vyučovacieho jazyku pristúpili k bojkotovaniu školskej dochádzky svojich detí (Bajcura, 1967: 155).

Naznačené veľmi komplikované problémy a spory na úseku menšinového školstva pre rusínske a ukrajinské obyvateľstvo na Slovensku sa tak stali opäť na dlhé obdobie predmetom rokovaní ústredných aj územných politických a štátnych orgánov. Už diskusia na plenárnom zasadnutí KV KSS v Prešove 7. septembra 1953 ukázala, že prejavovaný nesúhlas rodičov s ukrajinizáciou národnostného školstva na severovýchodnom Slovensku nadobudol masový charakter napriek tomu, že zmena vyučovacieho jazyka bola vtedy vzhľadom na neznalosť ukrajinského jazyka zo strany učiteľov veľmi často len formálna.⁴³ KV KSS a KNV v Prešove sa snažili situáciu riešiť realizáciou uznesení vyšších orgánov, ale prijaté opatrenia boli často zamerané len na organizačnú, personálnu a materiálno-technickú oblasť, preto nie vždy úplne vystihovali meritum vecí.⁴⁴

Neurovnané pomery na úseku ukrajinských národnostných škôl a snahy občanov o vytvorenie škôl so slovenským vyučovacím jazykom i mnohé sťažnosti týkajúce sa týchto záležitostí si vyžadovali v novembri 1953 uskutočnenie prieskumu, ktorým bola poverená komisia vedená J. Kotočom. Závery komisie prinútili najvyššie orgány revidovať pôvodné rozhodnutie, aby sa za žiadnu cenu nepripustila zmena vyučovacieho jazyka.⁴⁵ Ďalšie úlohy pre oblasť školstva vyplynuli z uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov z decembra 1953 o pomoci Prešovskému kraju, ktoré sa týkali predovšetkým skvalitnenia personálneho obsadenia

42 SNA, f. PŠk, inv. č. 177, šk. 136a. *Správa o situácii škôl a školskej správy v Prešovskom kraji.*

43 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, šk.1. *Zápisnica zo zasadnutia KV KSS v Prešove 7. septembra 1953.*

44 ŠA Prešov, f. Krajský národný výbor – Predsedníctvo (KNV-P), sign. šk/458, šk. 128. *Výpis z uznesenia byra KV KSS v Prešove zo dňa 21. septembra 1953 na základe rozpracovaného uznesenia ÚV KSČ pre kraj Prešov.*

45 SNA, f. PŠk, inv. č. 177, šk. 136a. *Správa o prieskume škôl a školskej správy v Prešovskom kraji z 12. novembra 1953 pre kolégium povereníka školstva na zasadnutie 16. novembra 1953 predložená J. Kotočom.*

a materiálneho vybavenia ukrajinských národnostných škôl na východnom Slovensku.⁴⁶

Zbor povereníkov v januári 1954 preto, okrem iného, rozhodol tiež o rozšírení počtu pracovníkov IV. referátu KNV v Prešove a ONV v okresoch s národnostne zmiešaným obyvateľstvom tak, aby tam mohli byť ustanovení osobitní školskí inšpektori pre záležitosti ukrajinských škôl. Zároveň sa uzniesol „zabezpečiť, aby sa na všetkých školách v Prešovskom kraji vyučovalo a nepripustiť nijaké kompromisné riešenie v zmene ukrajinského vyučovacieho jazyka na slovenský, ale na takéto školy ustanoviť taktných, politicky a odborne vyspelých učiteľov, ktorí by zabezpečili rovnakú úroveň ukrajinskej školy so slovenskou školou.“⁴⁷ Splnenie tejto direktívy však vôbec nebolo jednoduché a v krátkom časovom horizonte ani reálne.

V školskom roku 1953/54 pracovalo 83 materských škôl s 93 triedami a 2 151 deťmi, 211 národných škôl s 304 triedami a 8 377 žiakmi, 44 osemročných stredných škôl (OSŠ) s 251 triedami a 7 193 žiakmi a 6 škôl a tri pobočky na slovenských školách III. stupňa so 70 triedami a 2 142 študentmi (Ričalka, 1975: 85, 87, 94). Súhrnne tak v 344 školách v 718 triedach vyučovalo 19 863 detí, žiakov a študentov 753 učiteľov, z toho 458 bolo bez potrebnej kvalifikácie, t. j. 60,8 percenta z ich celkového počtu. Podiel nekvalifikovaných učiteľov v materských školách pritom predstavoval 77,7 percenta, v národných školách 37,2 percenta, v OSŠ 80,4 percenta a v jedenástročných stredných školách (JSŠ) 71,7 percenta (Uram, 1978: 249).

Zvlášť nepríjemnou skutočnosťou bolo to, že vlastne ani samotní učitelia neovládali ukrajinský spisovný jazyk. Absolvovali síce šesťtýždňový prázdninový kurz i kontrolované individuálne štúdium ukrajinskej gramatiky a literatúry, ale to k dokonalejšiemu osvojeniu si ukrajinského jazyka vôbec nestačilo.⁴⁸ Z tohto dôvodu bol prechod na ukrajinský vyučovací jazyk v mnohých školách skôr len formálny a skutočný vyučovací jazyk v podstate naďalej závisel od rečových znalostí učiteľov. Napriek tomu nespokojnosť rodičov so zavedením ukrajinského vyučovacieho jazyka bola evidentná. V niektorých obciach regiónu dokonca pristúpili až k bojkotovaniu školskej dochádzky svojich detí a v niekoľkých školách sa ani nevyučovalo.

Negatívne postoje veľkej časti obyvateľstva viedli k tomu, že Byro KV KSS v Prešove 16. marca 1954 po predbežnej dohode s Poverením školstva prijalo uznesenie, podľa ktorého sa mohla v prípade neúspechu „politckej práce“ v obci uskutočniť prípadne aj zmena vyučovacieho jazyka, alebo vytvoriť nové školy s vyučovacím jazykom tak ukrajinským, ako aj so slovenským. Dokonca sa pripúšťalo, že ak sa rodičov nepodarí presvedčiť, je potrebné im umožniť poselať deti do ľubovoľnej školy.⁴⁹ Počítalo sa však s tým, že najlepší učitelia ukrajinskej národnosti by ďalej zostali v týchto školách a súčasne by tiež realizovali národnouvedomovaciu prácu v príslušnej obci (Bajcura, 1967: 155). Tieto racionálne prístupy sa však v praxi uplatnili len veľmi zriedka.

Školská správa v kraji, ale tiež orgány Kultúrneho spolku ukrajinských pracujúcich (KSUP) v centre i v jednotlivých okresoch sa totiž obávali, že prípadná zmena vyučovacieho jazyka na niektorej škole vytvorí precedens pre rovnaký postup v ďalších ško-

46 ŠA Prešov, f. KNV-P, sign. šk/458, šk. 128. *Uznesenie Politického sekretariátu ÚV KSČ, Predsedníctva ÚV KSS a Zboru povereníkov o mimoriadnej pomoci Prešovskému kraju.*

47 SNA, f. ÚP ZP, Zas. ZP, inv. č. 640, šk. 134. *Uznesenie Zboru povereníkov z 26. januára 1954.*

48 ŠA Prešov, f. KNV - P, Referát pre organizáciu a činnosť ľudovej správy (ROČLS), inv. č. 14, šk. 31.

49 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Byro KV KSS, šk. 14. *Zápisnica zo zasadnutia Byra KV KSS v Prešove 16. marca 1954.*

lách a v obciach okresu, preto žiadosti v tomto smere zámerne vybavovali zdĺhavo a často k nim vyjadrovali záporné stanoviská.⁵⁰ Prekážkou rýchlejšieho a korektniejšieho riešenia situácie bolo to, že mnohí funkcionári ukrajinskej národnosti na úrovni kraja i v okresoch považovali zachovanie ukrajinského vyučovacieho jazyka v jednotlivých obciach za principiálnu otázku, preto úsilie o jeho zmenu posudzovali ako určitý prejav buržoázneho nacionalizmu a protisocialistických i protisovietskych tendencií, ba neraz mu pripisovali ciele sledujúce oslabenie republiky, čo už nieslo znaky protištátnej činnosti.⁵¹ Práve z tohto dôvodu, napriek vyššie uvedenej smernici, uskutočnila sa zmena ukrajinského vyučovacieho jazyka na slovenský na jar 1954 iba v jedinej obci, vo Valkovciach, okres Giraltovce. K 1. septembru 1954 však o vytvorenie slovenskej školy požiadali rodičia z ďalších trinástich obcí z východoslovenských okresov.⁵²

Počet ukrajinských škôl sa preto v podstate nezmenil ani v školskom roku 1954/55. Rodičia sa však začali sťažovali na postup regionálnych úradov, so žiadosťami o zmenu vyučovacieho jazyka sa obracali priamo na vyššie stranícke i štátne orgány, pričom odmietali posielat deti do ukrajinských škôl. V dňoch 19. októbra až 2. novembra 1954 preto Prešovský kraj navštívila osobitná komisia vymenovaná poverenikom školstva E. Sýkorom, aby prešetrila všetky žiadosti rodičov o zmenu vyučovacieho jazyka. Dňa 28. októbra 1954 sa problematikou ukrajinského jazyka zaoberalo aj Byro ÚV KSS, ktoré v snahe zabezpečiť školskú dochádzku a pravidelné vyučovanie na severovýchodnom Slovensku uložilo poverenikovi E. Sýkorovi riešiť žiadosti občanov o zmenu vyučovacieho jazyka podľa týchto zásad:

1. Rozšíriť učebné plány všetkých škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským alebo maďarským tak, aby zvýšenie počtu hodín slovenského jazyka garantovalo také ovládanie slovenského jazyka, ktoré umožní uplatnenie sa absolventov týchto škôl na všetkých úsekoch života spoločnosti;
2. V obciach, v ktorých nebude stačiť takéto riešenie, vyučovať v slovenskom jazyku niektoré učebné predmety;
3. V tých obciach, v ktorých občania odmietnu ukrajinskú školu, zmeniť vyučovací jazyk, ale ak ide naozaj o ukrajinskú obec, v učebnom pláne zaviesť aj ukrajinský jazyk ako povinný predmet v rozsahu troch – štyroch hodín týždenne.⁵³

Išlo o kompromisné riešenie problému. Otvorilo však otázku, ktoré obce možno pokladať za ukrajinské, pretože chýbalo akékoľvek usmernenie. Stranícke orgány síce začali ako kritérium používať výsledky sčítania obyvateľstva z roku 1950, čo však bolo nedemokratické a absolútne nekorektné hľadisko. Cenzus v marci 1950 sa totiž uskutočnil za podstatne iných podmienok, keď sa pripúšťala rusínska identita menšiny,

50 Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich (Kulturna spilka ukrajins'kych trudaščych) vznikol v máji 1954 v Prešove po trojročnej príprave, aby nahradil UNRP. Bol však len spoločenskou organizáciou, ktorá mala pod dohľadom KSČ a vedením komunistov organizovať kultúrno-osvetovú a záujmovo-umeleckú činnosť v radoch ukrajinskej menšiny (poznámka autorov).

51 Pozri napr. SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 4. *Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove, konaného v dňoch 31. januára a 1. februára 1955*, s. 52; SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk.6. *Zápisnica zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove 11. októbra 1957. Stenografický záznam zo zasadnutia pléna KV KSS v Prešove dňa 11. októbra 1957, rozšíreného o vedúcich tajomníkov OV KSS, inštruktorov KV KSS a vedúcich oddelení KV KSS*, s. 12–14.

52 Národní archiv (NA) Praha, f. Politické byro ÚV KSČ (PB ÚV KSČ), sign. 02/2, svazek (sv.) 24, arch. j. 34/4. *Správa Byra ÚV KSS Politickému byru ÚV KSČ z roku 1954*, s. 3.

53 NA Praha, f. PB ÚV KSČ, sign. 02/2, sv. 24, arch. j. 34/4. *Správa Byra ÚV KSS Politickému byru ÚV KSČ z roku 1954*, s. 3–4.

tolerovalo sa jej dvojaké označenie a o národno-kultúrnej orientácii nebolo definitívne rozhodnuté. Príslušníkov minority vtedy ešte spájala najmä príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi, ktorá mesiac po sčítaní prestala legálne existovať po inscenovanom cirkevnom zhromaždení a nekánonickým spôsobom.

Komisia vyslaná na severovýchodné Slovensko napokon riešila žiadosti občanov zo 17 obcí a rozhodovala v zmysle zásad stanovených Byrom ÚV KSS z 28. októbra 1954. V desiatich obciach bol síce vyučovací jazyk zmenený na slovenský, vyučovanie ukrajiny však bolo zachované. V obci Stakčín komisia povolila otvorenie druhej triedy v slovenskej škole. V ďalších štyroch obciach sa rodičia uspokojili so zvýšením počtu hodín slovenského jazyka a s príslubom, že vo vyšších ročníkoch sa budú v slovenčine vyučovať i niektoré iné, dôležité, predmety. Po uvedených opatreniach zo strany komisie sa dochádzka žiakov do školy v podstate obnovila, v protestoch najvytrvalejší boli občania zo Stakčína a z Ruskej Bystrej.⁵⁴

Problémami na úseku ukrajinského národnostného školstva sa zaoberalo aj Politické byro ÚV KSČ 15. decembra 1954. Akceptovalo absurdnú zásadu, že všade tam, kde sa obyvateľstvo roku 1950 prihlásilo k ukrajinskej národnosti, má sa zriadiť škola s ukrajinským vyučovacím jazykom, a tam, kde bolo v menšine, vytvoriť pobočné triedy s ukrajinským vyučovacím jazykom. Minister školstva F. Kahuda mal do konca januára 1955 zabezpečiť prepracovanie učebných plánov na národnostných školách, aby žiaci ukrajinskej a maďarskej národnosti dôkladne ovládali slovenský jazyk a plne sa uplatnili v ďalšom štúdiu a v praxi. Do konca apríla mal tiež vyslať delegáciu pracovníkov školskej správy a ukrajinských učiteľov na študijnú cestu do ZSSR, ktorá by v Zakarpatskej oblasti USSR študovala organizáciu a spôsob vyučovania na tamojších školách. Dostal tiež úlohu požiadať sovietsku vládu, aby umožnila 50 – 60 absolventom stredných škôl ukrajinskej národnosti štúdium na tamojších pedagogických školách s ukrajinským vyučovacím jazykom.⁵⁵

Na druhej strane, v rokoch 1954 – 1955 sa stranícke, štátne i školské orgány usilovali realizovať opatrenia, ktoré boli na úseku ukrajinského školstva prijaté už v predchádzajúcom období, avšak ich uskutočneniu zabránila mimoriadna situácia vyvolaná prejavmi nesúhlasu zo strany rodičov. K začiatku školského roku 1954/55 bolo však do iných krajov preložených ďalších 11 učiteľov z radov optantov a emigrantov. Od 1. decembra 1954 bolo na školskom referáte KNV v Prešove zriadené oddelenie ukrajinského školstva a systemizovali sa miesta inšpektorov pre ukrajinské školy.⁵⁶ Oveľa menej úspešná bola snaha o riešenie neuspokojivej situácie ohľadom školských budov a vysokého podielu nekvalifikovaných učiteľov.

Výrazným zásahom do oblasti ukrajinského národnostného školstva bolo plnenie úloh prijatých v súvislosti s Uznesením Byra ÚV KSS o zvýšení politickovýchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Československu z 3. decembra 1955. Byro KV KSS v Prešove v prvom rade prikázalo KNV, aby do konca júna 1956 v súčinnosti s Poverením školstva i *Krajským ústavom pre ďalšie vzdelávanie učiteľov* urobil previerku výchovnovzdelávacej práce na Pedagogickej škole s ukrajinským vyučovacím jazy-

54 NA Praha, f. PB ÚV KSČ, sign. 02/2, sv. 24, arch. j. 34/4. Správa Byra ÚV KSS Politickému byru ÚV KSČ z roku 1954, s. 4–5.

55 NA Praha, f. Sekretariat ÚV KSČ 1954–1962 (02/4), arch. j. 86, bod (b.) 6. *Kontrolná zpráva o plnění uznesení politického byra ÚV KSČ z 15. decembra 1954 k problému na školách s vyučovacím jazykom ukrajinským*, s. 1.

56 SNA, f. ÚP ZP, Zas. PZP, inv. č. 78, šk. 61, spis č. 237/55/55 – taj.

kom v Prešove pre učiteľov národných škôl. Malo sa zistiť, v akom jazyku naozaj učiteľia vyučujú, a tiež: triedne zloženie žiakov, úroveň výchovy k národnej hrdosti, personálna skladba školy, vedomosti žiakov a príčiny vysokého percenta prepádávajúcich. Zároveň byro KV KSS požadovalo podľa osobitného plánu inšpekčnej činnosti zintenzívniť školský dozor na úrovni kraja.

Na úseku zvyšovania odbornej a politickej prípravy učiteľov v ukrajinských školách mali sa pre 250 učiteľov cez prázdniny do 15. augusta 1956 realizovať štvortýždňové kurzy zamerané hlavne na ukrajinský jazyk a históriu. Odbor školstva KNV v Prešove dostal za úlohu vybrať 50 žiakov pre vysokoškolské pedagogické štúdium v ZSSR, kde v školskom roku 1956/57 malo študovať tiež 14 adeptov umeleckých žánrov a 15 záujemcov o odbory technického a medicínskeho charakteru. Niektorí študenti ukrajinskej národnosti mali byť s prihliadnutím na potreby kraja prijímaní tiež na tunajšie vysoké školy, ale už s tým, že po absolvovaní prvého ročníka by odišli do ZSSR. Poslucháčom ukrajinčiny v ZSSR, ktorí by prejavili záujem a schopnosti, malo byť dovolené prestúpiť na umelecké odbory. ÚV KSC a ministerstvo školstva sa pritom zvlášť snažili, aby sa pri výbere absolventov stredných či vysokých škôl prihliadalo aj na nedostatok učiteľov slovenčiny a dejepisu na ukrajinských školách v Prešovskom kraji.⁵⁷ Prírodzene, rovnaký postup sa vyžadoval i pri realizácii návrhu, aby riaditelia ukrajinských škôl, pedagogickí vedúci a školskí inšpektori prešli trojmesačným školením v *Ústave pre ďalšie vzdelávanie vedúcich školských pracovníkov* v Kyjeve, ktoré by sa uskutočnilo dvakrát v roku 1956 a 1957.

Viacero opatrení bolo prijatých na úseku personálnej práce. Medzi nimi bol aj návrh prijať dvoch vysokoškolských profesorov zo ZSSR na obdobie troch rokov. Odbor školstva mal pripraviť návrh na premiestnenie učiteľov ukrajinskej a slovenskej národnosti tak, aby vo vyšších ročníkoch slovenský jazyk i dejiny, okrem ukrajinskej histórie, podľa možnosti učili dobrí slovenskí učiteľia. To, rovnako ako požiadavka na zvýšenie počtu hodín slovenčiny vo vyšších ročníkoch základných a výberových škôl, malo za cieľ minimalizovať ťažkosti, ktoré mali študenti ukrajinskej národnosti po prijatí na slovenské stredné a vysoké školy. Školská správa a spoločenské organizácie mali presvedčať absolventov ukrajinských škôl, aby mohli byť umiestnení práve na ukrajinské školy, čo dovedy nebolo samozrejmosťou. Do kádrovej oblasti patrí aj návrh na systemizáciu ukrajinského oddelenia odboru školstva KNV v Prešove tak, aby ho tvorili vedúci oddelenia, metodik, krajský školský inšpektor pre ukrajinské školy a pedagogický pracovník pre učebnice a tlač. Rada KNV mala tiež požiadať Povereníctvo školstva o zvýšenie počtu okresných školských inšpektorov pre národnostne zmiešané okresy. V okresoch Bardejov, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Sobrance a Stará Ľubovňa by boli dvaja školskí inšpektori.⁵⁸

V druhej polovici 50. rokov sa početný stav ukrajinského školstva v podstate stabilizoval. Pri porovnaní počtu škôl v školskom roku 1955/56 a v školskom roku 1958/59 výraznejší pokles nastal len v kategórii materských škôl s ukrajinským výchovným jazykom (z 89 na 62), kým početnosť ukrajinských OSŠ oscilovala medzi 46 – 42 a počet neplne organizovaných základných škôl v menších obciach sa v týchto rokoch pohyboval od 209 po 185 škôl. Počet jedenástočných, ako aj odborných stredných škôl

57 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 5. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 28. apríla 1956. *Politicko-organizačné opatrenia na zabezpečenie uznesenia Byra ÚV KSS o zvýšení politicko-výchovnej práce medzi ukrajinským obyvateľstvom v Československu*, s. 179–180.

58 *Politicko-organizačné opatrenia na zabezpečenie uznesenia ...*, s. 181–182.

s ukrajinským vyučovacím jazykom sa dokonca v uvedenom období zvýšil o tri ústavy.⁵⁹ V školskom roku 1958/59 pracovalo 62 ukrajinských materských škôl so 70 triedami a 1 333 deťmi, 185 nižšie organizovaných základných škôl s 313 triedami a 8 261 žiakmi, 43 OSŠ s 272 triedami a 7 180 žiakmi, päť JSS a tri ukrajinské pobočky pri slovenských JSS so 71 triedami a 1 819 študentmi, ako aj tri odborné školy s 20 triedami a 640 žiakmi (Kapišovský, 1960: 16). Celkove tak ukrajinské školstvo pozostávalo z 301 škôl so 746 triedami, ktoré navštevovalo spolu 19 233 žiakov, kým v školskom roku 1955/56 to bolo 317 škôl, 888 tried a 19 100 žiakov (Bajcura, 1967: 159).

Uvedené údaje o početnosti ukrajinského národnostného školstva ukazujú, že veľkú väčšinu z celkového počtu škôl tvorili tzv. málotriedne školy, teda jednotriedky či dvojtriedky v malých obciach, pričom plne organizovaných základných škôl bolo pomerne málo. Počet žiakov v ukrajinských školách však čoraz menej zodpovedal početnosti osôb deklarujúcich ukrajinskú národnosť pri sčítaní obyvateľstva v rokoch 1950, a najmä v roku 1961. Na konci sledovaného obdobia, teda v školskom roku 1959/1960, sa totiž ukrajinský jazyk ako vyučovací jazyk ešte používal v 62 materských, v 198 národných (ľudových) a spolu v 48 OSŠ (Mindoš, 1960: 2). Na druhej strane, proces postupného znižovania počtu ukrajinských škôl pomaly predsa len prebiehal. V školskom roku 1958/59 o zmenu ukrajinského vyučovacieho jazyka požiadali občania zo siedmich a v nasledujúcom školskom roku 1959/60 z ďalších štyroch obcí (Virostková, 2011: 248).

Pomery v ukrajinských školách ale zostávali i v rokoch 1956 – 1960 veľmi zložité, a to najmä v personálnej oblasti, hoci nedoriešenými zostali aj viaceré problémy v technickej, ale aj v materiálnej oblasti. Išlo najmä o nedostatok a pretrvávajúcu vysokú nekvalifikovanosť učiteľov aj isté problémy s vhodným umiestnením a primeraným vybavením ukrajinských škôl, zvlášť učebnicami a učebnými pomôckami, ale školská správa zápasila aj s niektorými inými, špecifickými problémami.

Poverenictvo školstva, napriek jednoznačným rozhodnutiam Zboru povereníkov, nedokázalo ani zabezpečiť presun väčšieho počtu učiteľov do Prešovského kraja, ale len niekoľko absolventov pedagogických škôl. V roku 1955 bolo takto premiestnených iba 16 učiteľov, kým kraj opustilo 67 pedagógov, väčšinou optantov. V roku 1956 bolo v školách kraja síce umiestnených 68 učiteľov s kvalifikáciou pre II. stupeň, na ktorom bola situácia najmenej uspokojivá, z toho však iba 11 na ukrajinské školy. Mimoriadne aktuálne bolo však okamžité prijatie aspoň 50 učiteľov s aprobáciou slovenský jazyk – ruský jazyk alebo slovenský jazyk – ukrajinský jazyk, ktorí by tak mohli vyučovať slovenčinu na ukrajinských školách.⁶⁰ Prví absolventi VPŠ a VŠP v Prešove začali posilňovať učiteľské zbory až v rokoch 1956, resp. 1957, a aj to v nedostačujúcom počte, ktorý bol limitovaný nedostatkom vysokoškolských pedagógov i obmedzeným počtom maturantov vôbec a z radov ukrajinského obyvateľstva zvlášť. Návrat mladých odborníkov, ktorí absolvovali *Pedagogický inštitút M. Gorkého*, resp. *Univerzitu T. Ševčenka* v Kyjeve, predstavoval významnú pomoc, ktorá však v konečnom dôsledku nepostačovala.

V podmienkach Prešovského kraja, no najmä na ukrajinských školách, značná časť učiteľov nemala kvalifikáciu pre ten stupeň škôl, na ktorom vyučovala. Napríklad, v okrese Bardejov podiel nekvalifikovaných učiteľov na tamjších školách v školskom roku

59 Porovnaj SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Okresné konferencie KSS, arch. j. 1026. Zápisnica z okresnej konferencie KSS v Bardejove 17. – 18. marca 1956, s. 101; *Družno vpered*, 5(9), september 1955, s. 1; *Nový život*, 6(30), 17. apríl 1957, s. 1; Kapišovský (1960: 16).

60 SNA, f. ÚP ZP, Zas. ZP, inv. č. 706, šk. 214, spis č. 2 228/56 z 24. apríla 1956.

1955/56 dosahoval 60 percent.⁶¹ V niektorých okresoch, najmä Medzilaborce, Sabinov a Snina, sa značne zvýšilo percento prepádajúcich žiakov, v prvých ročníkoch sa vraj nesprávne klasifikovalo, keď sa deti učili v ukrajinskom jazyku, ktorému často vôbec nerozumeli. Zvláštny problém regiónu predstavovala vysoká absencia žiakov na vyučovaní. Školská mládež na vidieku totiž veľmi často pásla dobytok, preto na jar a v lete dochádzka žiakov do školy značne klesala.

Je pritom paradoxné, že školská správa v okresoch, ale ani na úrovni kraja nevenovala ukrajinským školám takú pozornosť, aká by bola adekvátne problémom, ktoré ich fakticky od začiatku sprevádzali. Napríklad, že v okrese Bardejov, v ktorom bola situácia na úseku ukrajinských škôl zvlášť komplikovaná, boli školy, kam inšpektor nezavítal celé tri roky. KNV v Prešove tieto javy odôvodňoval tiež tým, že ukrajinské školy boli v tomto ohľade zanedbávané najmä v okresoch Bardejov, Giraltovec, Stropkov, Sabinov a Stará Ľubovňa, v ktorých funkciu inšpektorov vykonávali Slováci. Na základe toho Zbor povereníkov uložil povereníkovi školstva a predsedovi KNV v Prešove ustanoviť osobitných inšpektorov pre ukrajinské školy na školských referátoch ONV v Bardejove a v Sabinove a po jednom inšpektorovi pre dvojice okresov Stará Ľubovňa – Spišská Stará Ves a Giraltovec – Stropkov.

Napriek viacerým organizačným opatreniam a istému konsolidovaniu ukrajinských škôl sa však rodičia neprestali u kompetentných orgánov dožadovať zmeny vyučovacieho jazyka v ukrajinských školách. V roku 1955 bola ich snaha úspešná celkovo v 13 obciach okresov Giraltovec, Stropkov, Sobrance a Sabinov. Začiatkom školského roku 1955/1956 s rovnakou požiadavkou vystúpilo ďalších osem obcí. Ich žiadosť však nebola akceptovaná, aj keď v dvoch obciach niektorí rodičia prestali posilať deti do školy.⁶² Bolo ale evidentné, že časť menšinového obyvateľstva severovýchodného Slovenska naďalej neprijímala ukrajinčinu ako svoj vlastný materinský jazyk.

Napokon, dokonalé zvládnutie ukrajinského spisovného jazyka robilo vážne problémy nielen deťom, ale aj učiteľom. Napríklad, v školskom roku 1956/57 vznikla v Prešove III. JSŠ s vyučovacím jazykom ukrajinským, ktorej pedagogický kolektív v nasledujúcom školskom roku doplnili mladí a kvalifikovaní učitelia (Vanat, 1988: 28). Predstavovala elitnú školu, ktorej úroveň bola nepomerne vyššia oproti ukrajinským školám v odlahlých obciach. Na druhej strane, v správe o výsledkoch inšpekcie na tejto škole z januára 1958 sa konštatovalo, že učitelia neovládajú ukrajinský jazyk, pri výklade často používajú slová z dialektu, slovakizmy a rusizmy – pravopisné chyby boli dokonca aj v ukrajinských nápisoch na dverách v budove školy.⁶³ Hoci už od roku 1953 sa organizovali rôzne jazykové kurzy pre učiteľov, ešte v roku 1959 viac ako 200 učiteľov neabsolvovalo predpísanú skúšku z ukrajinského jazyka.

Na druhej strane, bolo veľkým úspechom, že práve od septembra roku 1959 bola úplne odstránená nekvalifikovanosť na prvom stupni základných škôl s ukrajinským vyučovacím jazykom (ročníky 1. – 5.), kým na druhom stupni sa mal tento stav dosiahnuť v roku 1962. V ZSSR vtedy totiž študovalo 52 študentov zo Slovenska a počítalo sa najmä s absolventmi Pedagogického inštitútu a Pedagogickej školy v Prešove. Veľmi pozitívny vplyv na postupné skvalitňovanie riešenia školských záležitostí mal vznik oddelenia ukrajinských škôl na KNV v Prešove i premiestnenie ukrajinskej redakcie

61 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Okresné konferencie KSS, arch. j. 1026. Zápisnica z okresnej konferencie KSS v Bardejove 17. – 18. marca 1956, s. 34.

62 SNA, f. ÚP ZP, Zas. ZP, inv. č. 706, šk. 214, spis č. 2 228/56 z 24. apríla 1956.

63 ŠA Prešov, f. KNV – P, sign. škol/453 – 1, 1958, šk. 63.

Slovenského pedagogického nakladateľstva a ukrajinského oddelenia Výskumného pedagogického ústavu do Prešova v jeseni roku 1958 (Choma, 1959: 24).

K priaznivejším výsledkom viedla aj snaha kompetentných orgánov kraja i okresov rýchlejšie a účinnejšie riešiť vlečúci sa problém spojený s akútnym nedostatkom vyhovujúcich školských priestorov v severných okresoch Prešovského kraja. Do konca roku 1955 bolo síce v celokrajskom meradle postavených 63 nových školských budov a uskutočnili sa generálne opravy 460 objektov, no stav – najmä v malých obciach severovýchodných okresov – to zlepšilo len čiastočne.⁶⁴ Veľká časť dedinských škôl bola naďalej umiestnená v provizórnych, na tento účel nevhodných priestoroch alebo v drevených barakoch, ktoré nevyhovovali hygienickým, estetickým, pedagogickým ani psychologickým zásadám.

Očividné skvalitnenie materiálno-technickej základne ukrajinského školstva, najmä v centrách, ale postupne aj vo vzdialenejších obciach, sa dosiahlo hlavne v druhej polovici 50. rokov. Jednou z úloh druhého päťročného plánu v kraji Prešov totiž bolo úplne odstrániť 80 drevených konštrukcií slúžiacich na vyučovanie, postaviť poľnohospodársku školu v Medzilaborciach, strojnícku priemyslovku v Snine a zabezpečiť zodpovedajúce objekty v súvislosti so zriadením JSS s ukrajinským vyučovacím jazykom v Prešove, Bardejove, Stropkove a Starej Ľubovni.⁶⁵ Pre zlepšenie situácie v tomto smere bola použitá aj časť prostriedkov pridelených Prešovskému kraju zo štátnej investičnej rezervy v roku 1957. V rámci tzv. akcie S/50 bolo rozhodnuté vybudovať osem jednotriednych škôl, ale tiež dve dvojtriedky a žiacky domov v Snine, čo súhrnne znamenalo odstránenie siedmich drevených barakov ako učebných priestorov.⁶⁶ Celkovým výsledkom úsilia na tomto úseku bolo to, že v rokoch 1950 – 1960 bolo v obciach s ukrajinským obyvateľstvom postavených celkom 70 škôl s 270 triedami v náklade 80 165 000 Kčs, takže vlastne polovica všetkých žiakov sa učila v nových školských budovách (Bajcura, 1967: 160).

ZÁVER

Všeobecne charakterizovať vývoj ukrajinského národnostného školstva na Slovensku v rokoch 1945 – 1960 nie je jednoduché, pretože ho možno posudzovať z viacerých aspektov. Okrem toho, mal niektoré – pre menšinové školstvo netypické – črty, ktoré viedli k evidentným paradoxom. Je nepochybné, že vzdelávanie v rodnom jazyku, ktorý je základným atribútom národnej identity, predstavuje hlavný prostriedok udržania a upevňovania národného vedomia a podmieňuje uchovanie a rozvíjanie národnej kultúry i ďalších etnosociálnych charakteristík, ako aj etnopsychologických znakov. Z tohto hľadiska možno záujem mocenských štruktúr o kvantitatívny i kvalitatívny rozvoj ukrajinských škôl na Slovensku vnímať ako prejav ich spravodlivého a veľkorysého riešenia menšinovej otázky, ktorému možno vari vyčítať asi len niektoré, skôr z horlivosti a neskúsenosti vyplývajúce, formálne alebo technické chyby a nedostatky.

Pravda, do iného svetla sa dostáva táto stránka národnostnej politiky, ak pripustíme, že časť dovedy prevažne rusínsky cítiaceho obyvateľstva nepovažovala ukrajinčinu za

64 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 5. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 28. apríla 1956. Referát A. Michaličku *O národnostnej otázke medzi ukrajinským obyvateľstvom*, s. 164.

65 SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV KSS, šk. 5. Zápisnica z pléna KV KSS v Prešove 31. mája 1956. Pozri Referát k smerniciam II. päťročného plánu rozvoja NH na roky 1956 – 1960.

66 SNA, f. ÚP ZP, Zas. PZP, inv. č. 142, šk. 115, spis č. 3 181/57 z 29. apríla 1957.

svoj materinský jazyk a ukrajinskú národnú identitu neakceptovala. Ukrajinizácia pre ňu bola zásahom do jej ďalšieho národného a kultúrneho vývoja. Tí, ktorí sa necítili byť Ukrajincami a nemohli byť Rusínmi, začali sa radšej hlásiť k Slovákom, teda k štátotvornému národu, než k ukrajinskej, hoci aj uznávanej, rovnoprávnej, ba štátom podporovanej menšine (Magocsi, 2016: 407). Ďalší vývoj to potvrdil. Na Slovensku sa k Ukrajincom a Rusom v roku 1961 prihlásilo 35 435 obyvateľov, teda 0,8 percenta obyvateľstva Slovenska.⁶⁷ Vo Východoslovenskom kraji to bolo 33 333 ľudí, t. j. 3,0 percentá z počtu obyvateľov kraja.⁶⁸ Ich počet na Slovensku sa od roku 1950 znížil absolútne o 36,1 percenta a relatívne o 57,3 percenta.⁶⁹ V rokoch 1961–1963 sa uplatnením zásady dobrovoľnosti zmenil ukrajinský vyučovací jazyk na slovenský v 160 školách (Bajcura, 1983: 201).

LITERATÚRA

- Bajcura, I. (1967). *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Bajcura, I. (1983). *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- Barnovský, M. (1993). *Na ceste k monopolu moci: Mocenské zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Archa.
- Coranič, J. (2008). Národnostná otázka v gréckokatolíckom cirkevnom školstve na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In: P. Šturák, J. Coranič (Eds.), *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku I.: Zborník z vedeckej konferencie Prešov 4. december 2007*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, s. 51–66.
- Coranič, J. (2009). Školská otázka ako súčasť národnostnej problematiky vo vzťahu štátu a gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: J. Coranič, P. Šturák (Eds.), *Dejiny cirkevného gréckokatolíckeho školstva na Slovensku II.: Zborník z vedeckej konferencie Prešov 9. december 2008*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, s. 119–139.
- Coranič, J. (2013). *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity.
- Haraksim, L. (1997). Rusínska identita a emancipácia na východnom Slovensku. In: J. Hořec (Ed.), *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha: Česká expedice, s. 67–72.
- Choma, V. (1959). Škola j žytťa. *Družno vpered*, 9(6), jún 1959, s. 24–25.
- Kapišovský, V. (1946). Prjaševščine nužna sročnaja pomošč': Trudovoje soveščanije predstavitelej našich rajonov, predstavitelej ministerstv i poveritelstv v Stropkove. *Prjaševščina*, 2(31), 29. august 1946, s. 3.
- Kapišovský, V. (1960). *Ekonomično-suspilnyj rozvytok ukrajins'koho naselenna v Českoslovac'kij respublici ta joho perspektyvy*. Prjašiv: Kulturna spilka ukrajins'kych trudaščych.
- Longauer, J. (1948). *Školský zákon: Komentované vydanie*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo.
- Magocsi, P. R. (1994). *Rusíni na Slovensku: Historický prehľad*. Prešov: Rusínska obroda.
- Magocsi, P. R. (2016). *Chrbtom k horám: Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Univerzum.
- Mindoš, M. (1960). Všetci patríme do jednej

67 Údaje a fakty o národnostiach žijúcich v Slovenskej socialistickej republike. Bratislava: Úrad vlády SSR, 1984, s. 10.

68 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1970 vo Východoslovenskom kraji. Košice: Krajská správa Slovenského štatistického úradu v Košiciach, 1974, s. 44.

69 SNA, f. PV-adm., Zvláštne oddelenie – 1952, inv. č. 908, šk. 1112. *Sčítanie ľudu 1950 ku dňu 1. III. 1950; Údaje a fakty o národnostiach*, s. 10.

- rodiny. *Východoslovenské noviny*, 3(59), 19. máj 1960, s. 2.
- Paukovič, V. (1994). Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky. *Sociológia*, 26(5–6), 425–437.
- P'ješčak, I. J. (1945). Vneškolnoje obrazovanie. *Prjaševščina*, 1(67), 2. december 1945, s. 2.
- Ratkoš, P. (1980). Kolonizácia na valašskom práve na území Slovenska. In *Historické štúdie 24*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 181–224.
- Ričalka, M. (1975). Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. In: M. Čorný (Ed.), *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti: Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, s. 78–104.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1970 vo Východoslovenskom kraji* (1974). Košice: Krajská správa Slovenského štatistického úradu v Košiciach.
- Sopoliga, M. (2002). K problematike etnickej histórie a národnostnej identifikácie Ukrajincov na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 9(2), 44–54.
- Údaje a fakty o národnostiach žijúcich v Slovenskej socialistickej republike* (1984). Bratislava: Úrad vlády SSR.
- Uličný, F. (1990). *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Uram, P. (1968). Vývoj ukrajinského školstva v rokoch 1948 – 1953. In: M. Ryčalka ta inší (Eds.), *Žovteň i ukrajins'ka kultura: Zbirnyk materialiv z mižnarodneho sympoziumu*. Prjašiv: Kulturnyj sojuz ukrajins'kych trudaščych, s. 523–535.
- Uram, P. (1978). K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v Československu v rokoch 1946–1960. In: *Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (ZPU ŪML UPJŠ)* 5. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 243–252.
- Uram, P. (1984). Rozvoj kultúry na východnom Slovensku v období výstavby socializmu. In: *ZPU ŪML UPJŠ 11*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 123–142.
- Vanat, I. (1985). *Narysy novitioji istoriji Ukrajinciv schidnoji Slovaččyny 2 (vereseň 1938 r. – lutyj 1948 r.)*. Bratislava; Prjašiv: Slovač'ke pedahohične vydavnyctvo; Viddil ukrajinskoji literatury.
- Vanat, I. (1988). Misce i roľ Prjašiv'skoji rus'koji himnaziji v rozvytku ukrajinskoji kultury. In: L. Babota, A. Tylňak (Eds.), *50 rokov Prjaševskojji ukrajins'koji himnaziji (1936 – 1986): pryuročeno zasnuvanňu Rosijs'koji hymnazijiv Prjaševi*. Prjašiv: Slovač'ke pedahohične vydavnyctvo; Viddil ukrajinskoji literatury, s. 15–30.
- Vanat, I. (2001). *Materialy do istorii Ukrajins'koji narodnoji rady Prjašivščyny (1945–1952)*. Prešov, EXCO.
- Vanat, I., Ričalka, M., Čuma, A. (1992). *Do pytaň pyslavojennoho rozvytku, sučasnoho stanu ta perspektiv ukrajins'koho škilnyctva v Slovaččyni*. Prjašiv: Naukove tovarystvo Sojuzu rusyniv-ukrajinciv ČSFR. Dodatok do hazety Nove žyttja, №. 40.
- Virostková, A. (2011). Ukrajinské národnostné školstvo na Slovensku v 50. rokoch 20. storočia. In: M. Sopolyha (Ed.), *Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajins'koji kultury u Svydnyku 26: Ukrajincy v prykordonnych oblastach Karpát: Problemy akulturaciji, asimilaciji, identyfikaciji*. Svydnyk: SNM – Muzej ukrajins'koji kultury u Svydnyku; Tovarystvo prjateliv Muzeju ukrajins'koji kultury u Svydnyku, s. 239–251.
- Virostková, A. (2012). Národnostné školstvo Rusínov a Ukrajincov (1945–1970) v slovenskej historiografii. *Človek a spoločnosť*, 15(2), 52–67. Dostupné na internete: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=5FLUAWHCYZ7IG5CZU4GB4U9W>.
- Zelová, A. (1991). Etnická identita rusínsko-ukrajinskej menšiny na Slovensku. In: V. Paukovič (Ed.), *Etnické menšiny na Slovensku*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, s. 72–81.

ZOZNAM CITOVANÝCH PRAMEŇOV

Archívne pramene

- Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove (A ZRUSR):
fond Ukrajinská národná rada Prjaševščyny (f. UNRP)
- Národní archív, Praha (NA Praha):
fond Politické byro ŪV KSČ (f. PB ŪV KSČ)
fond Sekretariát ŪV KSČ (f. S ŪV KSČ)
- Slovenský národný archív, Bratislava (SNA):
fond Povereníctvo školstva (f. PŠk)
fond Povereníctvo vnútra (f. PV)

fond Úrad Predsedníctva SNR (f. ÚP SNR)
fond Úrad Predsedníctva Zboru poverení-
kov (f. ÚP ZP)

fond Ústredný výbor KSS (f. ÚV KSS) –
Krajský výbor KSS Prešov (KV KSS Prešov)
– Predsedníctvo ÚV KSS (P ÚV KSS)
– Sekretariát ÚV KSS (S ÚV KSS)

Štátny archív, Prešov (ŠA Prešov):

fond Krajský národný výbor v Prešove (f.
KNV– P)

fond Ukrajinská národná rada v Prešove
1945-1948 (f. UNR 1945-1948)

Tlač

Družno vpered, roč. 9 (1959)

Nový život, roč. 3 (1954)

Prjaševščina, roč. 1 (1945), 2 (1946)

*Sbírka zákonů a nařízení republiky Českoslo-
venské*, roč. 1948.

*Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického
úradu*, roč. 3, Bratislava: Štátny plánovací
a štatistický úrad, roč. 1948.

Internetové pramene

41. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 27. 3. 1946. Řeč poslance Pavlíka. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/041schuz/s041017.htm>. Otvorené dňa 18.10.2016.

42. schůze Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé, dne 28. března 1946. Vystúpenie poslanca F. Uhlíře. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/042schuz/s04207.htm>. Otvorené dňa 18. 10. 2016.

O AUTOROCH

MARIAN GAJDOŠ – historik, samostatný vedecký pracovník Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV v Košiciach. Bol koordinátorom viacerých medzinárodných i domácich projektov zameraných na výskum národnostnej problematiky a na otázky transhraničných vzťahov (VEGA, APVV, ESF, ENPI, Central European University, Ministerstvo kultúry SR, Fridrich Ebert Stiftung, Nórske granty). Je členom redakčných rád internetového časopisu *Človek a spoločnosť* (<http://www.clovekaspolocnost.sk/>), *Mižnarodni zvjazky Ukrajiny: naukovi pošuky i znachydky* (Instytut istoriji Ukrajiny NANU, Kyjiv) a *Istoryčnyj časopys z bohemytyky i slovakytyky* (Užhorodskij nacionalnyj universytet). Externe pôsobil na fakultách na Slovensku i na Ukrajine. Bližšie informácie o projektoch, publikačných výstupoch a ďalších aktivitách autora pozri napr. na: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=3330&action=publications&type=

STANISLAV KONEČNÝ – slovenský historik a samostatný vedecký pracovník Spoločenskovedného ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV v Bratislave. V roku 1973 ukončil štúdium učiteľstva pre školy II. cyklu s aprobáciou dejepis – filozofia na Filozofickej fakulte v Prešove UPJŠ v Košiciach a desať rokov pôsobil ako stredoškolský profesor na Gymnáziu v Levoči. Od roku 1984 je pracovníkom SAV a venuje sa vedeckému výskumu dejín etnických menšín, zvlášť Rusínov a Ukrajincov, na Slovensku a v strednej Európe, ako aj histórie transhraničných vzťahov a spolupráce medzi východným Slovenskom a Zakarpatskou oblasťou Ukrajiny po druhej svetovej vojne. Niekoľko rokov externe prednášal dejiny karpatských Rusínov na Prešovskej univerzite v Prešove. Je autorom a spoluautorom 15 monografií a množstva štúdií a statí v časopisoch a zborníkoch na Slovensku aj za jeho hranicami. Bližšie informácie pozri na: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=user-org-user&user_no=3328&action=publications&type=

STREET ART A GRAFFITI V KONTEXTU MĚSTA

Street Art and Graffiti in the Context of a City

ADAM WIESNER

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0003> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
© 2019, Adam Wiesner. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Mgr. Adam Wiesner, PhD., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; e-mail: adam.wiesner@savba.sk

The paper presents data from interviews conducted in 2006–2007 with four representatives of the Prague street art and graffiti scene who worked in the Czech capital city at the beginning of the 2000s. Part of the article deals with creative activities in the Prague subway where most of the interviewed authors created their works. The author thus offers the perspective of the authors of the Prague street art and graffiti scenes and presents their view of the (il)legal works of art from around ten years ago in the context of the current discourse in social sciences. Over the last twenty years, this discourse has evolved to such an extent that it now enables to see the phenomenon of urban public works of art as a phenomenon full of paradoxes. Graffiti and street art therefore cannot be interpreted only from the point of view of legality or the art of resistance. Their definition must remain sufficiently open, since certain ambivalence, contradiction and ghostliness are characteristic of it equally as of life in a modern global city that is inherently tied to it.

Key words: street art, graffiti, global city, resistance, activism, temporality

Klíčová slova: street art, graffiti, globální město, rezistence, aktivismus, temporalita

How to cite: Wiesner, A. (2019). Street art a graffiti v kontextu města. Slovenský národopis, 67(1), 47–62, <https://doi.org/10.2478/se-2019-0003>

V roce 2006 při interpretaci významu jedné street art instalace v severoamerickém Bostonu nastaly závažné problémy, když kvůli nálezům několika podezřelých balíčků na různých místech města (budovy, sloupy dálničních nadjezdů a pilíře mostů přes řeku), jež měl na svědomí běloruský umělec Peter Berdovsky, byl dočasně přerušena doprava na jedné z dálnic, omezena městská hromadná doprava a pobřežní hlídky uzavřely z bezpečnostních důvodů i provoz na řece Charles. Když se nakonec rozhodla policie jeden z balíčků odpálit, zjistila, že neobsahoval nic jiného než hranatou postavičku z kresleného seriálu sestavenou z několika žárovek, drátů a baterií. K této poněkud nestan-

dardní reklamní kampani se nakonec přihlásila televizní společnost Turner Broadcasting patřící zakladateli kanálu CNN Tedu Turnerovi. Berdevsky byl pro svůj čin ještě týž den zatčen a dán do vazby za potenciální pokus o teroristický útok a starosta města pohrozil soudním stíháním i samotnému Turnerovi a všem, kteří se na této nepovedené kampani podíleli (Dělal umění, 2007).

Reakce na graffiti a street art nabraly za posledních dvacet let na intenzitě. Podle slov Sondry Bacharach street art doslova „explodoval“ (2015: 481). Obyvatelé velkých měst dnes mnohem více zasahují do prostředí, v kterém se denně pohybují. Někdy se tak nevyhnou ani konfliktu s bezpečnostními složkami města. Umělec Berdevsky se slovy „každý, kdo uvažuje rozumně, v tom přece jasně musí vidět umění“ odvolával na zdravý rozum (Dělal umění, 2007). V prvních letech po roce 2000 se v souvislosti s graffiti a street art tvorbou řešila zejména otázka, do jaké míry se jedná o umění na rozdíl od vandalizmu (Boháčková, 2002). Za posledních téměř dvacet let se diskurz zabývající se tímto tématem výrazně rozvinul. Z etnografického hlediska považuji za významné uvést zejména tyto studie: *Crimes of Style* od kulturního kriminologa Jeffa Ferrella (1993); *Wallbangin'* od antropoložky Susan Phillips (1999); *The Graffiti Subculture* od socioložky Nancy Macdonald (2001); *Taking the Train* od historika Joe Austina (2001); *Publics and the City* od geografa Kurta Ivesona (2007); *An Ethnography of Iconoclasm* od antropologa Rafaela Schactera (2008); *Graffiti Lives* od sociologa Gregory J. Snydera (2009); a z posledních let například kniha *Street Art, Public City* od vizuální kriminoložky Alison Young (2014) (citováno v Avramidis, Tsilimpounidi, 2017). Odpověď na otázku, zda je graffiti a street art nezákonnou praktikou či uměním, však není ani dnes jednoznačná. V této práci vycházím z děl současných autorů a autorek, kteří v souvislosti s fenoménem street art chápou umění v jeho širší definici: tj. nikoli v souvislosti s tradičním pojetím klasické estetiky, nýbrž jako projev „tvořivé vizuální intervence“ (Awad, Wagoner, 2017: 11), jež má schopnost inspirovat, zvát k participaci, mobilizovat a tím i vést k sociální změně (Glävenau, 2017).

Graffiti je pojem mediálně známý, nejčastěji se váže na veřejnou tvorbu se spreji. Street art je obvykle chápán v širším stylu jako veškerá díla vytvářená nebo umístěná na veřejných místech, tj. v ulicích města, na sloupech, zdech, chodnících, silnicích, pilířích mostů, v parku, stanicích městské hromadné dopravy, prostě kdekoliv je to možné (či jen zdánlivě nemožné). Specifickou záležitostí jsou i prostory metra, kterému se částečně věnuje i tato práce. Mou snahou je představit fenomén veřejné městské tvorby z pohledu samotných tvůrců, kteří v pražských ulicích působili v období zhruba před deseti lety. Předkládaná studie je specifická tím, že zprostředkovává výstupy rozhovorů, které jsem provedl se třemi reprezentanty pražské street art tvorby a jedním reprezentantem graffiti v roce 2006–2007. Všechny rozhovory byly získány online z důvodu udržení anonymity tvůrců. Kontakty se mi podařilo získat pátráním na tehdy ještě pomalu se rozvíjejících sociálních sítích a za pomoci časově náročného sledování stop, které tvůrci po sobě zanechali v souvislosti s jejich vlastní tvorbou. Ta je specifická tím, že je do značné míry „neautorizovaná“. Z díla můžeme vyčíst většinou jen uměleckou přezdívku, kterou autor používá (ale může jich mít více).

Pátrání po autorech konkrétních děl, která nejprve zaujala mou pozornost, trvalo určitou dobu. Díla jsem sledoval postupně, jak se v pražských ulicích a metru začala objevovat. Ta, která mne nejvíc zaujala, byla charakteristická svou trvanlivostí. Pokud je někdo strhl, poměrně krátce došlo k jejich reinstalaci. Tento kontext mi přišel velmi významný, a to zejména z toho důvodu, že se díla nacházela na tak obtížně dostupných místech, jakým je například kolejiště pražského metra. Vzhledem k tomu, že v roce

2001 nabyla v České republice účinnosti novela trestního zákona č. 140/1961 Sb., v podobě § 257b, postihující tvorbu graffiti, jednalo se v souvislosti s přetrváváním děl na tak ostře sledovaném místě o fenomén. Získat kontakty na konkrétní autory proto nebylo jednoduché a jednou z podmínek bylo právě zachování anonymity tvůrců. Protože mne z etnografického hlediska nejvíce zajímal přístup tvůrců k vlastní tvorbě, ústředním tématem našich rozhovorů byl jejich pohled na prostředí, ve kterém žijí a tvoří; faktory hrající roli při výběru konkrétního umístění jejich výtvorů a děl; a v neposlední řadě i hlavní motivy jejich veřejné činnosti. Tzv. *voice giving* uvedený v této práci je tedy vždy přepsaná část rozhovorů, které probíhaly mezi mnou a tvůrci písemnou formou v rámci mnoha diskuzních fór, na nichž jsem tou dobou působil.

Text původně vznikl jako závěrečná práce v rámci studia antropologie krajiny na Fakultě humanitních studií UK v Praze. Pro publikační účely jsem získaná data z rozhovorů doplnil o současné teoretické vstupy a interpretace, které v důsledku popularizace tématu v sociálních vědách za posledních deset let práci výrazně obohatily. Vzhledem k přísnosti postihů, které z této nezákonné činnosti plynuly po roce 2000, jsem se rozhodl text odložit pro publikační účely až do chvíle, kdy od činnosti tvůrců, kteří mi poskytli rozhovor, uplyne dostatečně dlouhá doba. Většina děl již tedy není v rámci původních míst v pražských ulicích k vidění, přestože se v dané lokalitě některým z nich podařilo přetrvat i několik let. Jak však vyplynulo z rozhovorů, které jsem pro účely této studie realizoval, otázka trvanlivosti díla není pro všechny tvůrce věnující se street artu nebo graffiti tou nejdůležitější. Někteří z nich jsou naopak inspirováni fenoménem pomíjivosti a potřebou neustále tvořit. Všichni však svými zásahy proměňují veřejný prostor i jeho význam.

TRESTNOU ČINNOSTÍ DO AUKČNÍ SÍNĚ

„Někteří lidé se stanou policisty, protože chtějí udělat svět lepším.
Někteří lidé se stanou vandaly, protože chtějí udělat svět hezčím.“
(Banksy, 2005: 9)

Názory na to, zda je mezi graffiti a street artem zásadní rozdíl, se různí. Někteří autoři a autorky je od sebe důrazně odlišují (Bacharach, 2015), zatímco jiní považují kategorie za limitující klasifikaci, která zjednodušuje a omezuje pohled na konkrétní formu (Awad, Wagoner, 2017). Shoda panuje v tom, že graffiti a street art není jednoduché definovat, kategorizovat ani interpretovat. Jak navrhují editoři Konstantinos Avramidis a Myrto Tsilimpounidi v úvodu ke knize *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, povaha veřejné městské tvorby je mnohohrstevnatá. Snaha definovat graffiti a street art proto musí vést k takové definici, která bude nutně otevřená, bez jasně vymezených hranic (Avramidis, Tsilimpounidi, 2017: 4). Během svého světového boomu za posledních dvacet let nabyla veřejná městská tvorba mnoha forem. V současné době je street art vnímán nejen jako mladší sourozenec graffiti, kterému se daří dostat do nejdražších aukčních síní, galerií a muzeí, ale také jako nástroj rezistence; způsob, jímž město a život v něm vypovídá samo o sobě. Jak píše kulturní kriminolog Jeff Ferrell, abychom jej byli schopni číst a porozumět jeho významu, kódům, jemným nuancím, protichůdnostem a odkazům, „musíme zároveň s ním číst i současné globální město“ (Ferrell, 2017: 27). Tak jako street art, i město je plné paradoxů. Jedno se podobá druhému a navzájem se ovlivňuje, vzniká a zaniká. Podle Ferrella tím hlav-

ním faktorem, který dnes ovlivňuje současné městské graffiti a street art, je „měnící se ekonomika a politická dynamika“ a jejich dopad ve formě kontroly a dozoru nad veřejným prostorem (ibid.). Díky neustále se proměňujícímu ekonomickému a politickému klimatu města současné graffiti a street art, jakožto produkty globálního města, permanentně oscilují mezi „zákonností a nezákonností, vizibilitou a neviditelností, uměním a akcí, prchavostí a životností“ (ibid.).

Jak vysvětluje vizuální kriminoložka Alison Young, zda je graffiti a street art umění nebo trestný čin, není záležitost estetiky či formy. Kategorizace zákonosti je vždy spjata se schopností určit autoritu či vlastnická práva vztahující se k povrchu, na němž byla forma této činnosti realizována. Díky tomu může jedna a tatáž činnost vést k pokutě či přímo k vězení, anebo k prodeji či dražbě pomalovaného kusu zdiva v aukční síni (Young, 2017: 39). Pakliže se street art či graffiti tvůrce (tzv. *writer*) prokáže dokumentem, v němž jej majitel daného povrchu opravňuje k činnosti (na tzv. *legal wall*), již se nejedná o trestnou činnost, ale o zakázku.

Ani tento způsob kategorizace však není v praxi jednoduchý. Současný městský život je charakteristický vysokou kontrolou a dozorem v podobě kamer, soukromých pozemků, hlídaných objektů a veřejných prostor. Jak píše Ferrell, v rámci rozvoji měst se za posledních dvacet let obchodovalo s konceptem „kvalita života“ jako se symbolickou komoditou (Ferrell, 2017: 28). V rámci politiky městského bezpečí tak byly v mnoha městech zaváděny agresivní antikampaně namířené proti graffiti jako něčemu, co bylo automaticky považováno za poškozování veřejného majetku. Tato politika vedla k tomu, že graffiti i street art jsou mnoha obyvateli měst automaticky vnímány jako trestný čin, a to bez ohledu na majetkové či právní vztahy. Graffiti snad ještě víc než street art. Tento nerovný vztah mezi činnostmi, které jsou některými tvůrci označovány za jednu a tutéž, pramení z několika zásadních rozdílů: zatímco graffiti se rozumí většinou jistá forma kaligrafie prováděná spreji na zeď či jiný povrch, street art má mnoho různých forem. Podle výpovědi samotných tvůrců, s kterými vedla v rámci svého výzkumu Alison Young rozhovory, se u některých instalací dokonce i sami policisté domnívají, že se jedná o formu konceptuálního umění nebo reklamy na žádost majitele objektu (Young, 2017: 42). Ačkoliv tedy o zákonosti či nezákonnosti rozhodují právní vztahy, širší veřejnost zákonost posuzuje většinou na základě estetické formy a její přítomnosti anebo absence, tj. kterou je (či není) zvyklá v rámci města vídat. Zatímco graffiti je tak téměř vždy považováno za nezákonné, u různých forem street artu si veřejnost není vždy jistá. Zde hraje roli též druhý faktor, tj. komu je daná tvorba určena. Graffiti bývá časově náročné a nebývá většinou výsledkem jednotlivce, ale celého spolku, tzv. *crew*, které sobě navzájem tvoří publikum – vzájemně se motivují a hodnotí, vyzývají a soutěží mezi sebou. Street art může být naopak dílem jednotlivce a obvykle je určen širšímu obyvatelstvu měst; často pracuje s textuálností a vizuálností zároveň, může v sobě ukrývat prvek humoru či politického komentáře.

Young vysvětluje, že na rozdíl od graffiti, které je někdy velmi těžké rozluštit, bývá street art snadněji chápán, a proto i oceňován (Young, 2017: 43). Tento paradox zákonosti a nezákonnosti tak vede podle Ferrella až k absurdním situacím, kdy jsou některá legální graffiti v městě okamžitě nahlášena jako poškozování veřejného majetku, zatímco jiná nezákonná činnost street art tvůrců (např. Banksy) má tak vysokou komerční hodnotu, že jsou kusy zdiva s jejich tvorbou vytrhávány, aby byly poté vydraženy, anebo rovnou opatřeny ochranným plexisklem, aby je v následujících pár hodinách nikdo neznehodnotil (Ferrell, 2017: 30).

GRAFFITI: NEBEZPEČÍ A AKCE

Všeobecně se dá říct, že graffiti se vyvinulo v 60. letech 20. století v americké Philadelphii a prostředí spletitého metra New Yorku. Jedná se o činnost, která představuje výzvu sociálnímu řádu městského prostoru (Landry, 2017: 216). Graffiti, které dalo mladšímu street artu základ, je „kulturní praxí a fyzickým činem“ zároveň (Avramidis, Tsilimpounidi, 2017: 4). Obvykle je vnímáno jako nevyžádaná a nezákonná činnost, jejímž výsledkem je práce se spreji na různé povrchy (ibid.). Zaměřuje se zejména na práci s písmem a slovy, jeho základ je tzv. *writing* (písmo, psaní)¹ (Nielsen, 2017: 301). Graffiti může zahrnovat jednoduché podpisy ve formě tzv. *tagů*, složitější vyobrazení pseudonymů (*nick*) ve formě tzv. *piece*, anebo velkorozměrné nástěnné malby (tzv. *murals*), které jsou často zhotovované na objednávku a v současnosti bývají většinou již legální. Protože se graffiti vyvinulo v městském prostředí metra, je pro něj charakteristická i malba na jednotlivé vozy i celé soupravy (tzv. *wholecar*, viz obr. 1).

Právě vagony metra a vlakové soupravy byly oblíbené u jednoho z představitelů pražského graffiti, který si vzhledem k tvrdým postihům související s graffiti po roce 2000 v České republice přál zůstat v úplné anonymitě (v textu označen jako „A“): „Moc dlouho jsem na ulici aktivně nepůsobil. Jakmile jsem přičichnul k vlakům, tak jsem se jich už nepustil. Vlaky jsou skvělé médium. Namaluješ něco na jednom místě a uvidí to lidi na nádražích a vlastně i na celé té trase, kudy ten vlak jezdí, takže klidně celá Česká republika (trasa Ostrava – Cheb například). A metro, to je taková třešnička na dortu. To se ve writerských kruzích cení dodnes. Není to tak jednoduché udělat, musíš vědět kdy a kde. A je to nejvíc ceněné lidmi ze scény. Jsem tak trochu sběratel typů. Kdyby v metru začaly jezdit úplně nové soupravy, které nejezdí ani na trase A, B či C, tak si řeknu – chtěl bych, aby na této nové soupravě byl můj panel, jedno jaký. Důležité je, že by to bylo namalováno mnou samotným a že obsahem toho panelu by byl můj nick. Plochy, na kterých působím, mě zajímají z hlediska toho, kolik lidí to pak uvidí, a jestli to vůbec někdo uvidí. Nikdy bych třeba nenamaloval věc na vlak, který je odstaven furt na jednom místě a nikdy už nikam nepojede.“ (A, 2006, rozhovor.)

Vzhledem k postupující represi vůči této činnosti neustále vzrůstající počet kamer v ulicích a nebezpečí z udání, za nimiž často stojí obyčejní kolemjdoucí, obyvatelé domů pozorující z okna či řidiči taxi, je zejména graffiti vysoce riziková činnost. Jedním z důvodů, proč dávají někteří tvůrci graffiti přednost nádraží a metru před ulicí, je právě eliminace rizika nebezpečí chycení: „Na nádraží či na odstavených kolejích ČD či DPP se nemotá tolik lidí jako na ulici. K vlaku stačí nepozorovaně přijít, namalovat, a nepozorovaně odejít. Moc často se nestává, že by byl někdo schovaný celou noc někde v křoví s výhledem na soupravu a pozoroval. Když se dívám na veřejný prostor, kde žiju, kudy chodím, mám miliardu míst, kde bych si chtěl dát *piece*, ale prostě vím, že je to nebezpečné a že na to nemám, a tak jsem opatrný.“ (A, 2006, rozhovor.)

Na druhou stranu výběr i přístup k prostředí je do značné míry ovlivněn i skutečností, že pro některé tvůrce mohou být nebezpečná, hlídaná či ostře sledovaná místa tou hlavní motivací tvořit. Aspekt nebezpečí je s realizací graffiti úzce spjatý. Halsey a Pederick vysvětlují fenomén graffiti v souvislosti s potřebou „šílené formy exprese“, kde právě prvek utajení a riziko, jež díky takové práci lidé podstupují, je zásadní součástí tvorby graffiti (Halsey, Pederick, 2010 cit. dle Walsh, Tsilimpounidi, 2010: 117):

1 Od toho odvozené anglické slovo *writer* pro tvůrce graffiti.

Obr. 1: Tzv. *wholecar* jezdící na trase B z kraje roku 2007, který vznikl během 8 minut. Zdroj: anonym, soukromá sbírka.

„Místo si vybírám podle nebezpečnosti. Nelezu zas tak střemhlav do všeho. Co se týče běhání pod zemí v tunelu, to si zase nedávám tak často. Tak párkrát za rok mi ale prostě rupne v bedně a zapomenu na to nebezpečí.“ (A, 2006, rozhovor.) Otázka možných rizik a možnost útěku je tak jedním z kritérií, která jsou s volbou místa úzce spjata. Pokud je realizace úspěšná, konkrétní dílo má mezi samotnými tvůrci graffiti o to vyšší hodnotu: „Musím přemýšlet i o možnosti úniku z toho místa, takže proto jsou například ta nejviditelnější místa, kde si každý *writer* řekne – ten flek bych chtěl dát – ale nedá ho právě kvůli až moc velké nebezpečnosti, ta nejcennější z hlediska ocenění od ostatních *writerů*, kteří se pak ptají: Jaks' to mohl dát ten flek, za rohem je fízlarna, na ten flek míří kamera a stojí tam taxíky furt?“ (A, 2006, rozhovor.)

Pro graffiti i street art je charakteristické, že nejde pouze o tvorbu, ale zároveň o akci: jedná se o volně provázaný soubor postupů, provádění (*performance*) a zážitkové zkušenosti (*experiences*) (Ferrell, 2017: 34). Jedno od druhého nelze oddělit. Právě zmíněný aspekt nebezpečí a akce, jež je s tvorbou graffiti úzce spjata, je podle Ferrella důvodem, proč agresivní antikampaně namířené proti graffiti z dlouhodobého hlediska selhávají. Zatímco je jejich cílem snaha potlačit jak tvorbu, tak akci, výsledkem často bývá, že riziko spojené s graffiti je díky antikampani ještě větší než předtím. Tvůrci graffiti jsou tak motivováni zvýšeným nebezpečím, které se k jejich tvorbě váže, což doslova „zintenzivňuje jejich prožitek a pocit naplnění“ (Ferrell, 1996 cit. dle Ferrell, 2017: 34).

„STREET“ ZNAMENÁ MÉDIUM

Co vás napadne jako první, řekne-li se slovo ulice? Pro někoho možná jen prostranství před domem nebo způsob dopravy ve městě. Pro street art tvůrce je však ulice vším, jen ne pouhou možností dopravy z místa A na místo B. Jde především o veřejný prostor, kterému se ne nadarmo říká jiným slovem *kommunikace*. Awad a Wagoner vysvětlují v úvodu své knihy *Street Art of Resistance*, že prostředí města je vysoce „účinným médiem v souvislosti s vytvářením vizibility a vyjednáváním dynamiky moci v rámci systému“ (Awad, Wagoner, 2017: 9). Zatímco graffiti je obvykle chápáno jako používá-

ní sprejů na veřejném místě v souvislosti s tzv. *writings*, street art zahrnuje mnohem více technik: od jednoduchých nálepek (*sticker*) přes složitější šablony (*stencil*), kterým se také někdy říká *stencil graffiti* (šablonové graffiti, tj. díla vzniklá za použití spreje a šablony současně), až po všemožné mozaiky, panely a instalace z různých materiálů (pěna, polystyren, karton, plast, kov aj.). Street art umožňuje vizuální dialog, který je „vztahový, temporální, dynamický, založený na moci (*power-based*) a proměnlivý v čase“ (Awad, Wagoner, 2017: 8).

Jedním ze street art reprezentantů, jenž před deseti lety zaměřil svou pozornost na dění na ulici, je tvůrce, který tou dobou tvořil pod uměleckým jménem VZTAH. Ulice pro něj znamenala především prostor pro komunikaci, kterého bychom si měli vážít jakožto místa, jež nám jako jediné umožňuje kontakt s reálným světem: „Posloucháš rozhovory lidí v metru, vidíš, jak jsou oblečení, jak spolu komunikují, to jsou strašně cenné informace! MHD vůbec. Setkávají se tam všichni: chudí i bohatí, staří i mladí, tam se to všechno mísí, tam je to pro mě skutečný svět. Svět, kde businessman s notebookem krčí nos nad zápachem bezdomovce vedle. Cestování městem bychom se neměli děsit, měli bychom si to užívat a koukat na to, co se okolo nás děje.“ (VZTAH, 2006, rozhovor.)

Ulice má dnes neodmyslitelný charakter média. „Chápeme-li médium jako nástroj sloužící k přenosu informací, pak lze říci, že ulice je dnes prakticky jediným svobodným médiem. Snad kromě internetu žádné jiné médium neposkytuje běžnému člověku možnost přímého využití, přímého zásahu. Ulice je jako otevřená kniha, prázdná stránka novin čekající na naplnění, plastelína, kterou každý může tvarovat k obrazu svému, kůň čekající na osedlání,“ píše Hynek Trojánek (2005: 1) ve svém článku o street artu pro časopis Orghast. Podle VZTAHA je dnes ulice jediným místem, kterému se dá skutečně věřit, a to v tom smyslu, že se člověk spoléhá jen sám na sebe, na to, co vidí a slyší. Rozvíjející se street art v ulicích globálního městského života umožnil lidem na přelomu dob zasahovat tvůrčím způsobem do prostředí, v kterém se dnes a denně pohybovali, a měnit tak jeho podobu. „Prostě každý, kdo dělá na ulici, tak mění. Nalepením, stisknutím spreje, to je jedno čím, ale měníš teď a tady svět okolo. Žádné zbytečné řeči, žádné psaní, žádné diskuse. Je to strašně ryzí a reálné. Prostě měníš svět, prostor kolem sebe.“ (VZTAH, 2006, rozhovor.)

Andrea Mubi Brighenti vysvětluje, že to, co je na městském prostředí přitažlivé a lákavé, tkví v jakémsi statusu města jakožto něčeho, co se nedá dokonale řídit ani ovládat (*never-perfectly-controllable status*, Mubi Brighenti, 2017: 125). To je podle něj jedním z důvodů, proč právě slova *urban* a *public* začala v posledních letech v souvislosti s veřejnou uměleckou tvorbou nahrazovat slovo *street*: „problém v souvislosti se street artem ... byl vždy ten, že nebyl dostatečně ‚street‘ – alespoň ne tak ‚street‘ jako stará graffiti tradice, z které se vyvinul ... anebo s kterou hybridizoval“ (Mubi Brighenti, 2017: 125). Ať už ovšem budeme užívat koncept street, urban či public art, vztahujeme jej k jednomu společnému jmenovateli: vždy se jedná o výrazný zásah proměňující veřejný prostor.

Tímto cílem se na samotném počátku řídilo i seskupení Děsír (Děti sídlištní recese), které kolem roku 2000 zformovala skupina mladých lidí z jednoho nejmenovaného internetového diskusního serveru. Snahou seskupení bylo organizovat různé městské aktivity a hry jako například CTF (Capture The Flag aneb Vlajkovaná). S Děsírem začínal i VZTAH: „To bylo super. Pamatuju si, když jsme hráli poprvé. Najednou vnímáš všechno úplně jinak. Nesoustředíš se už jen na to, kam jedeš, ale běháš a chytáš protihráče, kradeš vlajky v metru. Vlajkovaná byla hodně zásadní. Pak následovalo pár dalších akcí v metru, běhalo se a lidé nás pozorovali a nechápali to. Zpětně mě mrzí, že

Obr. 2: Nápis ZEMŘEŠ v pražských Jinonicích nedaleko budovy Univerzity Karlovy byl jednoho dne doplněn předponou NE, zřejmě jiným než původním tvůrcem. Foto: autor.

v tom hodně lidí vidělo postupně jen jediný cíl, a tím bylo ostatní lidi zmást a snad i naštvat. Samozřejmě, že nás zajímalo, kdo bude jak reagovat, ale to nebylo to prvotní. Pro mě osobně byl nejdůležitější osobní prožitek. Chtěl jsem si prožít, jaké to je doslova znásilnit prostředí k něčemu jinému, změnit význam celého prostoru.“ (VZTAH, 2006, rozhovor.) Organizace navazovala na obdobné uskupení vzniklé v roce 1987 v čele se zakladatelem Jirkou Novotným alias Mokasínem, které začalo pořádat recesní městské hry. Již v té době vzniklo několik tradičních her, které se v různých obměnách dodnes hrají. Po revoluci byl Děsír jedním ze zakládajících členů sdružení dětských a mládežnických organizací DUHA. „Děsír funguje dodnes, ale do toho už nevidím, přestalo mi to dávat smysl. Jaký má význam třeba náhodné srovnání davu, když si třicet lidí společně lehne na Václavák? Budou z toho pěkné fotky a můžeš je ukazovat známým a vyprávět, jak jsi tam ležel také, ale to je málo, to nestačí. Nechci být jen součástí znuděné mládeže, která dělá blbosti na ulici, jejichž tvořivost je nulová. Chci dělat věci, které přesahují, které lidi nematou, ale posouvají pozitivně dopředu.“ (VZTAH, 2006, rozhovor.)

TRVANLIVOST VERSUS POMÍJIVOST

Konkrétní instalace, které můžeme najít různě v ulicích, není možné analyzovat bez zahrnutí širšího kontextu a temporality. Abychom byli schopni lépe porozumět jejich širšímu významu, je nutné číst je v souvislosti s jejich vlastním „sociálním životem“ (Awad, Wagoner, 2017: 9). Nelze je „izolovat od místa a času jejich vzniku“ (ibid.). Místo samotné bývá pro tvůrce často prvním impulsem. Roli hraje kompozice, tzn. jak se zde bude zamýšlené dílo vyjímat a zda vynikne i jeho význam, má-li v souvislosti s umístěním něco vyjadřovat či sdělit. Výsledný produkt, stane-li se trvalou součástí

Obr. 3: Jedna z nálepek od autora Pasofec, která se v roce 2006 objevila v pražském metru. Zdroj: soukromá sbírka, publikováno se svolením autora.

města, může někdy vhodně plnit funkci orientačního bodu v prostoru – instalace v ulicích města mohou připomínat navigační značky. Jsou-li svým okolím přijaty, tj. vydrží-li na určitém místě delší čas, pak se dostávají i do povědomí kolemjdoucích. Vždy je snadnější vysvětlit někomu cestu na určité místo, když se ve svém popisu máme o co opřít: naproti je zeď, na které je nápis NEZEMŘEŠ (viz obr. 2).

Pro dalšího tvůrce z pražské scény, který tou dobou působil pod uměleckým jménem Pasofec, byla ulice velkým zdrojem inspirace. Místa, kam svou tvorbu instaloval, si vybíral vědomě. Jeho největší vášní však vždy bylo metro: „Metro má pro mě kouzlo, většina mých stickerů (viz obr. 3) jezdí nebo spíš jezdila ve vagonech metra. Když jsem byl malý, nutil jsem rodinu jezdit na výlety podzemím. Zůstalo mi to. Metro mám pořád strašně rád a fascinuje mě, akorát k fascinaci mašinami přibyla ještě fascinace lidmi. Na jednu stranu mě ty masy lidí děsí, na druhou stranu mě to neuvěřitelně přitahuje. V metru je hodně lidí, to znamená, že můj výtvar taky hodně lidí uvidí. I to beru v potaz při výběru místa, ale nikdy ne na úkor kompozice. A nakonec: miluju, když naborám stereotyp. Věděl jsem, že lidi budou překvapeni, a tím i vytrženi z nudy.“ (Pasofec, 2007, rozhovor.)

Představte si obyvatele města Prahy, který denně využívá služeb městské hromadné dopravy. Jednoho rána nastoupí do metra a letmým pohledem u vchodu zavadí okem o nápis stanice, který by jindy přešel bez povšimnutí. Těsně pod velkým stříbrným nápisem Anděl, lesknoucím se na oranžovém pozadí, žluté svítí dvě polystyrenové kačenky sedící zobáčky k sobě. Ráno tam jsou, večer zase zmizí, aby se objevily zanedlouho znovu a zůstaly tam po dobu několika dalších měsíců. Časem se stanou neodmyslitelným symbolem stanice metra a po jejich strhnutí na místě zůstane jen stín v podobě skvrny po lepidle, která bude přesně kopírovat jejich tvar. Pokud jednou trvale zmizí rukou pracovníka pražského metra, možná je budou obyvatelé Smíchova a ostatní cestující postrádat. A nejen na Andělu. Dne 26. srpna 2006 se na každé pražské stanici trasy metra B objevil jeden pár těchto kačenek. V letech 2006–2007 je pak ještě stále bylo možné vyhledat na mnoha stanicích: Hůrka, Můstek, Invalidovna, Českomoravská, Vysočanská, Černý Most, Malostranská a Dejvická. Že jde o obdivuhodný výkon, zaznamenali zřejmě všichni, kteří si tou dobou nově objevivších se kačenek na více stanicích všimli. Na mnoha místech totiž byly umístěny přímo v kolejišti vlaků, tj. hned vedle názvů stanic (viz obr. 4). Nedá se říct, že by byly do očí, spíše tak nějak ladily s prostředím. A to hlavně díky žluté barvě trasy metra B. Na první pohled to vypadalo, jako by tam prostě patřily.

Obr. 4: Pasofcovy polystyrenové kačenky v kolejišti stanice metra Hůrka. Foto: autor.

Podobně jako když Alison Young popisuje, kdy si poprvé s údivem všimla neautorizovaného nápisu na veřejném místě, i na mne tato instalace zapůsobila svým „zřejmým komunikačním obsahem a nezákonností v jednom“ (2014: 1). Jak se dalo tou dobou dočíst v návštěvní knize jejich tvůrce Pasofce, umístěné na webové adrese, která dnes již dávno není aktivní, v cestujících a kolemjdoucích vzbudily veselé

reakce. Skutečnost, že byly městem kladně přijaty, tj. byly považovány za „nepohoršující“ či „neškodné“ (Young, 2014: 1), je zřejmě i důvodem, proč na mnoha stanicích setrvaly po dobu mnoha měsíců. V porovnání s životností graffiti v prostorách metra se zejména tou dobou jednalo o fenomén. Nebyl to nápis na zdi. Lidé je měli rádi.

Jak jsem jejich výskyt pozoroval, vnímal jsem je jako něco jiného než všechny ostatní pokusy o street art či graffiti na takovém místě, jakým je pražské metro. Nálepky většinou zmizely hned po pár dnech, nápisy obvykle do pár hodin. Polystyrenové kačenky však visely dál. Někde měsíce, někde dokonce roky. Pomalu splývaly s designem stanic. Podle slov samotného tvůrce byla jeho cílem nejen výzdoba pražského metra, ale i snaha donutit cestující přemýšlet. Zamyslet se nad tím, kdo, jak a proč polystyrenové kačenky v metru umístil a jakým způsobem toho docílil. A pak samozřejmě i nad jejich vlastním významem, který je podle autora velmi prostý: „Kachna je můj symbol, můj piktogram. A dvě kachny otočené k sobě by teoreticky neměly být nic jiného než opět dvakrát tentýž piktogram, ale je to něco daleko silnějšího. Tu myšlenku dvou kačenek zobáčky k sobě jsem nosil v hlavě tři roky, než jsem našel správnou formu pro její realizaci. Není to nic víc než symbol míru a lásky. A jako takový funguje dobře. Lidé mi dost často říkají, že jim to zvedá náladu. Možná, že mají nulovou uměleckou hodnotu, ale pokud někomu dokážou zvednout náladu, je to pro mě to největší zadostiučinění.“ (Pasofec, 2007, rozhovor.)

Pasofec a jeho tým si pro umístění svého díla vybrali zadní strany stanic metra cíleně kvůli jejich nedostupnosti. Trvanlivost nebo naopak pomíjivost výtvorů umístěných v kontextu města je pro každého tvůrce různě důležitý faktor. Pokud jde o pražské polystyrenové kačenky, v souvislosti s trvanlivostí díla se výběr místa ukázal být účinnou strategií. Pasofcův tým nejdříve prošel celou trasu metra a udělal rozpis míst, na která by se daly nalepit. Když nebylo možné dát je na stěnu („nebo se tam vyloženě nehodily“, Pasofec, 2007, rozhovor), bylo vybráno místo jiné. Speciální umístění mělo dílo na stanici Anděl. Pár kačenek byl nalepen nad eskalátory při vstupu do metra přímo naproti informačnímu centru DP, kde se jim dařilo přetrvat po dobu několika let (viz obr. 5, 4. strana obálky):

„Anděl, to bylo něco. Dokonce jsem je tam lepil dvakrát. Je tam sice ještě informační centrum DP, ale přístup k tomu místu je zahrazený takovým plůtkem s nápisem zákaz vstupu. Když jsem to místo viděl, věděl jsem, že je tam prostě musím nalepit. Udělal jsem to naprosto jednoduše: napatlal jsem je lepidlem venku a pak prostě šel dovnitř, odstrčil ten plůtek, postavil se doprostřed a dělal, jakože se rozhlížím. Nakonec jsem se

naklonil a nalepil to. A pak jsem prostě odešel. Celý princip takovýchto akcí spočívá v tom, že se musíš tvářit, jako by to, co děláš, bylo naprosto normální. Kachny tam pak byly trochu strhané, tak jsem je zašel opravit – jednoduše jsem přes ty staré nalepil nové. Udělal jsem to stejně a zase to prošlo.“ (Pasofec, 2007, rozhovor.)

Podle Petra Gibase lze metro vnímat jako „jedinečný palimpsest ideologie, technologie a každodenní praxe, jež splývají s estetikou metro-prostor a neustále znovu utvářejí to, co známe prostě jako metro“ (Gibas, 2008: 6). Z jeho analýzy, jež aplikuje koncept *uncanny* na pražské metro ve smyslu toho, co má „nadpřirozený či nevysvětlitelný základ, co je mimořádné, pozoruhodné, nezvyklé, tajuplné, zároveň však vzbuzující strach a hrůzu“ (Gibas, 2008: 1), vyplývá, že všichni ti, kteří se snaží nějakým způsobem prostor metra pozměnit či esteticky upravit, jsou „jakýmsi přízraky současné krajiny metra, vybudují a dotvářejí její přízračnost, činí z ní krajinu, která je na pomezí mezi všedním, očekávatelným a neočekávaným, tajemným“ (Gibas, 2008: 6). Stopy po městských tvůrcích, které pak v metru nacházíme ve formě tagů, nápisů, různě umístěných, potrhaných, přelepených nálepek, letáků či posterů, celé, částečné, a dalšími tvůrci upravené kusy instalací, jež mají různou životnost a nejasný příběh, na nás mohou působit jako tzv. duchové či přízraky (*ghost*, Gibas, 2008). Graffiti a street art mají v tomto smyslu, jak dále vysvětluje Ferrell, schopnost nás svojí přízračnou přítomností a nepřítomností (*spectral presence*) překvapit, dokážou se jen tak někde neočekávaně objevit a opět rychle zmizet (Ferrell, 2017: 33).

Na metro se zaměřil i již zmíněný tvůrce VZTAH. V době svého působení v pražském metru v období zhruba před deseti lety vyráběl různé variace svého loga a snažil se je umísťovat na nálepkách a plakátech tak, aby byl jejich význam všem lidem srozumitelný a aby jejich umístění dávalo smysl i v souvislosti s prostředím. Jeho výtvořiny většinou měly jen velmi krátkou životnost, což je pro díla využívající moment překvapení typické. Pro samotného tvůrce bylo podle jeho vlastních slov důležité především to, že i během jednoho dne si výtvořině všimne mnoho lidí. Dobře vybraná stanice, kudy denně projdou tisíce lidí, je tedy strategický krok. „Nálepky jsem lepil na dveře v metru a pak je rozřezával řezákem, takže jak šly dveře k sobě, VZTAH byl dohromady. A pak šly dveře od sebe a VZTAH byl rozpadlý. Ohýbám to o roh, prostě to různě kazím, jak to už ve vztahu bývá. Dospěl jsem totiž k názoru, že všechno, co jsem kdy dělal, bylo o vztahu.“ (VZTAH, 2006, rozhovor.)

VZTAHovu tvorbu lze vnímat jako jistou formu kreativního aktivismu, který je někdy zkráceně označován za tzv. artivismus (Glăveanu, 2017). Jak vysvětluje Vlad Petre Glăveanu v práci zabývající se vztahem umění a sociální změny, právě užití umění v aktivismu otvírá „prostor možného, prostor imaginace a kreativity jak pro aktivisty, tak i pro jejich publikum“ (2017: 20). Smyslem takové tvorby je nejen to, aby byla lidmi zaznamenána, ale aby je doslova „zvala k participaci“ (2017: 21). Jak blíže vysvětluje Samantha Edwards-Vandenhoeck, schopností „změnit prostor tak, aby sloužil komunikačnímu, performativnímu či expresivnímu účelu, který je v rozporu s jeho původním užitím“, představuje veřejná tvorba výzvu a transgresi normativním koncepcím místa (Edwards-Vandenhoeck, 2017: 55): „Pod hlavičkou VZTAHu dělám bubliny v metru, lepím polystyrenové bubliny na sklo (viz obr. 6). Jsou na nich napsané rozhovory a pak si tam pod ně sednou lidi a stanou se z nich komiksové postavičky. Ráno nalepím bubliny a pak je třeba večer někde potkám a vidím tam lidi, vidím, že to funguje, a nechápu to. Je to jako sen. Oni sedí a baví se o tom, kdo to tam asi dal, a já vzpomínám, jak jsem ráno půl hodiny před školou úplně hotový z toho, co když někdo něco ..., lepil bubliny v metru.“ (VZTAH, 2006, rozhovor.)

Obr. 6: VZTAHovy bubliny na skle v metru, dělající z lidí komiksově postavičky. Zdroj: soukromá sbírka, publikováno se svolením autora.

Poslední z mnou představených tvůrců působících v pražských ulicích v prvních deseti letech po roce 2000 je pash*. Původně začínal s vyřezávanými postavičkami ze speciální pěny, připomínající malé karikatury, které se snažil lepit po městě na místa, jež ho za chůze něčím zaujala. Většinou šlo, jak sám dodává, o místa spíše skrytá (viz obr. 7). V době, kdy jeho díla plnila ulice Prahy, byl pro něj rozhodující i další aspekt. Vzhledem ke své značné produkci jej nenapadlo jiné řešení než je vystavit do ulic. Město se tak pomalu stávalo jeho výstavní galerií: „To, že dávám věci ven, má několik

důvodů. Zaprvé ten, že se mi to domů už nevejde, a zase je nechci někomu jen tak dát, protože venku mě to popravdě baví víc. Nejspíš mám pořád pocit, že když je to na ulici, tak je to pořád ještě moje. Když bych to někomu daroval, ztratil bych nad tím opatrovnictví. Jakýsi mateřský vztah, který k té věci chovám, což ale nemyslím v tom smyslu, že bych vyráběl nějaké příšerky a dával jim jména. Další důvod, proč, venč, je ten, že mě baví ta pomíjivost. Člověk se cítí volněji, když ví, že to za nějakou dobu zmizí a už se to nikdy neobjeví. Pokud má ten pocit, že se mu to moc nepovedlo, tak se pak na to aspoň nemusí moc dlouho dívat. Dalším důvodem je i fakt, že je to nejlepší cesta, jak svoje věci vystavit širšímu publiku.“ (pash*, 2006, rozhovor.)

Otázka pomíjivosti instalací, tj. skutečnost, že jeho výtvořky ve městě dlouho nevydržely, pro pash* nepředstavovala překážku: čím rychleji o ně přišel, tím víc jich pak byl motivován opět vyrobit. Ne vždy se snažil své výtvořky uzpůsobit tak, aby se na místo dobře hodily: „Občas se mi líbí místo, a tak na něj chci něco udělat, ale málokdy se nutím do toho, aby přímo reagovalo na to místo jako takové, to mi přijde zbytečné, pokud k tomu člověk nemá vážný důvod. Moje věci jsou výjevy z vlastního světa, ne reakce na ten náš.“ (pash*, 2006, rozhovor.)

Fenomén temporality a pomíjivosti je s graffiti a street art tvorbou bezprostředně spjat. Podle Awada a Wagonera může být „sociální život transformace obrazu“ vhodnějším zdrojem pro analýzu než jeho obsah či význam v konkrétním čase vzniku (2010: 10). Otázka významu veřejného díla je však samostatným tématem. Jak lze tuto tvorbu číst? Mají jednotlivá díla svůj konkrétní význam? Kdo jim je určil? Byl to autor? Graffiti i street art jsou charakteristické svou mnohovýznamovostí, která se váže nejen k samotnému výtvořku, ale i procesu tvorby a komunikaci s prostředím. Jak vysvětluje Edwards-Vandenhoeck, veřejná tvorba je „místem, kde se sbíhá geografie s ideologií“ (2017: 55). Podle ní je proto vhodné vnímat graffiti a street art z multimodálního a intertextuálního hlediska. Multimodalita představuje „odmítnutí tradiční lingvistiky, kde je komunikace zakořeněna v jazyku“, a naopak umožnění „širšího modelu komunikace“, který reaguje na variace „ikonografických, čitelných, symbolických a figurativních graffiti

módů a jejich materiálních manifestací. [...] Tyto graffiti módy jsou formovány kulturními, historickými a sociálními úzy, čímž naplňují svůj společenský záměr“ (2017: 58). Charakteristické znaky veřejné městské tvorby související s fenoménem temporality, jako např. fragmentace, předělání či zmižení, představují „rozkol v logice času a prostoru“ (2017: 63). Podle autorky se proto interpretace graffiti či street art díla bude vždy lišit na základě toho, kdo a kdy jej bude číst. Z této perspektivy je pak samotný obraz a jeho význam „sociálním konstruktem“, který, jak dodává, „nelze pevně spojit s jeho tvůrcem“ (2017: 66).

Obr. 7: Modrá postavička vyřezaná ze speciální pěny, jejímž autorem je pash*. Foto: autor.

ZÁVĚR

Graffiti a street art lze vnímat jako „specifickou kulturní praxi“, jež se od pozdních devadesátých let 20. století začala objevovat v mnoha městech po celém světě (Young, 2014). Ačkoliv se jedná o činnost, jež je do značné míry stále trestána jako nezákonná, za posledních dvacet let si především street art pro svou variabilitu a nekonečné možnosti realizace získal mnohá srdce. Ti, kteří se nechali strhnout k vlastním instalacím a participaci, často hovoří o důležitosti mít možnost zasahovat do vzhledu prostředí města, v kterém žijí, a vědomě se tak podílet na jeho proměně. Graffiti je zároveň přitažlivé díky své specifické hiphopové kultuře, členství v tzv. crew a vzrušení z nebezpečí, které nezákonná tvorba v současném městském prostředí představuje. Někteří graffiti tvůrci dokonce dodávají, že pakliže graffiti není ilegální, nejedná se o autentické graffiti (Landry, 2017: 226). Že je nezákonnost graffiti sporná otázka, jsem se snažil vysvětlit již v úvodu článku. Tento sociální konstrukt ve skutečnosti více vypovídá o obavách vládních orgánů a městských rad z toho, kdo takto veřejně tvoří, než co bude výsledkem této tvorby, jak ve své knize *Taking the Train* ilustruje historik Joe Austin (cit. dle Snyder, 2017: 264). Přesto, anebo právě proto zůstávají graffiti a street art i nadále v povědomí mnoha lidí jen estetičtější formou vandalismu. Pokud jde o postoj samotných tvůrců k otázce vandalismu, jež je s jejich tvorbou spojována, Pasofcovy nálepky s nápisem SMRT STEREOTYPU projíždějící metrem nesly tento omluvný text: „Street art není o vandalismu, je to jen pokus udělat svět magičtějším místem, než ve skutečnosti je. Já tomu doopravdy věřím a omlouvám se všem, kterým se to nelíbí.“

V jedné z prvních prací věnující se fenoménu graffiti v našich zemích nazvané *Graffiti a současná společnost* autorka Barbora Boháčková upozorňuje na skutečnost, že graffiti nelze vnímat jako typický projev vandalismu. Podle nové sociologie je chápáno jako reakce na anonymitu a odcizení v současném přetechnizovaném světě, v němž je nejen pro mladistvé, ale i pro dospělé stále těžší definovat vlastní identitu a životní cíle

(Boháčková, 2002: 3). Graffiti, stejně jako street art, může být též reakcí na vnitřní napětí, jež je výsledkem dynamiky moci v rámci systému, který umožňuje jistým hlasům vyniknout jako dominantním, zatímco jiné marginalizuje, anebo přímo zneviditelňuje. Nemusí se tedy jednat jen o frustraci z neúspěšného hledání sebe sama, ale i vědomou snahu dát prostor hlasům, které v rámci společnosti jinak nemohou zaznít. Pro tvůrce pak má význam i samotné prostředí. Pash* ve výčtu všech důvodů, proč umisťoval svá díla ven do ulic, uvedl i skutečnost, že má tímto způsobem možnost dotvářet atmosféru určitých míst, zákoutí a vedlejších uliček, tj. naplnit potřebu tzv. *agency* v souvislosti se zásahy do podoby města, v kterém žije a které tím pádem vnímá i jako částečně své.

Dnes je tak jedním z nejčastěji skloňovaných aspektů street art tvorby schopnost vyjadřovat politický názor, anebo dávat hlas marginalizovaným či přímo zneviditelňovaným vrstvám obyvatel měst. V rámci výzkumu tohoto fenoménu je akcentován zejména street art jako kreativní aktivismus a jeho potenciál pro společenskou změnu (Glăveanu, 2017), a to v souvislosti s politickým obsahem (Nielsen, 2017), uměním resistance (Awad, Wagoner, 2017) a oblastí lidských práv (Walsh, Tsilimpounidi, 2010). Současní autoři však zároveň tvrdí, že názor, který graffiti a street art oslavuje jako nástroj rezistence proti „zlým autoritám“, je nepřesný (Iveson, 2017: 89). Může veřejně tvořit opravdu každý? Geograf Kurt Iveson vysvětluje problém městské nezákonné tvorby nikoliv jako problém konfrontace s autoritami, nýbrž jako problém prosazení autorit (*assertions of authority*, Iveson, 2017: 90). Současný systém osobního vlastnictví ve městech je podle něj „plutokratický a technokratický“, což v souvislosti s regulací a plánováním měst dává extrémní vliv těm, již mají moc (kapitál). V praxi to znamená vytváření jednodimenzionálního městského prostředí a posilování konformity. Že i přes mnohé agresivní antikampaně graffiti a street art v městech přetrvává, znamená, že tento umělý městský řád je některými obyvateli vnímán jako nedemokratický a vnučený. Nezákonnou tvorbu je pak možné nahlížet jako prosazování tzv. lokálních autorit (Certeau, 1984 cit. dle Iveson, 2017: 91), které spolu mezi sebou o prosazení soutěží (Iveson, 2017: 92). Tato „transgrese, či rezistence vůči ‚dominantním‘ městským autoritám však není nutně demokratická ani spravedlivá“, neboť rozhodující je to, jakým způsobem byla prosazena a na co se odvolává (ibid.). Druhá věc je, že aby mohl skutečně každý veřejně tvořit, musel by k tomu získat odvahu a především potřebné dovednosti. Jak vysvětluje sociolog Gregory J. Snyder, i když se mezi street artem a graffiti často neodborně rozlišuje jako mezi tím pěkným, na co se dá dívat, na rozdíl od nehezkyých *tagů* na zdech, skutečností zůstává, že jsou to právě graffiti tvůrci z pozdních 60. let prostředí Philadelphie, kteří svými podpisy ve formě *tagu* (a později v New Yorku i ve formě loga) na městských zdech dali všemu základ. Obě současné tradice tedy navazují na *tagovací* praxi, jež vede k dokonale zvládnutému stylu osobní kaligrafie (Snyder, 2017: 264–267).

Cílem mé práce byla snaha přiblížit téma street artu a graffiti obyčejnému pozorovateli, který se s ním dnes a denně setkává (anebo setkával) v ulicích svého města, a doplnit chybějící kontext týkající se pohledu čtyř tvůrců, kteří působili v prostředí pražských ulic a metra v prvních letech po roce 2000. Někteří ze současných street art a graffiti tvůrců potvrzují, že začali sami tvořit na základě inspirace získané z děl, která měli možnost vidět kolem sebe: inspirace tvořit, měnit, zasahovat do prostoru, v němž sami žijí a dnes a denně se pohybují a který právě proto, že je veřejný, mohou považovat i za svůj. Svoji tvořivostí zvou k účasti druhé s cílem přetvářet město, v kterém žijí a pohybují se, k obrazu svému, jenž je charakteristický mnohoznačností významů a fo-

rem. Pro street art typická symbolická řeč tak umožňuje prostřednictvím „ztělesněné mnohovýznamovosti“ dodávat instalacím a místům konkrétní podobu, která se postupně pojí s „citovou hodnotou“ dodávající dílu „stabilitu a účinnost“ (Awad, Wagoner, 2017: 7).

Rád bych poděkoval Myrto Tsilimpounidi za poskytnutí cenné literatury, která výrazně obohatila interpretační rámec předkládané studie.

Studie vznikla za podpory grantu VEGA 2/0088/19: *Reflexívne písanie ako metóda etnografického skúmania*.

LITERATURA

- Austin, J. (2001). *Taking the Train: How Graffiti Art became an Urban Crisis in New York City*. New York, NY: Columbia University Press.
- Avramidis, K., Tsilimpounidi, M. (2017). Graffiti and street art: Reading, writing and representing the city. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 1–23.
- Awad, S. H., Wagoner, B. (2017). Introducing the Street Art of Resistance. In: S. H. Awad, B. Wagoner (Eds.), *Street Art of Resistance, Palgrave Studies in Creativity and Culture*, s. 1–16. DOI: 10.1007/978-3-319-63330-5_1.
- Bacharach, S. (2015). Street Art and Consent. *British Journal of Aesthetics*, 55(4), 481–495. DOI: 10.1093/aesth/ayv030.
- Banksy (2005). *Wall and piece*. London: Century.
- Boháčková, B. (2002). *Graffiti a současná společnost*. Praha: FF UK (nepublikovaná diplomová práce).
- Dělal umění. (2007). Ted' ho mají za teroristu. *Aktuálně.cz*, 2.2. Dostupné online: zpravy.aktualne.cz/zahranici/delal-umeni-ted-ho-maji-za-teroristu/r~i:article:346625/.
- Edwards-Vandehoek, S. (2017). Reading between the [plot] lines: Framing graffiti as multimodal practice. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 54–71.
- Ferrell, J. (1993). *Crimes of Style: Urban Graffiti and the Politics of Criminality*. New York, NY: Garland.
- Ferrell, J. (2017). Graffiti, street art and the dialectics of the city. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 27–38.
- Gibas, P. (2008). Duchařský obrat společenských věd, anebo duchové (a lidé) v pražském metru. *Sborník HMČ UK 7*, Praha: Univerzita Karlova (pracovní verze textu, 8 rkp. str.).
- Glăveanu, V. P. (2017). Art and Social Change: The Role of Creativity and Wonder. In: S. H. Awad, B. Wagoner (Eds.), *Street Art of Resistance, Palgrave Studies in Creativity and Culture*, s. 19–37. DOI: 10.1007/978-3-319-63330-5_1.
- Iveson, K. (2007). *Publics and the City*. Oxford: Blackwell.
- Iveson, K. (2017). Graffiti, street art and the democratic city. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 89–99.
- Landry, D. (2017). Defensible aesthetics: Creative resistance to urban policies in Ottawa. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 216–230.
- Macdonald, N. (2001). *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York*. London: Palgrave Macmillan.
- Mubi Brighenti, A. (2017). Expressive measures: An ecology of the public domain. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graf-*

- fiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 119–134.
- Nielsen, C. S. (2017). The Democratic Potential of Artistic Expression in Public Space: Street Art and Graffiti as Rebellious Acts. In: S. H. Awad, B. Wagoner (Eds.), *Street Art of Resistance*, Palgrave Studies in Creativity and Culture, s. 301–323. DOI: 10.1007/978-3-319-63330-5_1.
- Phillips, S. (1999). *Wallbangin': Graffiti and Gangs in L.A.* Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Schacter, R. (2008). An Ethnography of Iconoclasm: An Investigation into the Production, Consumption and Destruction of Street-Art in London. *Journal of Material Culture*, 13(1), 35–61.
- Snyder, G. J. (2009). *Graffiti Lives: Beyond the Tag in New York's Urban Underground*. New York, NY: New York University Press.
- Snyder, G. J. (2017). Long live the tag: Representing the foundations of graffiti. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 264–273.
- Trojánek, H. (2005). Pražská ulice. *Orghast*, 2005(4), (pracovní verze textu).
- Walsh, A., Tsilimpounidi, M. (2010). Painting human rights: Mapping street art in Athens. *Journal of Arts and Communities*, 2(2), s. 111–122. DOI: 10.1386/jaacc.2.2.111_1.
- Young, A. (2014). *Street Art, Public City: Law, Crime and the Urban Imagination*. London: Routledge.
- Young, A. (2017). Art or crime or both at the same time? On the ambiguity of images in public space. In: K. Avramidis, M. Tsilimpounidi (Eds.), *Graffiti and Street Art: Reading, Writing and Representing the City*, London and New York: Routledge, s. 39–53.

O AUTOROVI

ADAM WIESNER – působí jako vědecký pracovník na Ústavu etnologie a sociálně antropologie Slovenské akademie věd (ÚESA SAV) v Bratislavě. Vystudoval obecnou antropologii na Univerzitě Karlově v Praze. Během svého doktorského studia na (ÚESA SAV) v Bratislavě působil jako přednášející na Filozofické fakultě Univerzity Komenského, kde vedl úvodní seminář zaměřený na studium genderu. Mezi jeho hlavní odborné oblasti zájmu patří genderová nekonformita, reflexivní psaní jako metoda a postmoderní terapeutické přístupy. V pracovní oblasti se též věnuje koučování a terapii zaměřené na řešení (*solution-focused*). V roce 2017 vydal monografii s názvem *Jediná jistota je změna: autoetnografie na transgender téma* (Bratislava: VEDA, Ústav etnologie SAV), která autoetnograficky zpracovává téma genderové tranzice z pohledu člověka, jenž se identifikuje jako *non-binary*.

AD FONTES (CODEXY REVÚCKE)¹

Ad fontes (The Codices of Revúca)

JANA PIROŠČÁKOVÁDOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0004>

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© 2019, Jana Piroščáková. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Mgr. Jana Piroščáková, PhD., Ústav slovenskej literatúry SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava; e-mail: pacalovakorekt@gmail.com

The article presents the Codices of Revúca as one of the most important sources of research on Slovak fairy tales through the interpretation of the Berona fairy tale. This topic as a whole but also in the context of the fairy tale theory is still unexplored, just like most similar manuscripts of Slovak romanticists who were at the birth of the folklore studies in their pre-scientific period. It is purposely conceived as a material study with the aim of demonstrating the need to return to archive sources and the research potential offered by such materials. It is, however, not the specific objective of this article to present an analysis of the texts quoted in the annex. The article consists of two parts. The first one evaluates the existing material base of the research on the Codices of Revúca (J. Polívka, M. Dzubáková), highlights the limitations arising from the marginalisation of the available materials, offers precise records from the Codices of Revúca on the texts for the interpretation of the fairy tale and, finally, corrects the information on one of the key texts from this source, the letter written by S. Reuss on December 17, 1843, the full translation of which forms part of the text in the annex. The second (analytical) part of the article deals with the contextualisation and comparison of three commentaries on the Berona fairy tale (S. Reuss, J. Francisci, S. Ormis). All three texts are fully available in the annex.

Key words: fairy tale record, fairy tale interpretation, mythology, national revival

Kľúčové slová: zápis rozprávky, výklad rozprávky, bájoslovie, národné obrozenie

How to cite: Piroščáková, J. (2018). Ad fontes (Codexy revúcke). Slovenský národopis, 67(1), 63–85, <https://doi.org/10.2478/se-2019-0004>

¹ Text vznikol ako súčasť kolektívneho grantového projektu VEGA 2/0053/17 *K prameňom slovenských rozprávok (rozprávka a jej výklad v Codexoch revúckych)*. Zodpovedná riešiteľka Mgr. Jana Pácalová (Piroščáková) PhD.

PRAMENNÝ VÝSKUM A JEHO MATERIÁLOVÁ BÁZA

V sedemdesiatych rokoch uverejnila Mária Dzubáková niekoľko príspevkov venovaných Codexom revúckym² (Dzubáková, 1973, 1975, 1976, 1980), ktoré naznačujú, že výskumu tohto pozoruhodného prameňa³ sa zamýšľala venovať systematicky. Materiálovo vychádzala z dvoch okruhov textov. Prvým sú dva texty, ktoré predtým uverejnil Jiří Polívka v *Súpise slovenských rozprávok*, a odtiaľ ich prevzal Ján Gallo ako prílohu k štúdiu Od rozprávok k národnej realite (Reussovci), a to komentár Samuela Reussa k rozprávkam Johanna Karla Augusta Musäusa, ktorý do slovečiny preložil a ako prílohu k tretiemu dielu levočského Prostonárodného zábavníka⁴ zapísal Reussov syn Ľudovít (nemecký originál nie je známy), a Reussov po nemecky písaný list adresovaný Augustovi Horislavovi Škul-tétymu zo 17. decembra 1843, ktorý je vložený do Codexu revúckeho C.⁵ Okrem nich zaradil J. Polívka do vstupnej časti k svojmu katalógu aj ďalšie ukážky z Reussových poznámok,⁶ no z nich M. Dzubáková nečerpala. Druhým okruhom sú dva texty z Codexu revúckych, ktoré dala preložiť do slovenčiny⁷ pre potreby svojho výskumu a ich preklad uverejnila vo svojich príspevkoch: Reussov komentár k prvej rozprávke z Codexu revúckeho A, Nevďačnosť (Anmerkungen [Poznámky]. CRA: 3b–4b; Dzubáková, 1973: 400–401), a úvodnú stať venovanú rozprávkam z Codexu revúckeho B (Einverständigung [Súhlas]. CRB: 1–7;⁸ Dzubáková, 1975: 94–95).

Úvodnou všeobecnou úvahou o rozprávkach doplnila M. Dzubáková prepis prvej rozprávky z tohto zošita (tamže: 95–102) v stati venovanej Codexu revúckemu B, komentár k rozprávke Nevďačnosť zaradila k prepisu prvých štyroch rozprávok z Codexu revúckeho A, ktoré sem zapísal S. Reuss.⁹ Zdôvodnenie uverejniť tieto texty však vo vzťahu k prameňu nie je celkom korektné. Uvádza, že „niekoľko Reussov zapísaných rozprávok s príslušnými kapitolami úvah“ podáva „ako ukážku dobových zápisov vzniknutých približne v rokoch 1843“ (tamže: 394). V skutočnosti však sprístupňuje iba komentár k prvej roz-

- 2 Codex revúcky A, B, C [Codex revúcky A – Slawische Volkssagen. Gesammelt in V. Revúce 1843 [Ľudové povesti Slovanov zozbierané vo Veľkej Revúcej 1843], Codex revúcky B – Alt-slawische Sagen aus Pannonien 1840 [Povesti starých Slovanov z Panónie 1840], Codex revúcky C – Slawische Sagen [Slovanské povesti] je uložený v Starom fonde Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine pod signatúrou B465. V texte ho ďalej uvádzam ako „Codexy revúcke“, pri bibliografických odkazoch používam skratky CRA, CRB, CRC. Pre bádateľov je rukopis k dispozícii aj na mikrofilme, avšak kvalita kópie nie je vyhovujúca – chýba na ňom viacero strán originálu a na niektorých stranách horný alebo pravý/ľavý okraj.
- 3 S výnimkou bazálnej deskripcie J. Polívkom (Polívka, 1923: 8–16, 20–23) bola táto zbierka ako celok a užšie v kontexte teórie rozprávky nepreskúmaná a takou fakticky ostala i nasledujúce polstoročie, rovnako ako napokon väčšina podobných rukopisov slovenských romantikov, ktorí stáli pri zrode folkloristiky v jej tzv. predvedeckom období.
- 4 O vypracovaní J. M. Musaeusa nemeckých prostonárodných rozprávok. XII. Prostonárodný zábavník 1844/5 Levoča: 500–507; prepis in: Polívka, 1923: 16–20, podľa neho Gallo, 1969: 60–63.
- 5 CRC: [s. p.]; prepis in: Polívka, 1923: 15–16, podľa neho Gallo, 1969: 64–65.
- 6 Z komentára k prvej a tretej rozprávke z Codexu revúckeho B (Polívka, 1923: 9–10, 12–13) a z poznámok k rozprávke Eine Sage aus der slavischen Vorzeit [Povešť z dávnych čias Slovanov] z Codexu revúckeho C (tamže: 14). Zaujímavosťou je, že ich zaradil do časti venovanej bratislavskému Prostonárodnému zábavníku. Všetky ukážky sú prepisom nemeckého originálu, časť Reussových komentárov a poznámok Polívka v stručnosti prerozprával.
- 7 Preklad Jana Beláková.
- 8 Kratšiu ukážku z tohto textu predtým uverejnil Polívka, 1923: 8–9.
- 9 Nevďačnosť (Dzubáková, 1973: 395–400), Radúz a Ľudmila (tamže: 401–405), Svetská krása (tamže: 405–409), O zlatom zúbku (tamže: 409–412).

právke, kým komentáre k ďalším trom rozprávkam, ktoré sú súčasťou Codexu revúckeho A, nezverejňuje ani neuvádza, že sú súčasťou prameňa. S. Reuss sem okrem poznámky k rozprávke Nevďachnosť vpísal komentáre a poznámky k ďalším piatim rozprávkam: Radúz a Ludmila (Anmerkungen zu dieser Sage [Poznámky k tejto povesti], CRA: 7b–8b), Svetská krása (Anmerkungen [Poznámky], CRA: 11b–12b), O zlatom zúbku (Anmerkungen zu dieser Volkssage [Poznámky k tejto ľudovej povesti], CRA: 15a–16a), Zlošť macochina a láska matkina (Anmerkungen zu dieser Volkssage [Poznámky k tejto ľudovej povesti], CRA: 21b–22a) a Eufrozína a Karol (Anmerkungen zu dieser Volkssage [Poznámky k tejto ľudovej povesti], CRA: 24a–24b), úvahu o zaklínadlách (Über Incantationen [O inkantáciách], CRA: 25a–25b) a na záver rukopisu Prílohu (CRA: 81a–81b), v ktorej k rozprávkam Radúz a Ludmila, Nevďachnosť a Dobré srdce nájde odmenu doplnil stručné poznámky k variantným spracovaniam. Nekomentoval iba rozprávky, ktoré do tohto zošita vpísal sám, ale aj rozprávky, ktoré zapísal jeho syn Ľudovít (Zlošť macochina a láska matkina, Eufrozína a Karol).¹⁰ Ten je tiež autorom stručnejšieho komentára k rozprávke Učeň prevyšuje majstra (CRA: 86a). Do zväzku C vpísal S. Reuss iba komentár k rozprávke Eine Sage aus der slavischen Vorzeit (Bemerkungen [Poznamenanie], CRC: 17–20).¹¹ Ďalej sa tu nachádzajú poznámky Samuela Ormisa k rozprávkam Dva holúbky (CRC: 98–100), Pravda (Poznamenání, tamže: 110) a Berona (Pozn., CRC: 114) v slovenčine a nemecký komentár k rozprávke Zlatovláska od neznámeho pisateľa (Anmerkungen [Poznámky], CRC: 122). S. Reuss napokon obsahovo zaplnil celý zväzok B. Po úvodnej všeobecnej úvahu o rozprávkach, ktorej preklad uverejnila M. Dzubáková, nasledujú tri rozprávky doplnené komentármi a poznámkami: 1ste Sage (Rückblicke und Anmerkungen [Pohľad späť a poznámky], CRB: 39–45),¹² Zweyte Sage,¹³ Dritte Sage (Anmerkungen [Poznámky], tamže: 97–100)¹⁴ a ďalšie dve všeobecné poznámky k rozprávkam (Allgemeine Rhapsodien über einige die Sagen betreffende Gegenstände [Niekoľko všeobecných rapsódií k témam povestí], tamže: 101–105, a Ein Beitrag zu den Ursachen, welche wunderbare Erzählungen veranlaßt haben [Príspevok k príčinám, ktoré podnietili zázračné povesti], tamže: 105–106).¹⁵

Po enumerácii textov k teórii rozprávky, ktoré ponúkajú Codexy revúcke, môžeme vidieť, že M. Dzubáková síce pracovala s materiálom relevantným a reprezentatívnym, avšak rozsahovo skromným, viac-menej ilustratívnym. Uvedené štyri texty, predstavujúce materiál ovú bázu jej pramenného výskumu Codexov revúckych a v ich kontexte i názory S. Reussa na rozprávky a ich spracovanie, ju primárne zaujímali z hľadiska zásad zápisu a úprav rozprávkových látok, ktoré Reuss presadzoval v podobe inštrukcií adresovaných zberateľom z generácie jeho synov (list A. H. Škultétymu, čiastočne úvod-

10 Do Codexu revúckeho A zapísal S. Reuss ešte rozprávku O sklenenom zámku, ktorú nekomentoval.

11 Do tohto zväzku vpísal S. Reuss len prvé dve rozprávky: túto a rozprávku O Berone, ktorá jej predchádza. Medzi obidva zápisy je vložený spomínaný list A. H. Škultétymu.

12 Na s. 16 a 27–29 sú komentáre vpísané vo forme poznámok pod čiarou.

13 Pod nadpisom na s. 47 stručný úvod k rozprávke, na s. 50 a 56 sú komentáre vpísané vo forme poznámok pod čiarou, analýza rozprávky na s. 69–76.

14 Pod nadpisom na s. 79 je stručný úvod k rozprávke, na s. 80 komentár vpísaný vo forme poznámok pod čiarou.

15 Zväzok uzatvára niekoľko textov, ktoré nesúvisia s teóriou rozprávky: komentár k poverovému rozprávaniu so slovenským názvom Založená duša (text je písaný po nemecky), datovaný 30. októbra 1844 (tamže: 107–109), Zugabe [Dodatok], datovaný 14. marca 1839 (tamže: 111–114), Über Kraszko und seine Umgebung [O Kraskove a jeho okolí] (tamže: 114–116) a napokon stručná poznámka v nemčine so slovenským názvom Panenstvo oplakávajú (tamže: 117).

ná úvaha z Codexu revúckeho B). Problematický je však aj spôsob práce s citovaným materiálom. Napríklad v krátkom príspevku Porovnanie dvoch dokumentov o rozprávkach, ktorý redakcia *Slovenskej literatúry* zaradila do rubriky Štúdie (!), autorka viac-menej iba prerozprávala obsah oboch dokumentov (spomínaného listu a komentára k Musäusovým rozprávkam), pričom konštatovala, že čo sa týka zásad zápisu, opráv a interpretácie, autor v nich prezentuje zhodné stanovisko. Jediné protirečenie našla v rozpore medzi avizovaným teoretickým modelom záznamu a Reussovou praxou pri zápise rozprávok v Codexoch revúckych. Svoje tvrdenia nedoložila textovými ukážkami, ako to na niekoľkých miestach *Súpisu slovenských rozprávok* urobil J. Polívka, iba sa obmedzila na konštatovanie rozporu medzi teóriou a jej reflexiou vo vlastnej praxi na jednej strane s praxou na strane druhej (Dzubáková, 1980: 459–460).

V orientácii na reflexiu zásad záznamu folklórnej látky a jeho ďalších úprav sa M. Dzubáková nevymyká z prístupu starších výskumov, ktorých táto oblasť zaujímala prednostne alebo výlučne. Počiatok tohto prístupu možno napokon odčítať už u J. Polívku, kde sa týka primárne selekcie zverejneného základného materiálu. Spomínaný Reussov list, ktorý predstavoval jeden zo základných prameňov k výskumu Codexov revúckych a názorov S. Reussa na rozprávky, totiž neuvěřnil v úplnosti. Publikoval iba časť, ktorá sa venuje zásadám zápisu, spracovania a výkladu rozprávok. Komentár k rozprávke Berona, tvoriaci polovicu listu, nezverejnil, iba v poznámke v zátvorke uviedol: „Nasledujú niektoré textové poznámky k ‚Berone‘“ s odkazom na s. 9–12 svojho úvodu, kde ich však nerefletoval (Polívka, 1923: 16). V tejto podobe prevzal list do prílohy svojej monografickej štúdie J. Gallo ako doklad „vzťahu S. Reussa k mladej zberateľskej generácii“ (Gallo, 1969: 64), M. Dzubáková časť z neho v preklade do slovenčiny odcitovala v poznámke k príspevku Začiatky teoretického záujmu o ľudovú rozprávku (Dzubáková, 1976: 439). Ani jeden z nich nepracoval s úplným znením listu, pretože ich prameňom bol Polívkov prepis, nie originál. M. Dzubáková síce v poznámke uviedla, že „J. Polívka uverejnil časť listu v jazyku nemeckom“ (tamže), no ani táto informácia ju nevedla k tomu, aby sa zaoberala nezverejnenou časťou listu. V kontexte sledovanej témy má výpovednú hodnotu práve to, že J. Polívka ponechal nezverejnenú iba tú časť listu, v ktorej autor reflektoval rozprávku Berona, teda obsahovo sa viažucu k výkladu rozprávky, ako ho prezentujú Codexy revúcke ako celok.

List je zapísaný na troch samostatných hárkoch v rozsahu päť popísaných strán¹⁶ a vložený je do Codexu revúckeho C za prvú rozprávku Berona.¹⁷ Nie je paginovaný, ale paginácia od prvej strany druhej rozprávky pokračuje číslom zohľadňujúcim päť strán listu.¹⁸ Keďže v zošite ostal iba jeden voľný list medzi dvomi zapísanými rozprávkami, nie je to dostatočný priestor na to, aby tam bol Reussov komentár prípadne prepísaný, preto bolo jednoduchšie vložiť list za rozprávku Berona. O tom, že list vnímali súčasníci ako integrálnu súčasť Codexu revúckeho C, svedčí okrem paginácie naprieč zväzkom aj číslovanie jednotlivých textov: Berona má číslo 1, list je označený ako 2, rozprávka na-

16 Úplný prepis listu v preklade Roberta Hammela a ukážku originálu uvádzame v Prílohe 1 na s. 75 – 81 tohto čísla. Text v hranatých zátvorkách zodpovedá časti, ktorú uverejnila Dzubáková, 1976: 439; Polívkov prepis sa končí vetou „Bezauberungen, Incantationen beziehen sich auf № 8. 5. 7“ [Zaklínadlá a inkantácie sa vzťahujú na bod č. 8, 5 a 7], po ktorej nasleduje vyššie citovaná poznámka, potom datovanie a podpis podľa originálu (Polívka, 1923: 16).

17 J. Polívka nesprávne uvádza, že „dodatok k rozprávke nadpisanej Berona“ sa nachádza na s. 8–10 (Polívka, 1923: 15), v skutočnosti ide o s. 8–12.

18 Zápis rozprávky Berona sa končí na strane 7, prvá strana nasledujúcej rozprávky má číslo 13, predchádzajúci list v zošite je prázdny.

sledujúca za listom 3 atď. Predpokladám, že dôvodom, prečo súčasníci chápali Reussov list ako súčasť Codexu revúckeho C, nie je jeho prvá, inštruktážna časť, ktorá neskôr upútala výskumníkov, ale druhá časť, v ktorej autor interpretuje rozprávku Berona. Ide o jediný dokument nachádzajúci sa pod signatúrou Codexov revúckych, ktorý už v čase, keď tento rukopis vznikol, bol považovaný za jeho koncepčnú súčasť, na rozdiel od ďalších materiálov dodatočne vložených do Codexov revúckych, ako sú napríklad súpisy a zoznamy rozprávok vznikajúce v súvislosti s pripravovanými knižnými edíciami.

Poznámky k spôsobu spracovania rozprávkovej látky tvoria v Reussovom liste polovicu obsahu. Jeho zaradením do Codexov revúckych sa táto problematika stala ex post súčasťou prameňa, v ktorom bola dovtedy celkom marginálna. S výnimkou drobných poznámok v úvode Codexu revúckeho B sa totiž všetky ďalšie sekundárne texty (mimo zápisov rozprávok a iného folklórneho a etnografického materiálu) týkajú výlučne výkladu rozprávky, a to je oblasť, ktorá ostala takmer nereflektovaná: staršie výskumy sa obmedzili na rámcové – všeobecné a vo vzťahu k povahe zachovaného materiálu takmer nič nehovoriace – zasadenie do kontextu mytologických teórií, bez hlbšieho preskúmania napríklad s ambíciou diferencovať rozličné prístupy. Je to škoda najmä v prípade Codexov revúckych, ktoré na rozdiel od iných paralelných zbierok neponúkajú výlučne (ako Codexy tisoenské, Codex diversorum auctorum A, Rozličné rozprávky, Zbierka Dobšinského I, II, zbierky Amálie Sirotkovej a ďalšie) či väčšinovo (prostonárodné zábavníky a ďalšie rukopisné zbierky vznikajúce na pôde vzdelávacích inštitúcií) zápisy folklórnych žánrov, ale aj rozsiahly materiál k výskumu teoretického myslenia o rozprávkach prednostne od S. Reussa, a tiež rôznorodý etnografický materiál od Pavla Dobšinského, vďaka čomu je táto zbierka ideálnou materiálovou bázou pre interdisciplinárny výskum.

Jedným z dôvodov, prečo ostali rozsahovo i obsahovo unikátne názory S. Reussa na rozprávky ako celok nepreskúmané, by mohla byť jazyková bariéra, ako to napokon dokladajú aj príspevky M. Dzubákovej, obmedzujúce sa pramenne na dva staršie publikované texty a preklad dvoch komentárov, pripravený pre jej aktuálne výskumné potreby. Domnievam sa však, že „neochota“ hlbšie sa zaoberať romantickými interpretáciami rozprávok – či už zo strany literárnych historikov, ktorí sa v tomto smere obmedzili na reprezentatívne publikované texty, predovšetkým na Štúrov spis *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*, alebo folkloristov – je skôr dôsledkom nezájmu o výklad rozprávky na jednej strane, na strane druhej svedčí o marginalizácii a podhodnotení rukopisných prameňov a výskumu archívneho materiálu ako takého.

Z torza výstupov, ktoré ostali z výskumu M. Dzubákovej, ťažko predpokladať, čo všetko svojou prácou zamýšľala a kam by ju vo finále napokon posunula. V každom prípade treba jej prácu oceniť ako prvý pokus o systematické zameranie pozornosti na výskum jedného z prameňov, z ktorých vzišli prvé rozprávkové edície a ktoré súčasne významným spôsobom dokladujú počiatky folkloristiky na Slovensku.

Cieľom tohto príspevku je na pozadí vybraného problému, ktorým je interpretácia rozprávky Berona, opätovne pars pro toto upozorniť na Codexy revúcke ako na jeden z najvýznamnejších prameňov výskumu slovenskej rozprávky. Zámerne ho koncipujem ako materiálový príspevok, aby som prakticky demonštrovala potrebu návratu k archívnym prameňom a výskumný potenciál, ktorý tento materiál ponúka, pričom samotná analýza ďalej citovaných textov nie je mojím cieľom. Domnievam sa totiž, že vo výskume neplatí iba to, že každá nová teória a metodológia nás môže posunúť ďalej, lebo skúmaný materiál nasvieti inou optikou a spracuje ho novými nástrojmi. Netreba zabúdať ani na to, že práve archívny materiál „sám za seba“ najlepšie ukazuje, ako niektoré témy (problémy), ktoré sa vnímajú ako preskúmané (uzavreté), takými v skutočnosti ani zďaleka nie sú.

LOV ČARODEJNICE

Keď Ján Francisci na sklonku života spisoval svoju autobiografiu, dôvody vzniku bratislavského Prostonárodného zábavníka spojil okrem iného s intenzívnym dojomom, ktorý naňho urobila návšteva revúckej fary v lete roku 1842: „Pri tej príležitosti mi starý pán ukázal ním vlastnoručne mlouvou ľudu tak verne a zručne napísané tri povesti, ako by boly z úst samého prostonárodného rozprávača vyšly. Tie tri povesti boly, ak sa dobre rozpamätám: Svetská krása, Berena a O kocúrikovi“ (Francisci, 1909: 40).

Rozprávka Berona je v Codexe revúckom C zapísaná dvakrát: S. Reussom ako prvý zápis v tomto zošite a S. Ormisom ako jeden z posledných zápisov (vzhľadom na datovanie Ormisovho zápisu, o ktorom bude reč nižšie, je zrejme, že Francisci videl Reussovo spracovanie). Látku o žene, ktorá zmizne a muž ju musí hľadať (bližšie Gašparíková, 2001: 910–913), si J. Francisci očividne oblúbil, lebo ju vo svojej rukopisnej zbierke spracoval až trikrát: pod názvom Berona s datovaním 11. novembra 1843 (tento zápis mu neskôr poslužil ako priama predloha pre rovnomenné vydanie rozprávky, ktoré pripravil pre *Slovenské povesti* A. H. Škultétyho a P. Dobšinského, v roku 1871 rozprávku zaradil aj do vydania *Poviedky pre slovenské dievky*, pod názvom Pastiersky syn a bosorkina dcéra s datovaním 25. novembra 1843 a pod názvom Čertovi zapísaný s datovaním 18. decembra 1843.¹⁹ Rozprávku s názvom Berona, ako ju poznáme z Codexu revúckeho C a neskôr z knižných vydání, sa J. Francisci snažil spracovať viackrát, podľa vlastných slov neúspešne a neuspokojivo. Koncom januára nasledujúceho roka sa sťažoval A. H. Škultétymu, Štefanovi Markovi Daxnerovi a Jonatanovi Dobroslavovi Čipkovi: „Čo sa môjho napísania Berony dotýka, priznávam sa, že sa ani mne samiemu znepáčila, keď som ho o jakýsi čas pozdejšie čítal“ (cit. podľa Eliáš, 1990: 50).

Okrem Codexu diversorum auctorum A nachádzame ďalší Francisciho zápis tejto rozprávky v rukopise *Rozličné rozprávky*. V kontexte sledovanej témy je zaujímavý tým, že zaň autor pripojil poznámku,²⁰ ktorá je dokladom jeho ambície komentovať rozprávkovú látku „v duchu“ Reussovho výkladu v Codexoch revúckych. Upozorňujú na to už jej prvé vety: „Táto rozprávka je jednou z tých básní, v ktorých už zrelý mramor spočíva na zostavenie vznešeného budoviska slovenskej mytológie. Berona, ježibaba, zázračný strom so zlatými jablkami, čierne mesto, čerti atď. sú všetko predmety, ktoré ak sa popíšu a vysvetlia, dostanú svoje miesto v mytológii.“

Zápis rozprávky ani poznámka k nej nie sú datované, ale pravdepodobne vznikli najskôr v druhej polovici roku 1843. J. Francisci totiž bezprostredne reaguje na názor S. Ormisa, podľa ktorého z tejto rozprávky „svojho Oberona vzal“ nemecký spisovateľ Christoph Martin Wieland: „Berona, ako Ormis veľmi dobre poznamenal, je sestra Oberonova podľa mena.“ Tento Ormisov názor poznal buď z osobných rozhovorov, alebo čítal jeho poznámku k rozprávke Berona v Codexe revúckom C,²¹ datovanú 11. septembra 1843 v Štiavnicí (podpísaný „Samoslav Ormisz“). Mimochodom, uvedené datovanie svedčí o tom, že Codexy revúcke nevznikali výlučne v prostredí revúckej fary, ale „putovali“ medzi spolupracovníkmi – minimálne do Štiavnice s Ormisom. Tento doklad logistiky rukopisu súčasne odkrýva širšiu recepcnú základňu zbierky nielen v domácom okruhu revúckych rozprávkárov a medzi bratislavskými a levočskými študentmi. Tí sa s rozprávkami z Codexov revúckych a ich výkladom stretli sprostredkovane prostredníctvom od-

19 Pozri Codex diversorum auctorum A. Prepis in: Pácalová, 2015: 67–73, 87–92, 159–166.

20 Prepis poznámky vrátane vernej transkripcie originálu je uvedený v Prílohe 2.

21 Prepis poznámky vrátane vernej transkripcie originálu je uvedený v Prílohe 3.

pisov v prostonárodných zábavníkoch, ktoré s týmto zámerom v Bratislave zabezpečil J. Francisci a v Levoči E. Reuss, ale pravdepodobne bezprostredne priamo s originálom. Porovnávajú formulácie z oboch poznámok sa však možno prikloniť k predpokladu, že Francisci poznal Ormisov názor priamo z Codexov revúckych. Obaja totiž v závere použili v súvislosti s predmetnou básňou zhodnú charakteristiku: Ormis píše o „chýrečnom Wielandovom diele“, Francisci „vyznáva“, že ho „pri všetkej jeho vychýrenosti nečítal“.

V krátkej poznámke za rozprávkou Berona (skratka „Pozn.“ je pripísaná v marginálii) Ormis etymologicky zdôvodňuje svoj predpoklad, že Wieland prevzal Oberona zo slovenskej rozprávky: „Wieland snád z tejto rozprávky svojho Oberona vzal, lebo aj meno má slovenské od ‚oberať‘. Odvolávajú sa síce tunajší nemeckí študenti na francúzske ‚obiere, aubier ballbaum‘, akoby Oberon bol boh stromov, ale to nie je pravda. Skôr je od slovenského ‚oberať‘ odvodené. Lebo ‚blchoň, ‚všivon, ‚blázon, ‚strogôň‘ atď. na -on sa končia. A k tomu by sa veru breznianske dievča nenaučilo nemeckého Oberona a medzi ľuďom by táto rozprávka nebola rozšírená.“ Následne prosí S. Reussa, aby „ráčil zaopatriť a porovnať Wielandovho Oberona“ a „od niekoho v Revúcej vyzvedieť, ako ho tam vykladajú“. Účelom má byť „to napraviť a nejako Nemcom pred oči položiť, že [...] našu národnosť nesvedomite kradnú a lúpia“. Ormisova žiadosť, aby Reuss získal a preštudoval Wielandovo dielo, môže spochybňovať, či ho vôbec sám pisateľ čítal a či svoju domnienku týkajúcu sa jeho nepôvodnosti nevyslovil výlučne na základe podobnosti mien.

Sme svedkami zaujímavej operácie: pisateľ na základe lexikálnych zhôd predpokladá nepôvodnosť diela nemeckého spisovateľa a obviňuje ho z toho, že okradol Slovákov o ich pôvodnú kultúru. Jeho ambíciou však nie je dokázať a následne zverejniť tento predpoklad, ale žiada o to zo svojho pohľadu kompetentnejšiu autoritu: „Bol by som veľmi rád, keby ste to chýrečné Wielandovo dielo usvedčili ako ukradnuté. Túto rozprávku [pod rozprávkou myslel pravdepodobne svoju teóriu o slovenskom pôvode Wielandovho Oberona, nie rozprávku Berona – pozn. aut.] som mohol podať aj spoločnosti [v zmysle prezentovať ju navonok širšie alebo na niektorom z pracovných stretnutí v okruhu svojich spolužiakov – pozn. aut.], ale nakoľko verím Vašej múdrosti a učenosti, ktorá to môže najlepšie vypátrať, a ja dobre viem, že aj vypátra, radšej ju oddávam do Vašich rúk, dôstojný pane, v plnej nádeji na naše víťazstvo.“ Posledná formulácia v Ormisovej poznámke je pre slovenský národnoobrodenecký diskurz príznačná: obvinenie Wielanda je formulované ako príklad národnej krivdy, ktorú treba napraviť, aby sa Slovákom dostalo náležitej satisfakcie (dosiahnuť „naše víťazstvo“).

Aj J. Francisci sa vo svojej argumentácii odvoláva na vyššiu autoritu, a to nielen lokálnu a de facto privátnu, keďže Reussovú autoritu vyvodzovali zberatelia z generácie jeho synov na základe rukopisu Codexov revúckych, ale vedeckú so širším recepčným dosahom – Ignáca Jozefa Hanuša a jeho *Die Wissenschaft des slawischen Mythus* [Veda o slovanských mýtoch] (1842).

Ormisovo obvinenie Wielanda z toho, že vo svojom diele ukradol Slovákom časť ich pôvodnej kultúry, tvorí rámec Francisciho poznámky k rozprávke Berona, v ktorom ďalej rozvádza vlastné tézy.

Zatiaľ čo S. Ormis sa nepokúsil dôslednejšie vyargumentovať svoj predpoklad, ale obmedzil sa na zvukovú podobu mena, ktorá podľa neho dostatočne svedčí o tom, že Wieland prevzal Oberona zo slovenskej rozprávky, Francisci túto tézu neprijíma automaticky. V prvom kroku sa ju snaží najskôr overiť. Mechanizmus jeho overenia je založený na princípe národnej príslušnosti: dôkaz, že pôvod Oberona je slovenský, by sa podľa neho mohol zakladať na rozprávke Berona iba v prípade, že Berona je Slovenka – vo Francisciho argumentácii presnejšie na dôkaze (všimnime si príznačné negatívne vymedzenie sa),

že Berona nie je Nemka. Autorovi v tomto bode splyvajú dva rôzne aspekty: národnosť hlavnej postavy a národná povaha rozprávky ako takej. Vo svojej úvahe sa však dostáva do neriešiteľnej situácie: na jednej strane konštatuje, že „celé vonkajšie zosnovanie rozprávky a kolorit sú slovenské, vedľajšie osoby sú slovenské“, na druhej strane so znepokojením dodáva: „ale hlavná myšlienka, t. j. láska, je romantická“.

Kategória romantického odkazuje na Štúrov koncept germánskeho umenia ako umenia pre Slovákov a Slovanov širšie cudzorodého, nebezpečného, deštruktívneho, kultúrne a mravne toxického – a v neposlednom rade menejcenného, keďže vrchol v umení dosiahne podľa tejto predstavy ľudstvo až v mravne čistom slovanskom umení. V snahe dokázať, či je rozprávka Berona naozaj slovenská, Francisci overuje, či spôsob spracovania základnej témy v tejto rozprávke zodpovedá slovanskému umeniu. Uplatňuje pritom Štúrovu argumentačnú schému, ako ju pozná z prednášok o poézii slovanskej. No keďže v Štúrovom koncepte je motív mileneckej lásky prezentovaný ako charakteristický pre germánske (romantické) umenie, vďaka čomu je v slovanskom umení ako ťažiskový motív literárneho diela diskreditovaný, Francisci si na pomoc priberá inú rozprávku, v ktorej je podľa neho milenecká láska tiež hlavnou témou a kde sa snaží ukázať, že napriek tomuto hendikepu je jej spracovanie slovenské. „Ospravedlnenie“ lásky ako hlavnej myšlienky v slovanskej rozprávke nachádza v nadľudskom princípe, „osudovom vyvolení“, ktoré protagonistu núti konať, ako mu bolo predurčené, a to už je v poriadku, keďže subjektívne emocionálne pnutie je vynútené (v Štúrovom poňatí plne akceptovateľnou) objektívnou silou: „V slovenských povestiach máme tiež lásku, ale nikdy alebo veľmi zriedka ako hlavnú myšlienku v rozprávke. Obyčajne je láska len evidentne nasledujúci výtok služby objektívnej myšlienky. Ďalej slovenská láska nie je nikdy taká zjavná, taká do očí bijúca, ako sa tuto opisuje. Kráľovič sa celý premení, zamyslí sa a ide do sveta, hnaný nepoznanými túžbami, aby uspokojil svoj cit. Je síce pravda, že aj v rozprávke Svetská krása ide kráľovič hľadať svoju vyvolenú, a trpí bohvie prečo. Ale vo Svetskej kráse je objektívne, akoby osudom ustanovená láska ale radšej, osudom je ustanovené, že kráľovič ju dostane za ženu a že si ju musí vyhľadať. Tomuto objektívnemu osudu sa pomaly podrobuje a nič viac, keď blúdi za Svetskou krásou, a potom ju, rozumie sa, za svoju službu dostane.“

Po takto (podľa autora) uspokojivo vyargumentovanom zdôvodnení prítomnosti motívu mileneckej lásky v slovenských rozprávkach Francisci konštatuje: „ostatne aj to zamilovanie je zosobnené slovensky aj všetky ostatné kráľovské skutky“, čo upokojí jeho prvotnú obavu z možnosti, že základná téma rozprávky, ktorá je nápadne „romantická“, by mohla svedčiť v neprospech slovenskosti Berony. Jej žiaduci pôvod napokon dokazuje v druhom kroku, v ktorom sa opiera o vedeckú garanciu Hanušovej bájoslovnej práce. Beronu stotožňuje s ježibabou Babou Jagou a Velonou, lotyšskou bohyňou slnka (Hanuš, 1842: 247, 413), ktoré u Hanuša splyvajú: „Myslím, že Berona je Velona a Velona v niečom ježibaba, ďalej Velona podľa Hanuša ‚Die Wissenschaft des slawischen Mythus‘ je bohyňa zimného slnka.“²² Lotyšský pôvod Berony, odvodený od bohyne slnka, už podľa Fran-

22 V nasledujúcej charakteristike bohyne J. Francisci necitoval Hanuša verne, ale výberovo (nespomína napríklad staropruskú bohyňu Giltine). Uvádzam presný citát z Hanušovej práce: „Ganz identisch mit Jaga Baba ist die altpreußische Göttin Giltine und die litauische Wellona, nur dass bei diesen die ursprüngliche Würde etwas mehr hervorleuchtet. So ist Wellona (bei den Letten Welli-Dewa) die Göttin der Ewigkeit, *Aeternitatis Dea*. Sie spielte bei dem jährlichen Totenmal der Letten, welches *Dewa deenas*, ‚der Tag Gottes‘, oder *Welli deenas*, ‚der Tag Wellas‘ hieß, die Hauptrolle, indem sie angefleht wurde, den abgeschiedenen Seelen zu gestatten, dass sie bei dem Trauermahl erscheinen könnten [...]. In männlicher Gestalt kommt diese Gottheit bei den Polen unter dem Namen Vielon vor“ [Staropruská bohyňa *Giltine* a litovská bohyňa *Wellona* sú úplne identické s Jagou Babou [sic!], lenže u nich sa trochu viac zjavuje pô-

cisciho „neprekáža, lebo naša mytológia je veľmi podobná lotyšskej, a z Velony utvorená Berona ukazuje na hlboké zakorenenie v Slovanstve“.

„O BERONE BY SOM CHCEL POZNAMENAŤ NASLEDOVNÉ...“

List zo 17. decembra 1843, adresovaný A. H. Škultétymu, písal S. Reuss pre tisoovských rozprávkárov s nádejou, že sa dostane do rúk aj J. Franciscimu. Začiatok Francisciho listu z 22. januára 1844, z ktorého som citovala vyššie, by mohol naznačovať, že sa tak aj stalo: „Vám ďakujem, lebo mi nie je jedno, čo by sa nielen v Berone, ale v každej povesti zachovať malo, upamatovalo“ (cit. podľa Eliáš, 1990: 50). Predmetnou zásielkou, za ktorú pisateľ ďakuje, by mohol byť s veľkou pravdepodobnosťou práve tento Reussov list alebo jeho odpis.

Rámcom Reussovho listu je rozprávka Berona, o ktorej spracovaní, ako naznačuje kontext a predovšetkým úvod listu, diskutovali či už osobne alebo písomne. Jediným dôkazom tejto diskusie je nateraz práve tento list. Autor sa síce na žiadnom mieste bezprostredne nevyjadruje k vyššie uvedeným názorom Ormisa a Francisciho na rozprávku Berona, nazdávam sa však, že s nimi priamo súvisí.

Ormisova výzva adresovaná Reussovi, aby porovnaním rozprávky s Wielandovou básňou usvedčil Oberona ako dielo ukradnuté, vpísaná do Codexu revúckeho C, pravdepodobne nemohla adresátovi uniknúť. Nemožno vylúčiť, že sa k nej vyjadril ústne alebo písomne, pričom dokument, ktorý by to dokazoval, nepoznáme. Čítajúc tento list sa však natíska neodbytný pocit, že sa k nim (k obom – všimnime si dôraz, ktorý pisateľ kladie na to, aby sa list dostal k Franciscimu) vyjadril svojším spôsobom práve v tomto liste – pretože je to list zámerne písaný ako koncepcný, inštruktívny. Je síce možné „vytiahnuť“ z neho časť venovanú zásadám spracovania rozprávkovej látky, ako to urobili starší výskumníci. Táto operácia však od seba umelo oddelí to, čo je pre Reussov prístup k rozprávkam charakteristické a čo tvorí základ jeho koncepcie, a síce integrálnu prepojenosť spôsobu spracovania rozprávky s účelom jej spracovania a podstatou rozprávky, ako ju chápal S. Reuss.

S. Reuss neformuluje samostatné inštrukcie, ako zapísať a spracovať rozprávkovú látku, ako sa nám javia na základe Polívkovho prepisu tohto listu. Takýto postup by bol v jeho ponímaní neprijateľný, pretože spôsob zápisu rozprávky podľa Reussa bezprostredne vyplýva z toho, aká je rozprávka ako kultúrny, národnoidentifikačný artefakt, a čo chce jej spracovaním a následným výkladom, neoddeliteľne spätým s procesom zápisu rozprávky, vyjadriť. V role zapisovateľa rozprávky sa v tomto koncepte realizujú tri navzájom prepojené funkcie: zberateľská, interpretačná a výskumná.

Tento predstave príznačne zodpovedá trojstupňová kompozícia listu. Najskôr S. Reuss do desiatich bodov zhrnul možnú obsahovú náplň poznámok, ktorými má byť doplnená každá zapísaná rozprávka. Tento zoznam následne doplnil o príklady, pričom zaujímavé je, že použil rozprávky zapísané v Codexoch tisoovských, čo svedčí o tom, že tento rukopis dobre poznal, ako aj o vzácnom pedagogickom talente autora, ktorý používa funkčný výklad (priamo na materiáli zaznamenanom tisoovskými rozprávkarmi ukazuje, čo je

---

vodná dôstojnosť. *Wellona* (u Lotyšov *Welli-Dewa*) je teda bohyňou večnosti, *aeternitatis dea*. Zohrávala hlavnú úlohu pri každoročnom kare Lotyšov, ktorý sa volal *Dewa deenas*, čiže „Deň Boha“ alebo *Welli deenas* „Deň bohyne Wella“, pretože vtedy ju vyzývali, aby dovolila duším zomrelých zúčastniť sa na ňom. U Poliakov sa táto bohyňa vyskytuje v mužskej podobe pod menom *Vielon*; preložil Robert Hammel] (Hanusch, 1842: 413; zvyraznil I. J. H.).

v ktorej rozprávke vhodné zvýrazniť). V druhom kroku spôsob komentovania rozprávok, o ktorom písal vyššie vo všeobecnej rovine, konkretizuje na rozsiahlej analýze rozprávky Berona a napokon do piatich bodov zhrňa zámery, ktoré touto analýzou sledoval.

Uvedenú koncepciu môžeme bezprostredne odčítať aj z Codexov revúckych: priamo ju odráža štruktúra Codexu revúckeho B, voľné strany (spravidla dve až štyri) za zápisom každej rozprávky v Codexe revúckom A svedčia o tom, že pôvodným zámerom bolo za každú z nich neskôr pripísať komentár podobne, ako to S. Reuss urobil v zošite B (časť voľných strán neskôr zberatelia vyplnili iným etnografickým materiálom). Ale predovšetkým, Reussove komentáre k rozprávkam v tomto prameni presne zodpovedajú požiadavkám, ktoré sformuloval vo svojom liste.²³

Pri čítaní týchto komentárov najlepšie vidíme principiálny rozpor medzi výkladom rozprávky S. Reussa a tým, čo v rozprávke Berona nachádzali S. Ormis a J. Francisci. Hoci svoj nesúhlas explicitne neformuloval, s ich výkladom nemohol súhlasiť. Práve analýza rozprávky Berona v citovanom liste (napokon, môže byť náhoda, že použil práve túto, v mladšej generácii aktuálne diskutovanú rozprávku?) a následné – zdanlivo redundantné – zhrnutie cieľov, ktoré svojím komentárom sledoval, podľa môjho názoru najlepšie vypovedajú o tom, že list je nepriamym, inteligentne implicitným zaujatím stanoviska k názorom mladšej generácie na túto rozprávku, s ktorými očividne nesúhlasil, a to vo forme dôkladnej inštrukčnej doplnenej o názorný príklad.

Všimnime si bližšie jeho postup v porovnaní s prístupom Ormisa a Francisciho, pričom som si vedomá toho, že trochu nekorektne porovnávam fakticky nerovnocenné texty, keďže jedine Reussov príspevok možno vnímať ako relevantnú analýzu rozprávky, kým Ormisov text je len stručnou poznámkou a Francisciho text je zase obsiahlejšou reakciou na Ormisa.

V prvom bode S. Reuss píše: „Verím, že som svojimi vysvetleniami obrátil pozornosť na slovanskú národnosť.“ V komentári k rozprávke to robí na viacerých miestach tým, že v texte cielene vyhľadáva prvky, zodpovedajúce typickým národoobrodeneckým predstavám o národnom slovanskom charaktere (napríklad láska k hudbe). Zdanlivé „obrátenie pozornosti na slovanskú národnosť“ u Francisciho nesúvisí s tým, že by z rozprávky excerpoval prvky, ktoré sa za takéto v dobovom kontexte považovali, ako je to u Reussa. Jeho cieľom je dokázať slovenskosť hlavnej postavy a rozprávky. V prvom prípade to robí odvolaním sa na Hanušovu bájoslovnú prácu, v druhom konštatuje slovenskosť „zosnovania, koloritu, vedľajších osôb a kráľovských skutkov“, ale neukazuje ani nedokazuje, v čom táto slovenskosť spočíva. To, že „zamilovanie je zosobnené slovensky“, vyvodzuje z paralely s inou rozprávkou, kde podľa neho slovenskosť ľúbostného motívu vyplýva z objektívnej predurčenosti osudom.

Reussovo tvrdenie z druhého bodu, že „jasne poukázal na naše vzťahy k vzdeleným národom (Grékom), a zároveň povzbudil mládež, aby nahliadla do rímskeho a gréckeho sveta a aby si všimla tú veľkú podobnosť a spojitost nášho národa s Rimanmi a Grékmi ako zdrojom rovnakého pôvodu a rovnakej schopnosti vzdelávania“, má rovnako ako v prvom bode bezprostrednú oporu v analýze rozprávky. Vyberá z nej motívy, ktoré na základe vonkajškovej podobnosti majú pendant v antickej mytológii. Jeho argumentácia

²³ Komentáre k desiatim rozprávkam, ktoré do Codexov revúckych vpísal S. Reuss, doplnené o vstupnú úvahu ku Codexu revúckemu B a poznámky o zakladných z Codexu revúckeho A sú v preklade do slovenčiny od R. Hammela prístupné vo vydaní Reuss, 2018. Keďže zámerom tohto čitateľského vydania bolo ponúknuť komentovanú zbierku rozprávok S. Reussa, z rukopisu som do nej nezaradila iba komentáre k rozprávkam, ktoré do Codexu revúckeho A zapísal jeho syn Ľudovít.

neplynie „mimo rozprávky“; – ako je to v prípade Ormisa, ktorého nezaujíma rozprávka ako taká, ale všíma si len vonkajšiu podobnosť mena hlavnej hrdinky s menom protagonistu Wielandovej básne, a Francisciho, ktorý tiež na základe etymologickej podobnosti stotožňuje Beronu s litovskou bohyňou slnka –, ale je excerptovaná z jej motivickej základne.

Podstata tretieho a štvrtého bodu súvisí s typickým prvkom Reussových komentárov, ktorým je výklad charakterov hlavných postáv: „3. Ducha nášho národa oživujem a vysvetľujem krátkou analýzou diela a charakterov vyskytujúcich sa v Berone. 4. Morálny pocit sa mení na vedomé „ja“, v ktorom je ako v obraze, tak v deji diela niečo povznášajúce a nádherné.“ Francisciho reflexia konania hlavného hrdinu súvisí s jeho potrebou dokázať, že zdanlivo romantické spracovanie „hlavnej myšlienky“ v skutočnosti zodpovedá slovanskej povahe, je teda podriadené základnej intencii jeho textu, ktorým je zaujatie obranného stanoviska voči rozprávke Berona ako rozprávke slovenskej.

Naopak v piatom bode upriamuje S. Reuss pozornosť na ďalšie momenty excerptované z rozprávky, a síce prvky, ktoré podľa jeho názoru vypovedajú o minulosti nositeľa folklórnej tradície: „Predstavujem množstvo pojmov a pocitov sčasti kvôli jasnému vysvetleniu, sčasti kvôli ďalšiemu skúmaniu a premýšľaniu, napr. o hudbe, patriarchálnom spôsobe života, o účelnosti poézie atď.“ To je oblasť, ktorú Ormis ani Francisci nereflektujú. Naopak, J. Francisci si v súvislosti s touto rozprávkou kladie otázky, ktoré naznačujú nepochopenie žánru ako takého: „Len škoda, že je táto rozprávka akosi utatá, nedokončená a ku koncu neurčitá. Kráľovič zostane v Čiernom meste. Čo je to? Kde je to, to Čierne mesto? Prečo Berona nebývala u svojej matky, ale bohvie kde? Kde sa vzali tí čerti? To všetko je neisté, nevysvetlené.“ V tejto súvislosti treba spomenúť dôležitý, doteraz nereflektovaný aspekt Reussovho prístupu k výkladu rozprávok. Je ním dôraz na spôsob zápisu komentárov tak, aby boli „populárne, zábavné, povznášajúce a poučné“. V liste to zdôrazňuje nielen raz, ale hneď dvakrát: „Taká úprava by potom bola veľmi poučná, zábavná a posilňujúca.“ Jeho ambíciou teda nie je písať komentáre, ktoré by mali charakter vedeckého diela. Zameriava sa na opačný recepčný záber. Tento prístup súvisí s jeho chápaním rozprávok, ktoré sa síce cielene snaží zužitkovať pre národnoobrodenecké potreby ako dôkaz kultúrnej, morálnej a umeleckej vyspelosti Slovákov, ale zároveň si je vedomý toho, že rozprávka je vo svojej podstate poetická fikcia. Samotné toto vedomie mu nepovoľuje klásť otázky podobné tým Francisciho, ktoré vníma ako irelevantné, a naopak: na viacerých miestach svojich úvah sa nadchýna poetickou krásou a fantastickým svetom rozprávok. Skutočnosť, že rozprávky vníma ako výtvary obrazotvornosti, ho potom vedie k postoju, že ako poetické fikcie majú byť rozprávky (presnejšie komentované rozprávky) sprostredkované, teda populárne, zábavné, povznášajúce a poučné, a iba takéto ich sprostredkovanie poslúži na dosiahnutie vyššie uvedených cieľov. Práve toto je jeden z kľúčových rozdielov medzi Reussovým prístupom k výkladu rozprávky a prístupom Ormisa a Francisciho.

Pri porovnaní všetkých troch textov môžeme vidieť, že kým S. Reuss sa vo svojom výklade drží dôsledne textu rozprávky a nenechá sa vo svojich úvahách odkloniť smerom k vonkajším, zdanlivým či náhodným súvislostiam a podobnostiam, Ormisa a Francisciho v skutočnosti samotná rozprávka a jej spracovanie nezaujímajú. Komentár k rozprávke píše S. Reuss preto, aby ním upriamil pozornosť čitateľov na jednotlivé záujmové oblasti a vlastnosti, ktoré by mohli byť pre súčasníka prínosné. Jeho prístup je v princípe pozitívny, konštruktívny – je to prístup osvietenského učenca klasicistického typu, ktorý svoju kultúru prezentuje v jej celistvosti, sebavedomo, s klasickým majestátom (podobný prístup

Meine lieben Freunde!

Sie werden in meiner Prosa, die ich versprochenemassen abgeplüßet habe, einige Veränderungen finden, und werden wahrscheinlich leicht errathen warum ich sie so, und nicht anders gemacht habe. Ich glaube, wenn H. Cypka, oder H. Daxner, oder Sie H. Kultky diese Lage geplüßet hätten, sie hätten Sie anders, und vielleicht besser aufgesetzt.

Ich fordere Sie auf, diese Lage zusammen durchzulesen, vielleicht finden Sie etwas einer Anmerkung werth.

Neulich bekam ich ein Frändchen Deutsche Volksagen, den unfrigen sehr ähnlich, von einem Wiener- und mit einem hübschen Kupferstich. Ich las sie sehr aufmerksam, und war unzufrieden damit. Der Verfasser erlaubte sich, moralische Epistoden, und ganz gewöhnliche deutsche Witze einzuzuplücken, was mich sehr angeekelt hat. z. B. hätte er die Prosa beplüßet, wie sie sich den Königsjohn unter dem Baum gereizt hatte, so hätte er gesagt: sie sah' so auf wie das schönste aufgepumpte Mädchen im Frater - aber wie man zu diesen Göttinnen das Frater nicht über die Erlaubniß hat sich zu nähern, so war es auch unserm Königsjohn. Seine schöne verschwand, wie die Nymphen des Fraters. oder bey G. wegen der Enthaftung des Dieners, hätte der Verfasser von Predicanten die Verschämtheit, tranrigen Erfahrungen, sonderbaren Schickungen Gottes und derg. gefaselt. Aus diesem schloß ich, daß es vernünftiger sey, das Original der Sage, mit einem *locus communis* nie zu verunstalten.

Die beyliegenden 3. Lagen, hat mein Entel mir gebracht. Es ist ein product aus Mähren, der auf der Nähe von Mähren. Der Stoff dieser Lagen ist nicht schlecht - und ich verzähle dem Erzähler das Frische moderne Genwand: Prophyrie, Sal, das damit was chyropt und dergleichen. aber wahrhaftig, unsere Lagen sollen besser ausgepattet seyn. Ich wäre nicht ganz zufrieden, wenn die schönen Kinder unserer Nation, so düstzig und arm aussehen sollten, wie diese mährischen. Meine meinung ist diese.

Eine jede Sage soll einige, mehrere oder wenige Bemerkungen hinter dem Text, der unser demselben bekommen, die populair, unverschämte und das Gemüth erhebend, und lehrreich wären. Dahin könnte gehören:

1. Kurze aber treffende Schilderung der character die in den Lagen vor kommen. Also die moralische Reinheit derselben, Haltung und Consequenz, Wahrheit und Schönheit der Gefinnungen und Handlungen.
2. Vergleichung der Lagen, mit dem gegenwärtigen Sitten der Slaven.
3. Hinsicht auf die Lage unserer Slaven, ihre bürgerliche, und heilige Geisteserhebung, Kenne, Frieden, Industrie, Beschäftigungen.
4. Große Vortheile dieser Lagen, bey dem Verfall der christlichen Religion.
5. Bemerkungen über die philosophie, und damit verbundene mythologie unserer Vorfahren.
6. Sprachformen, und Erklärungen einzelner provincialismen.
7. Erklärung der mythologischen Personen, und soviel möglich ihrer Handlungen.
8. Rückblicke in die classische literatur der Griechen und Römer - auch in die Zeiten des mittelalters.
9. Beachtung der mythologie ausländischer Slaven z. B. Russen, Polen, Lithauer

nachádzame v autorských poznámkach k literárnemu dielu u Sama Chalupku, ale príznáčný je aj pre dielo Jána Kollára). Ormisovi a Franciscimu slúži táto rozprávka na iné potreby. Stáva sa pre nich vhodnou bázou na to, aby ju použili na identifikovanie nepriateľa, voči ktorému sa vymedzujú, pracujú s ňou teda ideologicky. Kým S. Ormis pokorne žiada „dôstojného pána“, aby „chýrečné Wielandovo dielo usvedčili ako ukradnuté“, J. Francisci sa v nadradenej póze s nemeckým spisovateľom konfrontuje otvorene: „medzitým sa pozriem aj pánovi Oberonovi do očí a postavím ho vedľa dony Berony, nech sa dívajú jeden druhému do očí, a potom sa spýtam pána Wielanda, kde to vzal.“ Ich prístup sa teda zásadne líši od Reussovho. Rozprávka im neslúži ako príklad pozitívnych hodnôt, ktoré môžu byť pre súčasníka zdrojom poznania, národnej hrdosti aj ideálom, ako ju vníma a prezentuje S. Reuss. Cieľom ich argumentácie je uznanie kultúrnej autonómnosti (pôvodnej etnicity) slovenského rozprávkového príbehu.

PRÍLOHY

Príloha 1

Preklad listu Samuela Reussa zo 17. decembra 1843 s poznámkami k rozprávke Berona

Milí moji priatelia!

V mojej Berone, ktorú som prepísal, ako som slúbil, nájdete niekoľko zmien a pravdepodobne ľahko uhádnete, prečo som ich urobil tak, a nie inak. Myslím si, že keby túto povesť napísali pán Čipka alebo pán Daxner, alebo Vy, pán Škultéty, zostavili by ste ju ináč a možno lepšie.

Vyzývam Vás, aby ste spolu prečítali túto povesť, možno nájdete niečo, čo by bolo hodné pripomienky.

Nedávno som dostal knižku jedného Viedenchana s nemeckými národnými povestami, veľmi podobnými našim, s peknou medirytinou.²⁴ Veľmi pozorne som si ich prečítal a bol som s tým nespokojný. Pôvodca si dovolil vsunúť do nich morálne príbehy a celkom sprosté nemecké vtipy, čo sa mi veľmi hnusilo. Keby mal opísať Beronu, ako sa pod stromom ukázala kráľovičovi, povedal by: „Vyzerala ako najkrajšie vyparadené dievča v Prátri“ – ale tak, ako nie je vždy dovolené priblížiť sa k týmto bohyniam Prátru, tak to bolo aj s našim kráľovičom. Jeho kráska zmizla ako nymfy Prátru. Alebo keby mal písať o sťatí sluhovej hlavy, ten autor by táral o sluhovej vernosti a prešibanosti, o smutných skúsenostiach, čudných božích dopusteniach a pod. Z toho súdim, že je rozumnejšie nikdy nezohaviť pôvodnú podobu povesti nejakou banálnou frázou.

Priložené tri povesti mi priniesol môj vnuk. Sú výtvorom z Moravy alebo z blízkosti Moravy. Námet týchto povestí nie je zlý a rozprávačovi prepáčim ich trochu moderné prevedenie: *bohyně*, *sal* a hlúpe slovo *chytrost* a pod. Ale naše povesti sú vskutku lepšie spracované. Nebol by som úplne pokojný, keby krásne deti nášho národa vyzerali tak biedne a chudobne ako tieto moravské. Môj názor je takýto:

24 Podľa Roberta Hammela pravdepodobne ide o knihu: N. N. [Gleich, Joseph Alois:] *Neue romantische Volkssagen aus dem deutschen Ritterthume. Eine interessante Sammlung origineller Zauber- und Gespenster-Märchen des Mittelalters, mit Hinweisung auf die moralische Tendenz ihrer Entstehung. Vom Verfasser der komischen Briefe des Hans-Jörgels von Gumpoldskirchen. Erstes Bändchen. Mit einem Kupfer*, Wien 1837.

10. Bildung des Character der Slaven, durch diese Sagen.

Mit einem Wort, je nachdem die Ausstattung einer Sage, diese oder jene ansieht, Bemerkung und Behandlung zulässt, sollte man einige zusetzen, ohne durch Länge und abundance den Geist und den Werth der Sage zu unbedeutend zu verwerfen.

So z. B. der Filko, Wallach und Tyrota brauchte kaum etwas mehr als einige Andeutungen von Nr. 10. 4. und 1.

Zeuss'se Thuy brauchen nach Nr. 1. besonders berücksichtigt zu werden. Die vielen Wedomice, Vashari, Hexenbeurungen beziehen sich auf Nr. 5. und Nr. 8. 9.

Daz: so Thuyb sa nytrat, robotu hladat, o macou ziranost hladat, Cely sonat gehört zu Nr. 2.

Hexenbeurungen, Incantationen beziehen sich auf Nr. 8. 5. 7.

über Persona, möchte ich folgende Bemerkungen machen:

Eine mächtige und kluge Frau (gejibata) hat eine schönes lebenswürdige Tochter, und wünscht sie so gut als möglich zu verheirathen. Dem ersten besten, mag sie die Freuden ihres Lebens nicht geben - ihr Schwiegersohn soll saft, unverdorben, treu seyn. Aber das ist, muss er geprüft werden. Und dazu hat sie Macht und Klugheit.

Die älteren 2. Königsöhne werden geprüft - aber sie bestehen nicht. Sie erfüllen zwar den Wunsch ihres Vaters, aber das widerige Gefühl vermischt sie mit einem Banquet, Lärm und unbefönerer Kühnheit. Die kluge Frau hindert ihre Ansprüche durch furchtbare Erscheinungen, und sie - eines großen Glück nicht werth, treten zurück, und sind verstorben.

Der safte, unverdorben jüngste Königssohn, erscheint mit seiner Flöt. Die Macht der Musik ist groß - seine Gefühle sprechen sich klar aus, seine Spiel findet Anklang. Es ist etwas göttliches und erhabenes, die Nachtstille mit Tönen der Harmonie, unter den Gruppen von Bräutern zu erfüllen. Wogen gegen das Gefühle Lärmender. Freude über einen wilden Character zeigt. Er befiel die Probe der Saftmuth - erhielt Lob, sah das heilige Mädchen und bekam das Vorrecht die Äpfel abzulesen und ihre Adresse.

Die heftige Liebe des jüngsten Königssohns grünte sich auf einen tiefen Eindruck, den die Schönheit des Mädchens, und ihre Freundlichkeit auf ihn machte. Ein unverdorbenes Herz muss in der Regel große Eindrücke verarbeiten, bis sie in eine Leidenschaft übergehen. Nur der Roke wird für immer betäubt, der safte, ruhige ist besonnen. Ein Herz braucht ein halbes Jahr, bis es sich verfehlt, bis es zum klaren Bewusstsein des Gefühls kommt. Der gute Vater entlässt ihn. Er wusste nicht, dass seine Frau geprüft werden soll, aber es war durch seine Natur, durch den klaren Erguss der Liebe, und den hohen Werth seines Mädchens entschlossen, alles zu bestehen.

Ernüchterung, Hunger, langwierige Reifen, Unsicherheit seiner Hoffnungen ein schelmischer Predicant, das Misstrauen der klugen Frau, der dreyfache Zauberbeschluss an der Hand seiner Geliebten, der auftrag seinen Predicanten zu

[Každá povesť by mala byť na konci textu alebo pod ním doplnená niekoľkými alebo viacerými poznámkami, ktoré majú byť populárne, zábavné, povznášajúce a poučné. Tam by sa hodili:

1. Krátke, ale výstižné zobrazenie charakterov, ktoré sa v povestiach vyskytujú, teda ich morálna čistota, ich postoj a dôslednosť, pravdivosť a krása ich názorov a činov.
2. Porovnanie povestí so súčasnými zvykmi Slovanov.
3. Zreteľ na situáciu našich Slovanov, ich občianske a domáce zákonodarstvo, vojny, mier, priemysel a pracovné činnosti.
4. Veľké výhody týchto povestí so zreteľom na všeobecný úpadok kresťanského náboženstva.
5. Poznámky o filozofii a s ňou spojenej mytológií našich predkov.
6. Jazykové tvary a vysvetlenia jednotlivých provincializmov.
7. Vysvetlenie mytologických postáv a, pokiaľ je to možné, ich činov.
8. Retrospektívny pohľad na klasickú literatúru Grékov a Rimanov, ako aj na stredovek.
9. Zohľadňovanie mytológie zahraničných Slovanov ako napr. Rusov, Poliakov a Litovčanov.²⁵
10. Utváranie charakteru Slovanov pomocou týchto povestí.]

Jedným slovom, ak úprava povesti nejaký názor alebo poznámku či úvahu dovoľí, mali by sa dodať bez toho, aby sa zbytočnou zdĺhavosťou a nadbytočnosťou potlačili alebo znehodnotili duch a hodnota povesti.

Tak by napr. *Filko*, *Valach* a *Sirota* potrebovali iba pár narážok podľa bodov č. 10, 4 a 1. *Ženské sľuby* by sa mali obzvlášť zväziť podľa bodu č. 1.

Mnohé *wedomice* [vedmy], šarkani a začarovania sa vzťahujú na bod č. 5, č. 8 a 9.

Výrazy *do služby sa vybrať*, *robotu hľadať*, *s prácou živnosť hľadať*, *cesty konať* patria k číslu 2.

Zaklínadlá a inkantácie sa vzťahujú na bod č. 8, 5 a 7.

O Berone by som chcel poznamenať nasledovné:

Mocná a múdra žena (ježibaba) má krásnu a láskavú dcéru a chce ju čo možno najlepšie vydať. Nechce však zveriť radosť svojho života komukoľvek – jej budúci zať má byť láskavý, nevinný a verný. Či taký je, musí dokázať skúškou. A na to má ona moc a múdrosť.

Vyskúša dvoch starších kráľových synov – ale oni neobstoja. Síce splnia otcovo pranie, ale dôležitú úlohu vykonajú tak, že sa pritom hostia, sú hluční a nerozvážne opovážliví. Múdra žena zabráni ich požiadavkám pomocou strašných poveternostných podmienok a oni, nehodní veľkého šťastia, odstúpia a upadnú do zabudnutia.

Nežný a nevinný najmladší kráľov syn sa objavuje so svojou písťalkou. Moc hudby je veľká – jasne vyjadruje jeho city a jeho hra nájde dobrý ohlas. Je to niečo božské a vznešené, naplníť nočné ticho pod stromami tónmi srdca. Zato krik hlučnej radosti poukazuje skôr na divoký charakter. Kráľovič obstojí v skúške miernosti, za čo ho chvália. Uvidí krásne dievča, ktoré mu dovoľí pozbierať jablká a prezradí mu, kde býva.

Silná láska najmladšieho kráľovho syna sa zakladá na hlbokom dojme, ktorý naňho urobila krásna dievčaťa a jeho prívetivosť. Nevinné srdce spravidla musí spracovať veľké dojmy, kým sa premenia na vášeň. Iba hrubý človek je nimi navždy omámený, kým ten láskavý je pokojný a rozvážny. Jeho srdce potrebuje pol roka, kým si bude jasne vedomý svojich pocitov. Dobrý otec ho pustí. Kráľovič nevedel, že jeho vernosť má byť podrobená

²⁵ Koniec 1. strany listu.

alles das deutet auf seine unerschütterliche Treue. Und doch wird sie noch nicht belohnt. Er ist besessen allein, ganz allein zu wirken. Das kluge Verhalten mit den halbfrüchtigen Teufeln, verhilft ihm zu seinem Zweck. Er erklimmt in der schwarzen Stadt - man kommt ihm entgegen. Im letzten Augenblick wirft er die Zauberweyden der Hölle von sich - steht vor seiner Geliebten in seiner Unschuld und Unverdorbenheit, und sucht ihr in die Arme.

Das schöne Mädchen ist durch eine zarte Liebe, die sich ohne Coquettey und ohne Ansprüche ihm bekannt macht, und durch die aufpassungen eines unfehligen Betragers werth macht, ausgezeichnet. Diesem Betragen giebt ihrer Schönheit den wahren werth.

(2.) Musik, die Freundin des Slavischen Volkes ist wahrlich eine Zauberin der Menschen. Sie ist die Dolmetscherin unserer Gefühle, und die Gefühle der Slaven sind so mannigfaltig wie ihre Melodien. Kunstlos und einfach spricht sich dadurch das Gemüth aus, aber herzlich und ergreifend. Wir Slaven haben in unserer Musik viel von den Griechen ererbt. Unsere Singsweisen sind oft in verschiedenen Tonarten, die die übrigen Nationen jetzt nicht mehr kennen. Der schmelzende hypomixolydium Modus etc (man schlage hier das berühmte Werk, die Reisen Anacharis) sind überbleibsel davon, und die Gajdy sind noch jetzt zu dieser Musik eingerichtet. Unsere Surmita, Giffalka, die Militanzky, Fugery verdienen die Aufmerksamkeit unserer Musiker. Der arme Slave, sich selbst überlassen, verfertigt seine Instrumente selbst. Kein Wunder wenn sie, besonders die Flöten, nicht vollkommen sind. allein das sind auch die febenklappigen Flöten der Deutschen und Franzosen nicht und zarte Töne, die rein genug sind, modelt sich der Schaaflirt oft so lange, bis sie einen Ton geben, wie die Flaute d'amour.

(3.) Wem fallen bey den goldenen Äpfeln, nicht der Apfel der Eris mit der Aufschrift: Für die schönste, ein. oder die goldenen Apfel der Atalanta welche Venus dem Hippomenes gab, um sie während dem Wettstreiten zu beschäfligen, und dadurch die Bedingung der Heyrath zu erfüllen? oder den Gurten der Hesperiden, wo goldene Äpfel, unter dem Schutze von einem Drachen wuchsen, der nur vom Hercules besiegt, und deswegen von ihm allein gepflückt werden konnten.

Atalanta, Tochter des Pheueus von vielen jungen Fürsten zur Ehe begehrt, mußte zuerst, dem Willen des Vaters gemäß, im Wettstreiten besiegt werden, der sie haben sollte, und Venus half ihm dadurch auf, daß sie ihm goldene Äpfel gab, die Atalanta im Laufe aufhob, und so überwandt wurde. Perona besiegt durch Musik, übergiebt die goldenen Äpfel selbst und wird zur Gemahlin des Rigers, dessen durch Sanftmuth, Treue und Unschuld zuerst gepflückt wird.

Der berühmte Garten in Hesperien (Italien) trägt goldene Äpfel und wird beschützt durch einen Drachen. In unserer Sage ist der Zauber

skúške, ale vďaka svojej povahe a čistému prejavu lásky i veľkej hodnoty svojho dievčaťa bol pevne odhodlaný všetko zvládnuť.

Únava, hlad, dlhé cesty, neistota jeho nádejí, šibalský sluha, nedôvera múdrej ženy k nemu, trojnásobný čarovný sen v blízkosti svojej milovanej, príkaz zabiť svojho sluhu,²⁶ to všetko poukazuje na jeho neochvejnú vernosť. Ale tá ešte nemôže byť odmenená. Kráľovičovi je určené, aby konal sám, úplne sám. Jeho rozvážne správanie voči lakomým čertom mu dopomôže dosiahnuť svoj cieľ: odíde do Čierneho mesta a oni mu idú v ústrety. V poslednom okamihu odhodí ich pekelné veci, stojí pred svojou milovanou v celej svojej nevinnosti a čistote a hodí sa jej do náručia.

Krásne dievča vyniká nežnou láskou, ktorá je bez koketovania či nárokov, a tiež nevinným správaním. Toto správanie dáva jej kráse skutočnú hodnotu.

(2.) Hudba, priateľka slovanského národa, je naozaj ozdobou človeka. Je tlmočnicou našich pocitov a pocity Slovanov sú také rozmanité ako ich melódie. Prostredníctvom nej sa duša vyjadruje prirodzene a jednoducho, ale srdečne a úchvatne. My Slovania sme vo svojej hudbe zdedili veľa od Grékov. Naše nápevy sú často v rôznych tóninách, ktoré iné národy už nepoznajú. Pozostatkom z nich je napr. dojímavý rytmus zvaný hypomixolidius (porov. známe dielo „Cesty Anacharsisa“²⁷) a iné, a ešte dnes k tejto hudbe patria gajdy. Naša surmita [trúbka], píšťalka, mulitánky [historické gajdy] a fujary si zaslúžia pozornosť našich hudobníkov. Chudobný Slovan, odkázaný sám na seba, si vyrábal hudobné nástroje sám. Niet divu, keď neboli dokonalé, obzvlášť flauty. To ale nie sú ani flauty so siedmimi klapkami Nemcov a Francúzov. A valach si často vytvára, už beztak dosť čisté, jemné tóny tak dlho, pokiaľ nevydajú tón ako *flûte d'amour*.

(3.) Komu pri zlatých jablkách nenapadne jablko Eridy s nápisom *Pre najkrajšiu* alebo zlaté jablká Atalanty, ktoré dala Venuša Hippomenovi, aby pri pretekoch odviezol Atalantinu pozornosť, a tým splnil podmienku sobáša? Alebo záhradu Hesperidiiek, kde rástli zlaté jablká pod ochranou draka, ktorého mohol poraziť iba Herkules, a preto bol jediný, kto ich mohol oberať?

O ruku Atalanty, dcéry Schoinea, sa uchádzalo veľa mladých kniežat, ale ten, ktorý ju chcel získať, musel podľa otcovej vôle najskôr zvíťaziť v pretekoch. Venuša Hippomenovi pomohla tým, že mu dala zlaté jablká, ktoré Atalanta počas pretekov zdvihla, a tak ju premohol. Berona, porazená mocou hudby, mu sama odovzdala zlaté jablká a stala sa manželkou vífaza, ktorého miernosť, vernosť a nevinnosť vopred podrobila skúške.

Známú záhradu v Hesperii (v Indii), kde rastú zlaté jablká, stráži drak. V našej povesti je čarovný strom strážený²⁸ nadľudskou mocou ježibaby. Prístup k prvému má hrdina Herkules, k druhému slovanská hudba. Aká básnická jemnosť!

(3.) Pozoruhodný je aj patriarchálny charakter, ktorý v povesti prevláda. Vládca, čiže kráľ, nikdy nevládne, ale skôr miernym, otcovským spôsobom spravuje svoj dom. Vyjadruje svoje prania – a jeho odvážni, silní starší synovia, ako aj nenáročný najmladší syn sú odhodlaní splniť ich. Trestá jemnými slovami a nežiada nemožné. Ako múdry hospodár žiada, aby sa využívali aj plody neúrodného stromu. Starostlivo dbá na úspech úsilia svojich príbuzných. Pre svoje činnosti si nevyberie hocikoho podľa svojej ľubovôle, ale najvernejšie a najschopnejšie osoby zo svojho domu, a síce svojich synov. Žiadny prísny

26 Koniec 2. strany listu.

27 Ide o dielo Barthélemy, Jean Jaques: *Reise des jungen Anacharsis durch Griechenland vierhundert Jahre vor der gewöhnlichen Zeitrechnung. Aus dem Französischen des Herrn Abbt Barthelemy*. Berlin & Liebau 1789–1793, Wien & Prag 1802 atď.

28 Koniec 3. strany listu.

baum durch die überempfindliche macht einer Geizbaba. Der eine ist dem Hellen Hercules zugänglich - der andere einer slavischen musk. welche Zartheit der Dichtung.

(3.) Noch ist der patriarchalische character, der in der Lage vorherrscht merkwürdig. Der Herr, ein König, herrscht nie, er regiert sein Haus, auf eine gelinde, väterliche weise. Er äußert seine wünschne - und die Kühnen starken Söhne sind bereit seine worte zu erfüllen, wie der sanfte und anspruchlose jüngste sohn. Seine strafen sind gelinde worte. Er fordert was nicht unmöglich ist. Er fordert es, als weiser wirth, der auch die Früchte eines aufzuchtbaren Baums für sein Hausbedarf benutzen will. Sorgsam wacht er über den Erfolg der Bemühungen, seiner angehörigen. Zu einer Unternehmung wählt er nicht nach willkühr, sondern die getreuen, tüchtigsten Individuen seines Hauses, die Söhne. Kein dotierender Befehl zwingt sie. Und wenn jemand in seinem Hause (der jüngste sohn) durch Schmerz und Sehnsucht gequält wird - so sieht er das bey Zeiten, und hilft den unglücklichen freundlich auf.

Diese patriarchalischen Grundsätze sind in ihrer Fülle noch heute bey unserm Slaven sichtbar. Überraschend schöne und edle auftritte die sich in dieser Regierung bey Familien bilden, kann man in jedem Dorfe sehen, keine Nation hält so lange bey dieser natürlichen, billigen und moralischen Institution an, als die slavische. Der Hausvater ist ein Fürst, ein König, der über seine zahlreiche Familie verschianen alters mit liebe wacht und sorgt - und dem alles ohne murren unterthanig ist. Ein wort von ihm, ist ein Gesetz, dem sich alles fügt - er darf nie be. leidet, nie zur Verantwortung gezogen werden. Er erfüllt seine Verbindlichkeiten, und bewahrt seine Rechte ohne aufstoss. Große ist seine macht, und größer noch seine liebe, die für alles im Hause wacht und sorgt.

Leider haben die schändlichen Folgen der Civilisation auch dieser Institut gestört, und ziehen ihm noch mit weit größeren Gefahr und auflösung. wofür verwechselt unser Slave sein genügsames wolksein, und seinen in der patriarchalischen Regierung begründeten moralische Integrität?

Genug! wer mehr zur ausstattung der Persona beitragen kann der thue es. Ich glaube aber durch dergleichen Erklärungen

1. die aufmerksamkeit auf die slavische nationalität geleitet zu haben
2. unsere Verhältnisse zu den gebildeten Nationen (Griechen) hier klar angegeben, und zugleich die aufmunterung der Jugend bezweckt zu haben, daß sie gern in die griechische oder römische welt

rozkaz ich nenúti. A keď niekoho v jeho dome (najmladšieho syna) trápia bolesť a túžba, načas to zbadá a priateľsky povzbudí nevinného.

Tieto patriarchálne zásady platia u našich Slovanov v celom svojom rozsahu dodnes. V každej dedine môžeme vidieť prekvapivo pekné a ušľachtilé prístupy, ktoré sa vyskytujú pri takejto forme riadenia rodiny. Žiadny národ sa nepridržiava tejto prirodzenej, prostej a morálnej inštitúcie tak dlho ako slovanský. Otec rodiny je vládca alebo kráľ, ktorý s láskou bdie nad početnými členmi rodiny rôzneho veku a stará sa o nich – a ktorého všetci bez reptania poslúchajú. Jeho slovo je zákonom, ktorému sa všetci podriaďujú – nikdy ho nesmú uraziť alebo volať na zodpovednosť. On plní svoje záväzky a chráni svoje práva bez prekážok. Jeho moc je veľká a ešte väčšia je jeho láska, ktorá dáva pozor a dbá na všetko v dome.

Žiaľbohu, škodlivé následky civilizácie ovplyvnili aj túto inštitúciu, ktorej hrozí ešte oveľa väčšie nebezpečenstvo a zánik. Za čo zamieňa náš Slovan svoj skromný blahobyt a svoju morálnu integritu založenú na patriarchálnom riadení?

Stačí! Ak chce niekto ešte viac prispieť k úprave Berony, nech to urobí. Verím,

1. že som svojimi vysvetleniami obrátil pozornosť na slovanskú národnosť;
2. že som jasne poukázal na naše vzťahy k vzdelaným národom (Grékom), a zároveň povzbudil mládež, aby²⁹ nahliadla do rímskeho a gréckeho sveta a aby si všimla tú veľkú podobnosť a spojitosť nášho národa s Rimanmi a Grékmi ako zdrojom rovnakého pôvodu a rovnakej schopnosti vzdelávania.
3. Ducha nášho národa oživujem a vysvetľujem krátkou analýzou diela a charakterov vyskytujúcich sa v Berone.
4. Morálny pocit sa mení na vedomé „ja“, v ktorom je ako v obraze, tak v deji diela niečo povznášajúce a nádherné.
5. Predstavujem množstvo pojmov a pocitov sčasti kvôli jasnému vysvetleniu, sčasti kvôli ďalšiemu skúmaniu a premýšľaniu, napr. o hudbe, patriarchálnom spôsobe života, o účelnosti poézie atď.

Taká úprava by potom bola veľmi poučná, zábavná a posilňujúca.

Quid cogitatis amici?

Ak súhlasíte, pošlite pri novej príležitosti túto Beronu spolu s poznámkami nášmu priateľovi Franciscimu.

Revúca, 17. decembra roku 1843

Reuss³⁰

Príloha 2

Poznámka Jána Francisciho k rozprávke Berona z rukopisu Rozličné rozprávky

Táto rozprávka je jednou z tých básní, v ktorých už zrelý mramor spočíva na zostavenie vznešeného budoviska slovenskej mytológie. Berona, ježibaba, zázračný strom so zlatými jablkami, čierne mesto, čerti atď. sú všetko predmety, ktoré ak sa popíšu a vysvetlia, dostanú svoje miesto v mytológii. Berona, ako Ormis veľmi dobre poznamenal, je sestra Oberonova podľa mena, lebo sú to dve formy – mužská a ženská – jedného slova. Na dokázanie slovenského pôvodu Oberona by sme mali hlavný dôvod v Berone, keby sa nás len právom nemohli pýtať, či Berona nie je Nemka. Celé vonkajšie zosnovanie rozprávky

29 Koniec 4. strany listu.

30 Koniec 5. strany listu. CRC: [s. p.], preložil R. Hammel.

Welt hineinblickt, und die große Ähnlichkeit und Verbindung unserer Nation mit den Römern und Griechen, als einer Quelle gleicher Abspannung und Ausbrennungsfähigkeit, wahrnimmt.

3. Der Geschmack unserer Nation, wird durch die kurze Analyse der Dichtung und der Charaktere, die in der Person vorkommen, belebt und erklärt.

4. Das moralische Gefühl kömmt zum Selbstbewusstsein, indem es sich in der Handlung des Gedichtes etwas erhebendes und vorzügliches sieht.

5. Eine Menge von Begriffen und Gefühlen wird theils zur Klarheit, theils zur weiteren Untersuchung und Nachdenken dargelegt z. B. über Musik, patriarchalisches Leben, Zweckmäßigkeit der Dichtung etc.

So eine Ausprägung wäre dann sehr lehrreich, unterhaltend und stärkend. Quid cogitatis amici?

Ja Ihnen sey Recht, so fehlen Sie bey Gelegenheit diese Person nicht anmahnungen an unsern Freund Francisca.

A. Köre 17. Dec. 1843.

Reip.

Plomaviti nasledujici povesi od dom,
ljube islovarna, zgraduje tipy na a stopy v. dovidijeh
sa nenavodljiviji, zmerjamo z toho je je svoj
prijatelj z 1001. Nacti mo. Vidy a Cfer 1001. Nacti
13. Svanje Die milijeni. Schwester.

List Samuela Reussa zo 17. decembra 1843, s. 5.

a kolorit sú slovenské, vedľajšie osoby sú slovenské, ale hlavná myšlienka, t. j. láska, je romantická. V slovenských povestiach máme tiež lásku, ale nikdy alebo veľmi zriedka ako hlavnú myšlienku v rozprávke. Obyčajne je láska len evidentne nasledujúci výtok služby objektívnej myšlienky. Ďalej slovenská láska nie je nikdy taká zjavná, taká do očí bijúca, ako sa tuto opisuje. Kráľovič sa celý premení, zamyslí sa a ide do sveta, hnaný nepoznanými túžbami, aby uspokojil svoj cit. Je síce pravda, že aj v rozprávke Svetská krása ide kráľovič hľadať svoju vyvolenú, a trpí bohvie prečo. Ale vo Svetskej kráse je objektívne, akoby osudom ustanovená láska ale radšej, osudom je ustanovené, že kráľovič ju dostane za ženu a že si ju musí vyhľadať. Tomuto objektívnemu osudu sa pomaly podrobuje a nič viac, keď blúdi za Svetskou krásou, a potom ju, rozumie sa, za svoju službu dostane. Na-

proti tomu tuto sa zamilujú skutočne pri zázračnom strome. Toto je, pri čom sa zastavujem, a ďalej, že kráľovič sa tak nechal podmaniť láskou, a ostatne aj to zamilovanie je zosobnené slovensky aj všetky ostatné kráľovské skutky.

Myslím, že Berona je Velona a Velona v niečom ježibaba, ďalej Velona podľa Hanuša „Die Wissenschaft des slawischen Mythos“ je bohyňa zimného slnka. „Velona ako zimné slnko, [podobné] litovskej bohyni budúcnosti alebo života po smrti“ (s. 247) a ďalej na s. 413: „staropruská bohyňa Giltine a litovská bohyňa Wellona sú úplne identické s Jagou Babou. Wellona (u Lotyšov Welli-Dewa) je teda bohyňou večnosti. Zohrávala hlavnú úlohu pri každoročnom kare Lotyšov, ktorý sa volal Dewa deenas, čiže Deň Boha alebo Welli deenas, Deň bohyně Wella, pretože vtedy ju vyzývali, aby dovolila duším zomrelých zúčastniť sa na ňom“. Ale je tu ako Velona Lotyška, čo síce neprekáža, lebo naša mytológia je veľmi podobná lotyšskej, a z Velony utvorená Berona ukazuje na hlboké zakorenenie v Slovanstve. Len škoda, že je táto rozprávka akosi uťatá, nedokončená a ku koncu neurčitá. Kráľovič zostane v Čiernom meste. Čo je to? Kde je to, to Čierne mesto? Prečo Berona nebývala u svojej matky, ale bohvie kde? Kde sa vzali tí čerti? To všetko je neisté, nevysvetlené.

Napokon, na tejto rozprávke neodopieram slovenský pôvod, pri tom všetkom, že ma tam tie miesta trochu mrzia a mútia: medzitým sa pozriem aj pánovi Oberonovi do očí a postavím ho vedľa dony Berony, nech sa dívajú jeden druhému do očí, a potom sa spýtam pána Wielanda, kde to vzal. Len si najskôr musím pozornejšie prečítať samého Oberona, lebo som ho veru, vyznávam, pri všetkej jeho vychýrenosti nečítal.³¹

31 Verný transkribovaný prepis originálu: „Rozprávka táto je jedná z tých ba[s]ní, v ktorých už zreli mramor spočívajú k zostaveniu znešeného budoviska Slovenskej Mythologie. Berona, Ježibaba, zazračný strom so zlatými jablkami, čiernuo mesto, čerti atd. sú šetko predmeti ktoré jestli sa popíšu a visvetlja svoje mesto v Mythologii dostanú. Berona jako Ormiss veľmi dobre poznamenau je sestra Oberonova podle mena, lebo sú to dve formi, mužská a ženská jedneho slova. K dokazaniu Slovenského povodu Oberona bi sme mali hlavnú dovod v Berone, kebi sa nás len právom nemohli spitať? či je Berona ňje ňemkiňa? Celuo zosnovanije povesti vnešnje (äussenlich :) a coloritt je Slovenski, pobočnje osobi, Slovenskije, ale hlavnija mišljenka t. j. láska je romantická. V Slovenskich povestjach máme tješ lásku, ale ňikdi, alebo velmi zrzjedka jako hlavnú mišljenku v povesti, običajnje je láska len avidentalne nasledujúci vítok službi objectivnej mišljenki: ďalej Slovenská láska je ňikdi ňje tak zjavná tak do očí bijúca jako sa tuto opisuje. Kráľovič sa celý premeňici, zamisleu sa a šou dosveta ňepoznanimi túžbami hnaní, abi cit svoj uspokojiu. Pravda sice, že aj v povesti Svetska Krasa [koniec textu na s. 52] ide Kráľovič svojú osúdenú svetom hladat, a tis[?] sa a trpi Boh vje čo. Ale vosvetskej Kráse je objektívne jakobi osúdom ustanovená láska, alebo račej osúdom je ustanovenou že Kráľovič tú dostaňe zaženu a že si ju on vihladať musí. Pomali objektívnejmu tomuto osúdu sa on podrobuje, a ňič vjac, keď blúdi za svetskou Krásou, a potom ju, rozumjesa za službu svojú dostaňe. Naproti tomu tuto sa zamilujú skutočne pri zázračnom strome. Toto je na čom sa zastavujem, a ďalej, že Kráľovič sa tak dau podmoňit láski, ostatne aj to zamilovanije je na Slovenski zasoubenao aj šetki ostatnje Kráľovičovej skutki.

Berona mislím že je = Vellona, a Vellona vnečom = Ježibaba, ďalej Vellona podľa Honu[sic] „Vissenschaft der Slavischen Mythos“ je Bohiňa zimného slnka „Wellona als winterliche Sonne, die dem Lithauen später zur Göthin der Zukunft oder des Lebens nach dem Tode murde p 247 a ďalej p. 413 Ganz identisch mit Babajaga ist die lithauische Wellona, nur das bei diesen die urfrüňgliche Bürde etwas mehr hervorleuchtet. So ist Wellona (bei den Letten Welli-Dewa) die Göttin der Swigteit. Sie spielte bei dem jährlichen Todtenmal der Letten, welches Dewa deenas, der Tag Gottes, oder Welli deenas, der Tag Wella's hies, die Hauptrolle, indem sie angesleht wurde, den abgeschiedenen Seelen zu gestatten, das sie bei dem Trauermahl erscheinen könnnten“ atd. Ale je tu jak Vellona Litvonka, čo síce ňič ňeprekážja, ztoho ohladu, že naša Mythologia slitevskou sa až velmi zrovnáva, a z Velloniutvorená Berona ukazuje na hlbokuo zakoreneňje v Slovanstve. – Len škoda [koniec textu na s. 53] že je táto povest' jaksí uťatá, ňedokončená, a ku koncu ňeurčitá. Kráľovič zostane v Čjednom meste; – čo je to? Kde je to? to čiernuo mesto, prečo Berona u svojej matki ňebivala, ale Boh vje Kde? – Kde sa zali ti čerti? To šetko je ňeistuo, ňevisvetlenuo.

Ostatne ja povesti tejto neodopjerám Slovenského povodu, pri tom šetkom, že ma tam tje mestá trochu mrzia a mutja: medzi tim ja pozrjem aj pánu Oberonovi do očí a postavim ho pola Doni Beroni, ňech sa

Príloha 3

Prepis poznámky Sama Ormisa k rozprávke Berona z Codexu revúckeho C

Wieland snád' z tejto rozprávky svojho Oberona vzal, lebo aj meno má slovenské od „oberat“. Odvolávajú sa síce tunajší nemeckí študenti na francúzске „obiere, aubier ballbaum“, akoby Oberon bol boh stromov, ale to nie je pravda. Skôr je od slovenského „oberat“ odvođené. Lebo „blchoň“, „všivon“, „blázon“, „strogôn“ atď. na -on sa končia. A k tomu by sa veru breznianske dievča nenaučilo nemeckého Oberona a medzi ľuďom by táto rozprávka nebola rozšírená. Prosím úprimne dôstojného pána farára, aby ráčil zaopatriť a porovnať Wielandovho Oberona a k tomu aby sa mu neťažilo od niekoho v Revúcej vyzvedieť, ako ho tam vykladajú. Potom to napraviť a nejako Nemcom pred oči položiť, že nám nielen mnohé národy život a slobodu zavraždili, ale aj teraz nás zabíjajú (ako v Lužiciach, Poznani a Prusku), ale našu národnosť nesvedomite kradnú a lúpia. Bol by som veľmi rád, keby ste to chýrečné Wielandovo dielo usvedčili ako ukradnuté. Túto rozprávku som mohol podať aj spoločnosti, ale nakoľko verím Vašej múdrosti a učnosti, ktorá to môže najlepšie vypátrať, a ja dobre viem, že aj vypátra, radšej ju oddávam do Vašich rúk, dôstojný pane, v plnej nádeji na naše víťazstvo.³²

ARCHÍVNE PRAMENE

- Codex diversorum auctorum* A. Starý fond, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. B463.
- Codex revúcky* A, B, C. Starý fond, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. B465.
- Rozličné rozprávky*. Starý fond, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. B606.
- XII. *Prostonárodný zábavník 1844/5 Levoča*. Starý fond, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, sign. C1389.

LITERATÚRA

- Dzubáková, M. (1973). *Codex revúcky* A, B, C. *Slovenský národopis*, 21(3), 393–412.
- Dzubáková, M. (1975). Niekoľko myšlienok o Codexe revúckom B. *Slovenský národopis*, 23(1), 95–96, 99–100.
- Dzubáková, M. (1976). Počiatky teoretického záujmu o ľudovú rozprávku. *Slovenský národopis*, 24(3), 437–440.
- Dzubáková, M. (1980). Porovnanie dvoch dokumentov o rozprávkach (Komentár S. Reussa a list zo 17. decembra 1843). *Slovenská literatúra*, 27(5), 457–462.

podávajú jedno druhjemu doočí, a potom sa spítam p. Wielanda kde to zau. Len musím najskuor samjeho Oberona pozornejšje prečítať, lebo som ho veru, viznám, pri šetkej jeho vichirenosti ňečítau“ (Rozličné rozprávky: 52–54, podčiarkol J. F.).

- 32 Verný transkribovaný prepis originálu: „Vieland snad z této povjacky svého Oberona vzal, nebo i jméno má slovenské od oberat. Odvolávají se síce zdejší Němci študenti na francúzské: Obiere, aubier ballbaum, jakoby oberon byl Boh stromů. Ale to není pravda. Lépe je od slovenského oberat odvođeno. Nebo, blchoň, všivon, blázon, strigvon atd. na on se skončují. A ktomuby se věru brežňanská djovka [Ormis najskôr napísal „slúžka“, slovo prečiarkol a nahradil ho „djovka“ – pozn. aut.] nenaučila Německýho Oberona, a mezi lidem by nebyla táto rozprávka rozšířena. Prosím úprimne Dv. P. faráře, nechať zaopatriti a srovnati ráči Vielandovho Oberona, a k tomu keby sobě nestežovali od někoho v Revúci vyzvědeť, jak jí tam vykládají. Potom pak napraviť a nějak Němcom do očí zalepiť. Že nám ni jen mnohé národy, jich život a svobodu zavraždili, a i nyní nás zabijejí (jako v Lužičanach, w Pozňansku a Prusku): ale naši národnost nesvedomite kradnú a lúpjá. Toby sem velice rád byl, kdyby to dílo chýrečné Vielandové za ukradene dosvědčili. Já sem to mohl i do společnosti túto rozprávku podať, ale, poněvadž vaší múdrost a učnost, ktera to neylépe vypátrati může, a věřím i vypátrá, dobře znám, rádnej do Jejich, Dv. Pane, ruk oddávám, vplně nádeji našého vítezství“ (CRC: 114; podčiarkol S. O.).

- Eliáš, M. (1990). *Listy Jána Francisciho I (1840–1850)*. Martin: Matica slovenská.
- Francisci, J. (1909). *Vlastný životopis*. (Odtisk zo „Slovenských pohľadov“), Kníhtlačiar-sky účastinársky spolok v Turč. Sv. Martine.
- Gallo, J. (1969). Od rozprávok k národnej realite (Reussovci). *Literárne postavy Gemera I*. Bratislava: Obzor, s. 5–83.
- Gašparíková, V. (2001). Porovnávacie komentáre k jednotlivým rozprávkovým textom. Gašparíková, V., Filová, B. (Eds.), *Slovenské ľudové rozprávky*. Zv. 2. Bratislava: VEDA, s. 905–1053.
- Hanusch, I. J. (1842). *Die Wissenschaft des slawischen Mythus im weitesten, den altpreußisch-lithauischen Mythus mit umfassenden Sinne*. Lemberg, Stanislaw und Tarnow.
- Pácalová, J. (2015). *Codexy tisovské (K prameňom slovenských rozprávok)*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Ústav slovenskej literatúry SAV.
- Polívka, J. (1923). *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 1. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Reuss, S. (2018). *Rozprávky starých Slovákov*. Bratislava: Tatran.

O AUTORKE

JANA PIROŠČÁKOVÁ – samostatná vedecká pracovníčka v Ústave slovenskej literatúry SAV. Autorka sa venuje výskumu slovenskej literatúry 19. storočia, najmä romantizmu a v jeho kontexte ťažiskovo rozprávke v literárnom prostredí. Pod menom Jana Pácalová je autorkou monografie *Metamorfózy rozprávky (Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)* (2010) a editorkou niekoľkých čitateľských vydaní rozprávok slovenských romantikov, vrátane antológie *Slovenské rozprávky (1845 – 1883)* (2012). V posledných rokoch sa sústreďuje na sprístupňovanie rukopisných zbierok slovenských romantikov v komentovaných pramenných vedeckých publikáciách: *Codexy tisovské (k prameňom slovenských rozprávok)* a *Rozprávky Janka Rimavského* (obe 2015), *Rozprávky starých Slovákov* (2018).

ŽIDOVSKÝ PLAVECKÝ A ŠPORTOVÝ KLUB BAR KOCHBA BRATISLAVA – NAJÚSPEŠNEJŠÍ ŠPORTOVÝ KLUB SLOVENSKA V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Jewish Swimming and Sports Club Bar Kochba Bratislava –
the Most Successful Sports Club of Slovakia in the Interwar Period

PETER BUČKA

DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0005>

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© 2019, Peter Bučka. This is an open access article licensed under the Creative Commons

PaedDr. Peter Bučka, Ph.D.; e-mail: peter.bucka@gmail.com

In this article, the author deals with the foundation, development, results and reasons of disappearance of the most successful sports club in the interwar era; the Jewish swimming and sports club Bar Kochba Bratislava. After the birth of Czechoslovakia, sports in Slovakia could develop on a national basis. Large national minorities had the same possibilities. To eliminate the risk of misusing sports for political purposes, sport representatives decided to organise it on the ethnic principle instead of the regional one. Thanks to this a wide variety of national sports organisations were established, including some Jewish ones. Even though Jews constituted only 2.01% of the population in the interwar period in today's territory of Slovakia (Bergerová, 1992: 108), they succeeded not only in sports but in other areas of social life as well.

Keywords: sport, interwar period, club Bar Kochba Bratislava

Kľúčové slová: šport, medzivojnové obdobie, klub Bar Kochba Bratislava

How to cite: Bučka, P. (2018). Židovský plavecký a športový klub Bar Kochba Bratislava – najúspešnejší športový klub Slovenska v medzivojnovom období. Slovenský národopis, 67(1), 86–99, <https://doi.org/10.2478/se-2019-0005>

Cieľom nášho príspevku je spracovanie histórie najúspešnejšieho športového klubu na Slovensku z medzivojnového obdobia – Židovského plaveckého a športového klubu Bar Kochba Bratislava. Pri spracovaní uvedeného cieľa sme získali podklady zo Slovenského národného archívu, fondu policajného riaditeľstva (ďalej SNA, f. PR), regionálneho periodika Grenzbote, ktorý bol tlačovým orgánom klubu, ako aj z dobových periodík, ako sú Židovské zprávy, ktoré boli tlačovým orgánom hnutia Makabi zastrešujúceho židovské telovýchovné jednoty a židovské športové kluby, či Hamajim, ktorý bol časopisom ŽPSK Hagibor Praha. Čiastkové informácie pochádzajú z časopisov Plavec amatér, Star a Športový týždeň a periodika Slovenská pravda. Fotografický materiál sme získali z fondov Makabi v ČSR a v múzeu Makabi v Ramat Gan v Izraeli.

Plávanie patrí do skupiny športov, ktoré nemajú u nás komplexne spracovanú svoju históriu. Za určitý pokus je možné považovať publikáciu Františka Jaruška a kol. *História vodného póla na Slovensku 1919-2005* (Jarušek a kol., 2007), ktorá sa zaoberá jedným z odvetví plaveckých športov. Uvedený autor pripravil do zborníka *Športy na Slovensku* aj kapitolu Plávanie, v ktorej sa stručne venuje dejinám plaveckých športov na Slovensku (Jarušek, 1967). Na tento článok nadviazal Eduard Nemeček, ktorý v zborníku *Rozvoj telesnej výchovy a športu na Slovensku v rokoch 1948–1973* uverejnil rovnomenú kapitolu Plávanie (Nemeček, 1973). Tento príspevok obohacuje poznatky najmä v oblasti dosiahnutých výsledkov a informáciami o vývoji materiálno-technickej základne, t. j. štatistikou plaveckých bazénov. Problematikou dejín plávania sa zaoberal aj Lubomír Kalečík. Jeho práce uverejnené v časopise *Telesná výchova a šport* (Kalečík, 1999; Kalečík, 2013) nové poznatky neprinášajú.

Plávanie nebolo na Slovensku do vzniku Československa príliš rozšíreným športom. Samotný Maďarský plavecký zväz – MPZ – bol založený v roku 1907. Medzi zakladajúcimi klubmi MPZ nebol ani jeden z územia dnešného Slovenska. Aj prvé úspechy plavcov z územia Slovenska sú spojené so športovými klubmi v hlavnom meste Uhorska. Ukážkovým príkladom je účastník troch olympiád (1900–1908) Zoltán Halmay, ktorý bol členom budapeštianskeho športového klubu Magyar Úsó Egyesület (Gerhárd, 1932: 302–314; Grexa, Novák, 1978: 17).

K organizovanému plávaniu na Slovensku dochádza až po vzniku Československa. V roku 1918 bol založený Československý amatérsky plavecký svaz – ČsAPS (pozn. autora – zväz sa v tom čase písal „svaz“). K pripojeniu športových klubov zo Slovenska k ČsAPS došlo až v roku 1922 (Bureš, Plichta, 1931: 310). V uvedenom roku bola založená Bratislavská plavecká župa ČsAPS (pozn. autora – neskôr bola župa premenovaná na Západoslovenskú plaveckú župu ČsAPS). Zakladajúcimi členmi župy boli maďarské kluby Polgári Torna Egylet – PTE Bratislava, Pozsonyi Atlétikai Club – PAC a Pozsonyi Magántiszviselők Torna Korea – PMTK a židovský Makkabea Bratislava.¹ Až neskôr sa k nim pripojili plavci z československých subjektov SK Slávia Bratislava, I. Československého športového klubu – ČsŠK Bratislava, Sokol Bratislava a z nemeckého Deutscher Sport Klub – DSK Bratislava.² Okrem multietnického prostredia, ktoré vytváralo zdravú konkurenciu, mala Bratislava ešte jednu výhodu. Od roku 1896 disponovala krytým bazénom, čo umožňovalo, aby plávanie bolo celoročným športom. Až v roku 1935 bola otvorená druhá krytá plaváreň – Eva v Piešťanoch (Jarušek, 1967: 237).

Na jar 1929 sa skupina plavcov z ŠK Makkabea Bratislava na čele s predsedom plaveckého odboru Wilhelmom Lenártom rozhodla pre odchod a založila si samostatný subjekt pod názvom Židovský plavecký a športový klub – ŽPŠK Bar Kochba Bratislava.³ Príčiny odchodu časti plavcov môžeme hľadať v ekonomických problémoch ŠK Makkabea Bratislava, ktoré v klube nastali pri splácaní úveru na výstavbu športového areálu. Celú situáciu umocnila hospodárska kríza, ktorá sa začala v roku 1929. Táto situácia vyvolala odstredivé pnutie (Bučka, 2012: 179). Ustanovujúca schôdza ŽPŠK BK Bratislava sa uskutočnila za účasti 23 zakladajúcich členov 12. septembra 1929.⁴

1 *Plavec amatér* (1922), č. 1, s. 2.

2 *Slovenská pravda* (1929), 10(208), s. 4; *Slovenská pravda* (1931), 12(165), s. 4; *Slovenská pravda* (1932), 13(129), s. 4; *Slovenská pravda* (1935), 16(61), s. 4.

3 *Grenzbote* (1929), 59(162), s. 6.

4 SNA, f. PR, č. j. 19 751/29 prez., šk. 124 – Zápisnica z ustanovujúcej schôdze.

Wilhem Lenárt, dlhoročný predseda Židovského plaveckého a športového klubu (ŽPSK) Bar Kochba Bratislava. Foto: Fond Makabi CSR.

Pavel Steiner – najlepší plavec klubu a medzivojnového Československa. Foto: Múzeum Makabi v Ramat Gan.

Krátko na to prešla do klubu ďalšia početná skupina plavcov z ŠK Makkabea Bratislava.⁵ Prvé oficiálne vystúpenie klubu sa uskutočnilo 20. októbra 1929, a to vo vodnom póle. V tomto priateľskom zápase s I. ČsŠK Bratislava zvíťazili pólisti ŽPSK BK Bratislava v zložení Berger, Lustig I., Kaufmann, Lustig II., Eisler a Weis v pomere 8:2.⁶ Na konci roku, 15. decembra 1929, môžeme zaregistrovať aj prvý československý rekord, ktorý v rámci propagačného podujatia utvorila v disciplíne 200 m znak Ilza Dopplerová.⁷

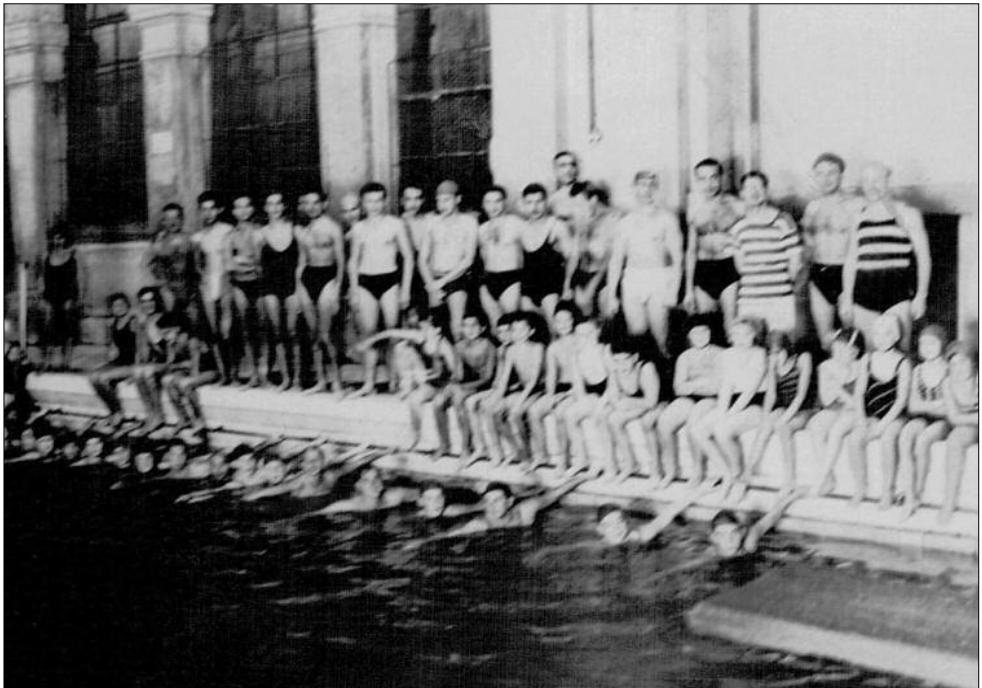
Dňa 16. marca 1930 sa po prvý raz uskutočnila výročná schôdza klubu. Na schôdzi bol schválený výbor klubu v zložení: predseda – Wilhelm Lenárt, tajomník – Béla Teichner, športový náčelník – Hugo Kaufmann, tréner – Jozef Neumann, zapisovateľ a pokladník – Ernst Fink, revízori – Ferdinand Funny a Ladislav Glück a členom výboru bez funkcie bol Maurus Donath. Ďalším bodom programu bolo prijatie návrhu stanov, ktoré boli odoslané na schválenie policajnému riaditeľstvu. Zo správy sa môžeme dozvedieť, že klub sa zúčastnil na piatich pretekoch a dve podujatia zorganizoval. Okrem toho sa v zimnom období zapojil do viacerých turistických podujatí a výletov. Ako najúspešnejšie bolo hodnotené turistické podujatie v talianskych Alpách. V správe sa uvádza, že klub je členom Svetového zväzu Makabi, ČsAPS a Zväzu lyžiarov ČSR. Nemenej zaujímavá je aj informácia, že sa realizovalo lekárske sledovanie mládeže.⁸ Krátko po

5 *Grenzbote* (1929), 59(275), s. 4.

6 *Grenzbote* (1929), 59(286), s. 2.

7 *Grenzbote* (1929), 59(340), s. 4.

8 SNA, f. PR, č.j. 5622, šk. 124 – Valné zhromaždenie ŠK Bar Kochba.

Tréning klubu na plavárni Grössling v Bratislave. Foto: Múzeum Makabi v Ramat Gan.

skončení valného zhromaždenia prišla správa, že stanovy, v ktorých bolo uvedené národnostné zameranie klubu, neboli z uvedeného dôvodu schválené. Na nasledujúcom výročnom zhromaždení, konanom 26. júna 1930, boli prerokované nové stanovy, ktoré boli úradne schválené 11. mája 1931.⁹ V auguste 1930 sa klub zúčastnil na majstrovstvách republiky v novootvorenom plaveckom bazéne Barrandov v Prahe. V tomto prípade plavci klubu ešte nedosiahli výraznejšie výsledky.¹⁰ Obsah činnosti v tomto období – okrem plaveckých tréningov a plaveckých kurzov pre žiacke kategórie – dopĺňali gymnastické cvičenia. Oddiel organizoval súťaže pre žiakov a dorastencov a realizovali sa aj lekárske sledovania mládeže. Koniec roku bol opäť venovaný turistickým výletom a lyžiarskemu výcviku. Na záver roku mohol klub konštatovať, že má 500-člennú základňu.¹¹

Rok 1931 sa začal veľkou udalosťou: z PTE prestúpil do klubu najlepší plavec Slovenska Pavol Steiner a spolu s ním aj Ernst Reiner, Juraj Schwartz a František Schmelz. Dôvod tejto zmeny, ako neskôr plavci uviedli, boli narastajúce prejavy antisemitizmu v PTE.¹² Krátko na to sa 4. marca 1931 uskutočnila valná schôdza klubu, na ktorej bolo zvolené nové vedenie v zložení: predseda – Viktor Stein, prvý podpredseda – Wilhelm Lenárt, druhý podpredseda – Emerich Glaser, športový náčelník – Hugo Kaufmann, kapitán družstva – Pavel Steiner, pokladník – Hugo Weiss, spravodajkyňa – Ilza Dopple-

9 SNA, f. PR, č.j. 1217, šk. 124 – Schválenie stanov BKB z 21. 8. 1933.

10 *Židovské zprávy* (1930), 13(34), s. 5.

11 *Grenzbote* (1930), 60(172), s. 6.

12 *Židovské zprávy* (1931), 14(6), s. 5; *Židovské zprávy* (1931), 14(7), s. 5.

rová. Najmä príchod P. Steinera mal pozitívnu odozvu v ďalšom raste členskej základne. Na výročnom zhromaždení mohol predkladateľ záverečnej správy konštatovať, že klub má 570 členov a patrí tak k najväčším plaveckým klubom v Československu.¹³ Za najvýznamnejší výsledok klubu v tomto roku je možné považovať 3. miesto P. Steinera na majstrovstvách Európy v Paríži, ktoré si v disciplíne 100 m voľným spôsobom (vsp.) vyplával časom 1:02,4 s (Möhwald, 1969: 136).

P. Steiner reprezentoval československý zväz Makabi začiatkom roku 1932 na I. makabiáde, kde vyhral 100 m vsp. vo svojom najlepšom čase 1:00,9 min.¹⁴ Za tieto výsledky bol P. Steiner ocenený medailou ČsAPS.¹⁵ Dňa 4. mája 1932 sa uskutočnilo výročné zhromaždenie klubu. Vo vedení klubu došlo len k malým zmenám, zato však k zásadným, pretože Viktor Stein sa stal čestným predsedom a funkciu výkonného predsedu opäť prevzal Wilhelm Lenárt. Klub získal kvalifikovaného trénera Henryho Seidla, absolventa Vysokej telovýchovnej školy v Magdeburgu.¹⁶ Klub sa okrem vlastných majstrovstiev zúčastnil aj na zahraničných podujatiach vo Viedni, Berlíne a Budapešti.¹⁷ Na domácej scéne absolvoval niekoľko propagačných vystúpení v Leviciach, Nitre, Banskej Bystrici, v Liptovskom Mikuláši, vo Vrútkach, v Žiline a Vyšných Ružbachoch.¹⁸ Na konci sezóny doplnili tréningovú aktivitu pravidelné gymnastické cvičenia, ktoré mužské i ženské družstvo realizovalo dva razy do týždňa.¹⁹ V októbri narukoval P. Steiner na prezenčnú službu do Prahy, kde štartoval za ŽŠK Hagibor Praha až do marca 1933.²⁰ V marci 1933 sa v rámci klubu vytvorila samostatná skupina mládeže, do ktorej patrili všetci do 17 rokov.²¹ Najvýraznejší výsledok v sezóne 1933 dosiahol P. Steiner, ktorý sa na Grand Prix v Paríži umiestnil v disciplíne 100 m vsp. na 3 mieste (Hofbauer, 1940: 76).

Od roku 1934 sa okrem klubových majstrovstiev začala pravidelne organizovať aj pohárová súťaž pre mladé plavecké talenty. Toto podujatie sa uskutočňovalo na počesť predčasne zosnulého športovca klubu Siegfrieda Kalischa.²² Najvýznamnejšou udalosťou z organizačného hľadiska bola výročná schôdza, ktorá sa uskutočnila 28. apríla 1934 už vo vlastnej klubovni. Jedinou zmenou v zložení výboru klubu bolo zvolenie P. Steinera a F. Schmelza do funkcie športového náčelníka. Prvý z dvojice športových náčelníkov vykonával aj naďalej funkciu klubového kapitána. Zloženie výboru zostalo, a to až do ukončenia činnosti klubu, v nezmenenej podobe.²³ Zaujímavosťou tejto sezóny bolo, že sa v lete v juhomoravskom meste Křtiny uskutočnilo spoločné sústreďenie najlepších židovských plaveckých klubov z Československa: SK Bar Kochba Brno, ŽPSK Hagibor Praha a ŽPŠK Bar Kochba Bratislava.²⁴

Rok 1935 začal významnou udalosťou, ktorou bola účasť P. Steinera na II. makabiá-

13 *Grenzbote* (1931), 61(59), s. 8.

14 *Star* (1932), 7(18), s. 13.

15 *Židovské zprávy* (1932), 15(10), s. 8.

16 *Grenzbote* (1932), 62(161), s. 5.

17 *Grenzbote* (1932), 62(164), s. 6; *Grenzbote* (1932), 62(223), s. 5; *Grenzbote* (1932), 62(154), s. 2.

18 *Grenzbote* (1932), 62(173), s. 5; *Grenzbote* (1932), 62(205), s. 4; *Grenzbote* (1932), 62(206), s. 5; *Grenzbote* (1932), 62(207), s. 6; *Grenzbote* (1932), 62(229), s. 7.

19 *Grenzbote* (1932), 62(265), s. 7.

20 *Hamajim* (1933), č. 9, s. 4.

21 *Grenzbote* (1933), 63(62), s. 2.

22 *Tamže*.

23 *Grenzbote* (1934), 64(115), s. 6; *Grenzbote* (1936), 66(124), s. 6; *Grenzbote* (1938), 68(121), s. 5.

24 *Grenzbote* (1934), 64(221), s. 5.

Historicky prvý zápas medzi ŽPSK Bar Kochba Bratislava a I. ČsŠK Bratislava. Foto: Múzeum Makabi v Ramat Gan.

de, kde opäť vyhral v disciplíne 100 m vsp. a podieľal sa na zisku prvenstva nášho družstva vo vodnom póle.²⁵ V lete ŽPŠK BK Bratislava zorganizoval tréningový tábor pre najlepšie židovské plavecké kluby. Tentoraz sa sústreďenie v dňoch 8. – 29. júla 1935 uskutočnilo vo Vyšných Ružbachoch.²⁶ Nepochybne takáto realizácia tréningového procesu prispela k rastu výkonnosti plavcov klubu, čo sa odrazilo na národných majstrovstvách mládeže, ktoré sa uskutočnili 7. júla 1935 v Letanoviciach,²⁷ rovnako ako aj na národných majstrovstvách, ktoré sa konali 4. augusta 1935 v Prahe. Družstvo ŽPŠK BK Bratislava sa v celkovej klasifikácii klubov umiestnilo na III. mieste.²⁸ Po majstrovstvách sa P. Steiner zúčastnil na francúzskom turné, kde zvíťazil v disciplíne 100 m vsp. v Lyone, Toulouse, Marseille a v Alžírsku.²⁹ Na záver sezóny 1935 klub zorganizoval podujatie o „Pohár Grössling“ vo vodnom póle.³⁰

Rok 1936 sa niesol v znamení blížiacej sa olympiády. Svetový zväz Makabi sa rozhodol, že berlínsku olympiádu bude bojkotovať.³¹ V prípade ŽPŠK BK Bratislava sa to týkalo plavcov nominovaných do reprezentačného družstva. Okrem P. Steinera to boli aj Edita Keppichová, Klára Magyarová, Heinz Baderle a Martin Frucht.³² Na základe stanoviska zväzu Makabi sa ČsAPS rozhodla židovské plavecké kluby pokutovať a zastaviť

25 *Židovské zprávy* (1935), 18(15), s. 5.

26 *Hamajim* (1935), č. 4–5, s. 25.

27 *Grenzbote* (1935), 65(226), s. 6.

28 *Židovské zprávy* (1935), 18(32), s. 4.

29 *Grenzbote* (1935), 65(226), s. 6; *Grenzbote* (1935), 65(239), s. 7.

30 *Grenzbote* (1935), 65(308), s. 9.

31 *Židovské zprávy* (1935), 18(15), s. 5.

32 *Grenzbote*, 1935: 5.

ŽPSK Bar Kochba Bratislava – klubový majster ČSR 1937. Foto: Fond Makabi ČSR.

činnosť.³³ Nová sezóna sa začala organizáciou súťaže pre mládež „O pohár Siegfrieda Kalischa“.³⁴ Následne pokračoval klubovými majstrovstvami, pri ktorých P. Steiner oznámil, že ukončí plaveckú kariéru a bude štartovať len vo vodnom póle.³⁵ Na jar získal klub na Sládkovičovej ulici č. 8 nové priestory, kde sa potom 17. mája 1936 sa uskutočnila výročná schôdza.³⁶ Dňa 12. júla 1936 sa v Letanoviciach konali dorastenecké majstrovstvá Československa, ktoré plavci ŽPSK BK Bratislava s prehľadom vyhrali.³⁷ Majstrovstvá Československa sa uskutočnili v dňoch 18. – 19. júla 1936 v Prahe. Celkovým víťazom sa stal klub ŽPSK BK Bratislava.³⁸ Nasledujúci mesiac už začali platiť sankcie ČsAPS voči židovským plaveckým klubom, ktoré odmietli účasť na olympijských hrách. Z uvedeného dôvodu sa ŽPSK BK Bratislava nemohol zúčastniť na majstrovstvách Slovenska. Na konci roku ČsAPS revidoval svoje rozhodnutie o zákaze čin-

33 *Židovské zprávy* (1936), 19(29), s. 6.

34 *Židovské zprávy* (1936), 19(26), s. 6.

35 *Grenzbote* (1936), 66(113), s. 6.

36 *Grenzbote* (1936), 66(124), s. 6.

37 *Židovské zprávy* (1936), 19(28), s. 6.

38 *Židovské zprávy* (1936), 19(29), s. 6.

Plavecký preukaz talentovaného plavca Štefana Földesa. Foto: Múzeum Makabi v Ramat Gan.

nosti židovských plaveckých klubov a súčasne rozhodol, že nasledujúce majstrovstvá sa uskutočnia na Slovensku.³⁹

Nástup novej generácie, ktorý sa začal v roku 1936, sa naplno prejavil roku 1937. Prvé úspechy dosiahlo aj dorastenecké družstvo vodného póla, ktoré 1. marca 1937 vyhralo pohár mládeže.⁴⁰ Dňa 11. apríla 1937 sa v Bratislave uskutočnili aj majstrovstvá stredných škôl, ktoré mládež ŽPŠK BK Bratislava s prehľadom vyhrala.⁴¹ Čo preteky, to rekord – aj takto by sa dali zhodnotiť nasledujúce podujatia. V dňoch 16. – 17. mája 1937 sa v Trenčianskych Tepliciach uskutočnili majstrovstvá Slovenska, a to v kategóriách dospelých a dorastu. Celkovým víťazom vo všetkých vekových kategóriách sa stal ŽPŠK BK Bratislava. To, aký bol výkonnostný rozdiel medzi ŽPŠK BK Bratislava a zvyšnými družstvami, najlepšie dokumentuje finálový zápas vo vodnom póle, ktorý zohrala ŽPŠK BK Bratislava proti výberu pólistov zo zúčastnených slovenských klubov a v ktorom zvíťazila v pomere 13:1.⁴² Majstrovstvá Československa v roku 1937 boli rozdelené

³⁹ *Hamajim* (1936), č. 7–8, s. 10.

⁴⁰ *Grenzbote* (1937), 67(61), s. 6.

⁴¹ *Židovské zprávy* (1937), 20(34), s. 6.

⁴² *Športový týždeň* (1937), 10(29), s. 2.

na dve časti. Prvá časť pozostávala zo skokov do vody a plávania na 1 500 m a uskutočnila sa 1. augusta 1937 v Prahe. Druhá, do ktorej boli zaradené zvyšné disciplíny, bola 6. – 8. augusta 1937 v Bratislave. Organizovaním majstrovstiev v Bratislave bol poverený ŽPŠK BK Bratislava. Táto časť sa realizovala na kúpalisku Lido. Celkovým víťazom sa stal ŽPŠK BK Bratislava, ktorý zvíťazil v mužskej kategórii, v kategórii žien bol druhý.⁴³ Medzi významné podujatia je možné zaradiť aj zájazd do Londýna, ktorý sa uskutočnil 18. septembra 1937 na pozvanie miestneho klubu.⁴⁴

Na začiatku sezóny 1938 zverejnila ČsAPS celkové hodnotenie plaveckých klubov uplynulej sezóny. Víťazom sa stala ŽPŠK BK Bratislava s počtom 1741 bodov pred Československým plaveckým klubom – ČPK, ktorý mal 760 bodov.⁴⁵ Napriek napätej medzinárodnej situácii, ktorá sa čoraz výraznejšie začala prejavovať aj v Československu, športový život pokračoval. Dňa 8. mája 1938 sa uskutočnila výročná schôdza v atmosfére hodnotenia činností, v ktorej sa konštatovali úspechy z predošlého obdobia. Nikto vtedy netušil, že išlo o posledné stretnutie tohto druhu.⁴⁶ Dňa 22. júla 1938 sa uskutočnili majstrovstvá Československa. ŽPŠK BK Bratislava sa opäť stal ich celkovým víťazom. V prípade mužov vyhral súčtom bodov 196 pred klubom Hagibor Praha, ktorý získal 60 bodov, a u žien to bolo so 109 bodmi víťazstvo pred ČPK, ktorý dosiahol 98 bodov.⁴⁷ Posledné vystúpenie plavcov ŽPŠK BK Bratislava na domácej scéne sa uskutočnilo 27. júla 1938 na propagačnom podujatí v Malackách.⁴⁸ Zo zahraničných podujatí to bolo 17. – 18. septembra 1938 v Londýne.⁴⁹

Ešte pred vznikom samostatného slovenského štátu začali na Slovensku vznikať slovenské športové zväzy. Keď bola v Slovenskej pravde publikovaná informácia o vzniku Slovenského plaveckého svazu – SPS, súčasne bolo uverejnené, že ŽPŠK BK Bratislava nebude do SPS prijatá a jej rekordy budú z tabuliek vyčiarknuté.⁵⁰ Bol to jasný signál, že v uvedenom procese prevládal nacionalistický duch. V Židovských zprávach zo dňa 19. januára 1939 sa objavila informácia, že ŽPŠK BK Bar Kochba Bratislava sa rozpadol a väčšina jeho členov odchádza do Londýna.⁵¹ Oficiálne bol klub rozpustený 26. septembra 1940, keď vyšlo vládne nariadenie o rozpustení všetkých židovských spolkov.⁵²

ZÁVER

Po vzniku Československa sa šport na Slovensku mohol rozvíjať na národnej báze. Napriek tomu, že v tejto oblasti došlo na Slovensku k dynamickému rozvoju, zaostávalo za českým náprotivkom po kvantitatívnej aj kvalitatívnej stránke. Slovenskí športovci a športové tímy sa málokedy uplatnili v celoštátnom meradle a ich medzinárodné úspechy boli zriedkavé. Príznačná je skutočnosť, že do štátneho výberu sa prebojovali len jednotlivci, ktorí do reprezentačného dresu dorástli v českých kluboch, kde mali lepšie

43 *Židovské zprávy* (1937), 20(34), s. 6.

44 *Židovské zprávy* (1937), 20(40), s. 6.

45 *Židovské zprávy* (1938), 21(6), s. 6.

46 *Židovské zprávy* (1938), 21(19), s. 6.

47 *Židovské zprávy* (1938), 21(30), s. 6.

48 *Slovenská pravda* (1938), 2(168), s. 6.

49 *Židovské zprávy* (1938), 21(31), s. 6.

50 *Slovenská pravda* (1938), 2(278), s. 5.

51 *Židovské zprávy* (1939), 22(3), s. 8.

52 SNA, f. PR, šk. 124 - Rozpustenie Schwimmer Sportklub Bar Kochba so sídlom v Bratislave.

materiálne a tréningové podmienky (Grexa a Souček, 2007: 22). Toto konštatovanie platí nielen pre slovenských športovcov a športové tímy, ale aj pre športovcov a športové tímy ďalších národností, ktoré pochádzali zo Slovenska. Konkurovať klubom zo západnej časti spoločného štátu dokázal na Slovensku len I. Československý športový klub – ČŠK Bratislava, ktorý v rokoch 1927 a 1930 získal titul amatérskeho majstra vo futbale. Ďalším bol Židovský plavecký športový klub Bar Kochba Bratislava, ktorý sa stal klubovým majstrom Československa v plávaní v rokoch 1936 – 1938 a maďarský Polgári Torna Egylet – PTE Bratislava, ktorý sa v rokoch 1927 a 1929 stal majstrom Československa vo vodnom póle a v sezóne 1930/1931 bol klubovým majstrom Československa v stolnom tenise (Perútka a Grexa, 1995: 56).

Z uvedených subjektov je možné za najúspešnejší jednoznačne označiť ŽPŠK Bar Kochba Bratislava. Okrem troch klubových titulov majstrov získal najväčší počet titulov majstra Československa v individuálnych a skupinových disciplínach. V tomto konštatovaní sa môžeme oprieť aj o počet členov klubu nominovaných do štátnej reprezentácie. Prehľadnú štatistiku dosiahnutých majstrovských titulov ČSR a utvorených rekordov ČSR uvádzame na konci príspevku v tabuľkách. Šport v medzivojnovom období bol v Československu organizovaný na národnostnej báze. Napriek uvedenému konštatovaniu židovské plavecké športové kluby a plavecké odbory židovských telovýchovných jednôt nevytvorili samostatný židovský plavecký zväz, ale boli členmi ČsAPS, čo vyplývalo zo skutočnosti, že židovské plavecké kluby, respektíve plavecké odbory, vykonávali činnosť vo väčších mestách, kde boli početnejšie židovské komunity. Veľké vzdialenosti medzi klubmi, ako aj ich počet nevytvárali predpoklad pre vznik samostatného zväzu. Na druhej strane, organizovanie vzájomných sústreďení dokladuje vzájomnú úzku spoluprácu. Príčiny kvalitných výsledkov môžeme nájsť vo viacerých faktoroch: predovšetkým v tom, že plavecké športy boli u židovskej mládeže mimoriadne populárne. Potvrďuje to skutočnosť, že aj v ďalších častiach Československa patrili plavecké kluby k najúspešnejším. V Čechách to bol ŽPŠK Hagibor Praha a na Morave ŠK BK Brno. Dokladuje to aj iná štatistika: z celkového počtu jedenástich olympionikov židovského pôvodu v medzivojnovom období bolo šesť plavcov, respektíve vodných pólistov (Bučka, 2016: 103). Ďalšie príčiny môžeme nájsť v angažovaní kvalifikovaných trénerov, ktorí uplatnili najmodernejšie tréningové postupy. Nezanedbateľnou príčinou bola aj realizáciou množstva novinek. Napríklad otužovanie organizmu a doplnenie prípravy kondičnou gymnastikou. Za nový progresívny prvok je možné považovať aj organizovanie tréningových sústreďení v novom prostredí spoločne s partnerskými klubmi. Veľkú pozornosť v klube venovali mládeži, pre ktorú organizovali plavecké kurzy a súťaže. Pozitívnu úlohu zohrala v neposlednom rade aj osobnosť P. Steinera, najlepšieho plavca Československa medzivojnového obdobia. Ako lekár organizoval kontroly a funkčné sledovanie plavcov a zabezpečoval zdravotnú starostlivosť. V židovských športových kluboch nebola otázka sionistickej výchovy mládeže tak preferovaná ako v telovýchovných jednotách, ale tiež mala svoje miesto – dokazuje to skutočnosť jednotného postupu pri bojkotovaní hier XI. olympiády, ktoré zorganizovalo nacistické Nemecko.

Sľubný vývoj klubu prerušil nástup nacionalizmu a následné vypuknutie II. svetovej vojny. V slovenskom štáte boli Židia vylúčení zo spoločenského, a teda aj športového života. Výkonnostnú úroveň, ktorú mali plavci ŽPŠK Bar Kochba Bratislava, neprekonal plavci na Slovensku ani v nasledujúcom období, a to napriek tomu, že v tomto období bol založený prvý profesionálny klub, Oddiel armádnych pretekárov, v ktorom boli najlepší plavci Slovenska a ktorý vytváral osobitné podmienky pre tréningovú čin-

nosť (Bučka, 2001: 86–87). Nová generácia židovských plavcov už príležitosť na pokračovanie činnosti ŽPŠK Bar Kochba Bratislava po vojne nedostala. Bolo to nielen preto, že z pomerne početnej židovskej komunity zostalo len torzo, ale aj preto, že väčšina z tých, ktorí prežili, sa rozhodli definitívne krajinu opustiť.

Aké pevné boli tieto väzby, sa ukázalo o niekoľko desaťročí, keď v roku 1983 došlo k prvému stretnutiu bývalých členov ŽPŠK BK Bratislava. Ďalšie nasledovali vždy s trojročným odstupom. Skupina bývalých členov ŽPŠK Bar Kochba Bratislava vydávala bulletin, v ktorom informovala svojich členov o aktivitách a výročiach, uverejňovali články o Slovensku či adresy svojich členov (Weimann, 1995). O týchto aktivitách a činnosti sa môžeme dozvedieť z rôznych autobiografických prác, napríklad v publikácii K. Löfflerovej *Ako život z karát*, v ktorej sa uvádza: „Oveľa dôležitejší klub, ktorý bol aj úspešnejší, bol Bar Kochba. Bol to plavecký klub, do ktorého som sa prihlásila ako prvé dievča. Bývali sme vtedy vedľa jedinej krytej plavárne v Bratislave, ktorá sa nazývala Grössling. Chodila sem plávať aj moja mama, takže som sa sem hneď dostala. Ako druhé dievča po mne prišla Duša Topplerová, ktorá bola dosť dlho aj majsterkou Bratislavy v plávaní naznak. Boli sme pyšné, že československým majstrom, teda majstrom republiky v plávaní prs, sa stal neskorší chirurg doktor Paľo Steiner. Usadil sa ako lekár v Martine, hoci bol zo starej bratislavskej rodiny, ale to bola politická záležitosť. Bojoval aj ako vojak v Československej armáde v Anglicku. Keď sa vrátil po vojne, ako bývalý zahraničný vojak nebol dobrý káder, takže sa nemohol usadiť v Bratislave. V Martine ho však mali veľmi radi, lebo bol vynikajúcim chirurgom a dobrým plavcom. Neskôr mal problémy so srdcom, liečil sa na Sliachi a vo vode aj zomrel, keď dostal infarkt. V roku 1989 sme mali v Bratislave veteraniádu. Zišlo sa na nej vyše dvadsať bývalých plavcov, všetci mladší ako ja, prišli z Ameriky, aj z Južnej Ameriky, Nemecka, Švajčiarska, dokonca z Izraela. Pozvali aj jeho vdovu, veď pre nás to bolo vtedy veľmi významné, že bol československým majstrom.“ (Löfflerová, 2002: 80).

Majstrovské tituly ČSR získané členmi ŽPŠK Bar Kochba Bratislava

Meno	Dátum	Disciplína
P. Steiner	21. 6. 1931	100 m vsp.
P. Steiner	15. 7. 1933	100 m vsp.
P. Steiner	28. 7. 1934	100 m vsp.
E. Keppichová, J. Kaufmannová, E. Magyarová	4. 8. 1935	3 x 100 m pol.
H. Baderle, H. Abeles, P. Steiner	4. 8. 1935	3 x 100 m pol.
H. Baderle, M. Frucht, P. Steiner	18. – 19. 7. 1936	3 x 100 m pol.
P. Steiner	18. – 19. 7. 1936	100 m vsp.
M. Frucht	18. – 19. 7. 1936	200 m prsia
H. Baderle	18. – 19. 7. 1936	100 m znak
H. Abeles, H. Baderle, M. Frucht, P. Steiner	18. – 19. 7. 1936	4 x 200 m vsp.
Družstvá	18. – 19. 7. 1936	kluby
E. Singerová, I. Karppelesová*	21. 7. 1937	50 m prsia
I. Karppelesová	29. 7. 1937	100 m prsia
H. Baderle	6. – 8. 8. 1937	100 m vsp.
H. Baderle	6. – 8. 8. 1937	100 m znak
M. Frucht	6. – 8. 8. 1937	200 m vsp.
M. Frucht	6. – 8. 8. 1937	400 m vsp.

H. Baderle, H. Abeles, P. Steiner	6. – 8. 8. 1937	3 x 100 m pol.
H. Baderle, Š. Földes, M. Frucht, P. Steiner	6. – 8. 8. 1937	4 x 200 m vsp.
O. Keppichová, S. Adlerová, E. Singerová, I. Karppelesová	6. – 8. 8. 1937	4 x 100 m prsia
Družstvá	6. – 8. 8. 1937	kluby
M. Frucht+	24. 4. 1938	100 m vsp.
I. Karppelesová+	24. 4. 1938	200 m prsia
Š. Földes, J. Duschnitz, M. Frucht, P. Steiner+	24. 4. 1938	4 x 50 m vsp.
M. Frucht	22. 7. 1938	100 m vsp.
M. Frucht	22. 7. 1938	200 m vsp.
M. Frucht	22. 7. 1938	400 m vsp.
H. Baderle	22. 7. 1938	100 m znak
I. Karppelesová	22. 7. 1938	200 m prsia
E. Singerová, S. Adlerová, O. Keppichová, I. Karppelesová	22. 7. 1938	4 x 100 m prsia
J. Duschnitz, Š. Földes, A. Körbl, H. Baderle	22. 7. 1938	4x 100 m prsia
H. Baderle, P. Steiner, Š. Földes, M. Frucht	22. 7. 1938	4x 200 m prsia

* pretekárky mali zhodný čas

+ kryté – zimné majstrovstvá

Celoštátne rekordy utvorené členmi ŽPŠK Bar Kochba Bratislava

Meno	Dátum	Disciplína
P. Steiner	15. 4. 1931	100 m vsp.
K. Eisler, F. Lustig, E. Reiner, P. Steiner	15. 4. 1931	4 x 100 m vsp.
H. Abeles, P. Steiner – členovia štafety	16. 8. 1931	3 x 100 m pol.
P. Steiner	31. 10. 1931	100 m vsp.
P. Steiner	6. 12. 1931	100 m vsp.
K. Eisler, F. Lustig, E. Reiner, P. Steiner	21. 8. 1932	4 x 100 m vsp.
P. Steiner*	7. 11. 1933	4 x 200 m vsp.
P. Steiner*	17. 2. 1933	4 x 100 m vsp.
P. Steiner*	17. 2. 1933	4 x 100 m vsp.
P. Steiner*	17. 2. 1933	3 x 100 m pol.
P. Steiner*	19. 2. 1933	4 x 200 m vsp.
P. Steiner	2. 7. 1933	50 m vsp.
H. Abeles	13. 12. 1933	50 m prsia
E. Kepichová	30. 7. 1934	200 m znak
E. Kepichová	2. 12. 1934	200 m znak
E. Keppichová, J. Kaufmannová, E. Magyarová	4. 8. 1935	3 x 100 m pol.
H. Abeles	8. 9. 1935	200 m prsia
H. Baderle, H. Abeles, P. Šteiner	3. 11. 1935	3 x 100 m pol.
E. Keppichová, J. Kaufmannová, E. Magyarová	3. 11. 1935	3 x 100 m pol.
H. Baderle, M. Frucht, P. Steiner	26. 11. 1935	3 x 50 m pol.
H. Baderle	19. 4. 1936	100 m znak
H. Baderle	24. 4. 1936	200 m znak
Š. Földes, M. Frucht, H. Abeles, P. Steiner	14. 6. 1936	4 x 50 m vsp.
H. Baderle	6. 7. 1936	100 m znak
H. Abeles	6. 7. 1936	100 m prsia
H. Baderle, M. Frucht, P. Steiner	18. 7. 1936	3 x 100 m pol.
J. Duschnitz, M. Frucht, H. Baderle, P. Steiner	26. 7. 1936	4 x 100 m vsp.
H. Baderle	18. 10. 1936	100 m znak
H. Abeles	18. 10. 1936	100 m prsia

Meno	Dátum	Disciplína
Š. Földes, M. Frucht, H. Abeles, P. Steiner	18. 10. 1936	4 x 50 m vsp.
H. Baderle	13. 2. 1937	50 m znak
H. Baderle	13. 2. 1937	100 m znak
H. Baderle	20. 2. 1937	50 m znak
H. Baderle	20. 2. 1937	100 m znak
E. Justová, O. Keppichová, E. Fehérová, E. Singerová	6. 3. 1937	4x50 m prsia
P. Steiner, M. Frucht, H. Baderle, J. Dushnitz	3. 4. 1937	4x50 m vsp.
H. Baderle, H. Abeles, P. Steiner	18. 4. 1937	3x50 m pol.
Š. Földes, H. Baderle, M. Frucht, P. Steiner	24. 4. 1937	4 x 100 m vsp.
H. Baderle	30. 4. 1937	400 m znak
M. Frucht	8. 5. 1937	500 m vsp.
M. Frucht	15. 5. 1937	400 m vsp.
J. Baderle	15. 5. 1937	100 m znak
I. Karppesová a E. Singerová	21. 7. 1937	50m prsia
I. Karppesová	21. 7. 1937	100m prsia
I. Karppesová	29. 7. 1937	100m prsia
O. Keppichová, Z. Adlerová, I. Karppesová, E. Singerová	6. 8. 1937	4 x 100 m prsia
H. Baderle, H. Abeles, P. Steiner	7. 8. 1937	3 x 100 m pol.
H. Baderle, H. Abeles, P. Steiner	8. 8. 1937	4x 200 m vsp.
H. Baderle	8. 8. 1937	100 m znak
H. Baderle	31. 8. 1937	50 m znak
E. Singerová	11. 10. 1937	50 m prsia
M. Frucht	31. 10. 1937	200 m vsp.
I. Karppesová	12. 3. 1938	500 m prsia
I. Karppesová	19. 3. 1938	400 m prsia
M. Frucht	27. 3. 1938	300 m vsp.
M. Frucht, J. Dushnitz, P. Steiner, Š. Földes	9. 4. 1938	4 x 200 m vsp.
M. Frucht	10. 4. 1938	200 m vsp.
M. Frucht	24. 4. 1938	100 m vsp.
Š. Földes, H. Baderle, M. Frucht, P. Steiner	24. 4. 1938	4x50 m vsp.
I. Karppesová	24. 4. 1938	200 m prsia
H. Baderle	11. 6. 1938	200 m znak
I. Karppesová ako členka štafety	18. 7. 1938	3 x 50 m pol.
H. Baderle, M. Frucht, Š. Földes, P. Steiner	18. 7. 1938	4 x 50 vsp.
H. Baderle, A. Körbl, P. Steiner	18. 7. 1938	3 x 50 pol.
H. Baderle, Š. Földes, P. Steiner, M. Frucht	18. 7. 1938	4 x 100 m vsp.
Š. Földes, A. Körbl, J. Dushnitz, M. Frucht	18. 7. 1938	4 x 50 m prsia
E. Singerová, Z. Adlerová,, O. Keppichová, I. Karppesová	22. 7. 1938	4 x 100 m prsia
I. Karppesová	22. 7. 1938	200 m prsia

*Pavel Steiner bol členom ŽŠK Hagibor Praha

LITERATÚRA

- Bergerová, N. (1992). *Na križovatke kultúr. Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta.
- Bučka, P. (2001). *História armádneho športu na Slovensku*, Bratislava FTVŠ UK.
- Bučka, P. (2012). Športový klub Makkabea Bratislava. *Slovenský národopis*, 2(60), 175–186.
- Bučka, P. (2016). *Makabi včera – Makabi dnes*. Praha: Magen.
- Bureš, P., Plichta, J. (1931). *Sport a tělesná kultura v Čsl. republice a cizině*. Praha: Ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy.
- Gerhárd, L. (1932). *A Magyar Sport*. Budapest: Magyar Sport Pantheonja Kiadóvállalat.
- Grexa, J., Novák, M. (1978). *Naši olympionici*. Bratislava: Šport SNT.
- Grexa, J., Souček, L. (2007). *Slovensko v znamení piatich kruhov*. Bratislava: SOV.
- Hofbauer, S. (1940). Naše plavectví. In: Kalina, A. a kol., *Čtvrt století českého sportu*. Praha: Slávia Praha.
- Jarušek, F. (1967). Plávanie. In: J. Perútka, *Športy na Slovensku*. Šport Bratislava.
- Jarušek, F. a kol. (2007). *História vodného póla na Slovensku 1919–2005*. Bratislava: Artwell Creative, s. r. o., Národné športové centrum a Slovenský zväz vodného póla.
- Kalečík, L. (1999). 80 rokov plávania na Slovensku. *Telesná výchova a šport*, 9(3–4), 58–59.
- Kalečík, L. (2013). Činnosť plaveckých klubov národnostných menšín na Slovensku v rokoch 1918–1945. *Telesná výchova a šport*, 13(2), 30–33.
- Löfflerová, K. (2002). *Ako život z karát (pripamätovanie udalostí 20. storočia)*. SNM – Múzeum židovskej kultúry, Judaica Slovaca, zv. č. 57.
- Möhwald, Z. a kol. (1969). *Stručný přehled sportovních odvětví v Československu, Díl II.*, Praha: Olympia.
- Nemeček, E. (1973). Plávanie. In: *Rozvoj telesnej výchovy a športu na Slovensku v rokoch 1948–1973: Zborník k konferencii k 25. výročiu zjednotenia telesnej výchovy a športu*. Bratislava: Šport STV.
- Perútka, J., Grexa, J. (1995). *Dejiny telesnej kultúry na Slovensku*. Bratislava. UK Bratislava.
- Weimann, R. (1995). *BKB Nachrichten*. Wien.

ZOZNAM CITOVANÝCH PRAMEŇOV

Archívne pramene

Slovenský národný archív, Bratislava, fond Policajného riaditeľstva, škatuľa 124.

Tlač

- Grenzbote*, roč. 59, 1929; roč. 60, 1930; roč. 61, 1931; roč. 62, 1932; roč. 63, 1933; roč. 64, 1934; roč. 65, 1935; roč. 66, 1936; roč. 67, 1937; roč. 68, 1938.
- Hamajim*, 1933, 1935, 1936.
- Plavec amatér*, 1922.
- Slovenská pravda*, roč. 10, 1929; roč. 12, 1931; roč. 13, 1932; roč. 16, 1935; roč. 2, 1938.
- Star*, roč. 7, 1932.
- Športový týždeň*, roč. 10, 1937.
- Židovské zprávy*, roč. 13, 1930; roč. 14, 1931; roč. 15, 1932; roč. 17, 1934; roč. 18, 1935; roč. 19, 1936; roč. 20, 1937; roč. 21, 1938; roč. 22, 1939.

O AUTOROVI

PETER BUČKA – autor pracuje ako učiteľ športovej výchovy. V roku 2000 ukončil doktorandské štúdium na FTVŠ UK v odbore športová humanistika so zameraním na dejiny športu. Špecializuje sa hlavne na oblasť dejín športu národnostných menšín. Publikuje najmä v Česku, Maďarsku, Poľsku a na Ukrajine. Je autorom niekoľkých samostatných fotografických výstav. V roku 2016 v spolupráci so Židovskými listami vydal publikáciu *Makabi včera – Makabi dnes* (Praha: Magen).

PETER SALNER:
Židia na Slovensku po roku 1989
(Komunita medzi budúcnosťou
a minulosťou)

[Jews in Slovakia after 1989. Community between the Future and the Past]

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2018, 139 s.

Peter Salner sa systematicky už dvadsaťpäť rokov venuje výskumom židovskej komunity, čoho výsledkom je aj jeho bohatá publikačná činnosť. Je autorom a editorom úspešných a často citovaných monografií, štúdií a iných populárno-náučných textov, v ktorých rozširuje diapazón poznania židovskej problematiky. Transformáciu a vývoj židovskej komunity spracováva cez najrôznejšie obdobia i témy (sociálna kultúra, identita, religiozita, medzigeneračná transmisia, holokaust, obyčaje, humor a podobne). Geograficky venuje primárnu pozornosť Bratislave, kde roky realizuje svoje výskumy. Vo svojej najnovšej monografii s názvom *Židia na Slovensku po roku 1989 (Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou)* zúročuje dlhoročné skúsenosti z výskumov i aktívnej účasti a práce v Židovskej náboženskej obci v Bratislave (v rokoch 1996 – 2013 ako jej predseda). Poukazuje na diverzitu židovskej komunity, transformačné procesy, diskontinuitu i medzigeneračnú transmisiu kultúrnych hodnôt.

Najmä podtitul knihy *Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou* výstižne pomenováva Salnerov cieľ „[...] priblížiť komunitu, ktorá má ‚janusovský‘ rozmer. Jej príslušníci sa usi-

lujú poznať a pochopiť, čo ich očakáva v dohľadných rokoch či desaťročiach (a prispôbiť sa tomu). Zároveň na nich neustále dolieha minulosť“ (s. 7). Ako Janus, boh dvoch tvárí, ktorý sa jednou pozerá do minulosti a druhou hľadá do budúcnosti. Z časového hľadiska sa zameriava na obdobie po novembri 1989. Porozumieť súčasnej podobe javov, vidieť ich existenciu, formy a funkcie je pre výskumníka náročné. Vyžaduje to – okrem iného – poznanie historických kontextov. Autor sa preto podľa potreby vracia aj do minulosti: „Bez návratu späť, do obdobia komunizmu, holokaustu, prípadne ešte hlbšie do minulosti (...) nie je možné pochopiť súčasný stav problematiky“ (s. 11). Podobné konštatovanie uvádza na základe výskumov medzi mladými ľuďmi sociologička Olga Gyárfášová: „Nezakrývať a neprikrášľovať minulosť pomáha vyhnúť sa v budúcnosti zlým cestám. Minulosť neodchádza do minulosti, ostáva s nami, vracia sa“ (Gyárfášová, 2015: 32).

Peter Salner si v knihe všima vybrané dôležité fenomény súčasnej židovskej komunity a analyzuje ich z perspektívy dvoch subjektov. Čo znamená, že tieto – pre komunitu príznačné – javy majú podobné, navzájom súvisiace znaky, ale zároveň medzi nimi existuje napätie. Z pohľadu dvoch perspektív rozoberá napríklad ÚŽŽNO (Ústredný zväz židovských náboženských obcí) a židovské náboženské obce (ŽNO), historické sviatky (chanuka, pesach) a nové sviatky (pripomínanie holokaustu), religiózny a sekulárny prístup, ale aj protipól – búranie a vybudovanie (neologická synagóga a obnovený cintorín Memoriál Chatama Sofera). Autorovi to umožnilo uchopiť predmet vedeckého skúmania v kontextoch vonkajšej i vnútornej

reality, obsahu i formy, paralelizovať javy, poukázať na ich dis-/kontinuitnosť, nivelizáciu, zánik i nové podoby. Súčasný stav sviatkov (ale aj iných javov) konfrontuje i s ortodoxnou „jedinou správnu“ podobou, aby zistil, čo z tradičných foriem pretrvalo, zmenilo sa, či zaniklo (s. 10). Hodnotu Salnerových interpretácií zvyšuje fakt, že konfrontuje archívne materiály s realitou, s konkrétnym stavom a neraz i s osobným prežívaním. Zamýšľa sa nad budúcnosťou, čo mu dovoľuje najmä jeho mnohoročná bádateľská skúsenosť a odborná erudovanosť.

Kompozíciu knihy tvoria tri nosné kapitoly. Po *Úvode* nasleduje charakteristika prameňov, kapitoly: *Komunita*, *Sviatky*, *Symbols* a *Záver*. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že jednotlivé kapitoly sú nekonzistentné, ale opak je pravdou. V každej jednej autor jasne uplatňuje vyššie zmienený metodologický prístup „pohľad z dvoch perspektív“. V *Prameňoch* Salner objasňuje použité formy etnologickeho a archívneho výskumu. Predstavuje najvýznamnejšie vedecké, odborné i literárne zdroje, ktoré zachytávajú osudy Židov na Slovensku a ktoré formovali názory, postoje autora a inšpirovali ho k napísaniu tejto monografie. Salner vychádza zo svojich dlhoročných výskumov, prepája staršie poznatky s novými, využíva archívne materiály, analyzuje dobové dokumenty, časopisy, fotografie. Orientácia na výskumy súčasnej spoločnosti znamená aj začlenenie nových foriem komunikácie medzi objekty výskumu a zároveň i medzi výskumné techniky vednej disciplíny (Beňušková, 2009: 306). V teréne používa ne-/priame pozorovania, rozhovory a nevyhýba sa ani novším výskumným technikám – internetovej komunikácii, analýze sociálnych sietí, ktoré uplatňuje v etnologickej praxi. Cenné je to, že autor neposkytuje formálne informácie, ale delí sa aj o svoje empirie z terénu, čo si vyžaduje skúseného výskumníka, ktorý sa v komunite pohybuje dlhšie. Čitateľa tak obohacuje o priamu skúsenosť, o svoj, autorský, pohľad zvnútra. Salner získava nenahraditeľné vedomosti a skúsenosti z pozície vedca etnológa, člena a funkcionára ŽNO, organizátora, diváka, ale i priateľa, čo mu umožňuje odkrývať viaceré tabuizované témy. Zaznamenávať a sprava-

covať citlivé témy si vyžaduje erudovaného výskumníka, rokmi vytvorenú dôveru medzi vedcom a respondentmi a dodržiavať výskumnú etiku. Oceňujem kombináciu zvolených rôznorodých výskumných metód, teoretické uchopenie i zaujímavý metodologický prístup. Texty tejto monografie dokazujú, že židovskú komunitu skúma na vysokej úrovni a pohybuje sa v nej niekoľko rokov.

Stredobodom záujmu autora je komunita. Za najdôležitejší znak komunity sa považuje pocit solidarity, spolupatričnosti, súdržnosti medzi ľuďmi, záujmu jedného o druhého i celú skupinu. „Komunita vyvoláva dobré pocity. Je dobré „mať“ komunitu a „patríť“ do komunity. Zdá sa nám, že je to vždy niečo dobré“ (Bauman, 2006 :7). Komunita je aj „spoločná viera, že potreby členov budú uspokojené. Komunita je aj zmysel pre rodinu, ktorý Židia cítia, keď čítajú Prameň od Jamesa A. Michenera“ (McMillan, Chavis, 1986: 9). Salner sa opiera o koncept Zygmunta Baumana (2006), ktorý aplikuje na slovenskú, najmä bratislavskú židovskú komunitu. Pomáha mu pochopiť aktuálne spoločenské problémy a vysvetliť, prečo bratislavskí Židia vyhľadávajú komunitu rovnako stigmatizovaných. Predstavuje pre nich

„bezpečné prostredie s preverenými cudzincami a bez vlamáčov“ (Bauman, 2006: 88).

Človek dnes nemôže patriť iba k jednej komunite, ale participuje na viacerých. Moderná komunita ho nezväzuje a nepripútava. „Hľadané puto nesmie zaväzovať tých, ktorí ho nájdu. Aby sme použili Weberovu známu metaforu, hľadá sa ľahký závoj, nie ocelová klietka“ (Bauman, 2006: 53). Aj členovia židovskej komunity majú aj iné než výlučne židovské identity, názory, problémy, zároveň však potrebujú aspoň krátkodobý „židovský relax“ (s. 28). Súčasnú židovskú komunitu Peter Salner charakterizuje „ako množinu osôb židovského pôvodu alebo vieroveryznania, ktorá sa hlási k židovstvu. (Svoj vzťah chápu diferencovane a voči „komunitě“ alebo „židovstvu“ majú rôzne očakávania a preferencie). Podstatná je dobrovoľnosť tohto vzťahu, hoci berie do úvahy, že prakticky vždy existujú tlaky zo strany zainteresovaných rodín, židovskej komunity, úradov alebo majoritného okolia“ (Salner, 2000: 11). V prepojení na minulosť si židovská komunita „niekoľko ráz na vlastnej koži overila, že (takmer) každá historická zmena je k horšiemu“ (Salner, 2007: 29).

Autor sa v tejto kapitole venuje aj neľahkému vymedzeniu pojmu „Žid“, ktorý sa mení v spoločenskom priestore i historickom čase. Poskytuje viaceré interpretácie od oficiálnej náboženskej (ortodoxnej) definície, ako ju určuje právny systém judaizmu – halacha, cez rôznorodé historické kontexty, explikácie podľa rôznych skupín, štátnych inštitúcií, až po vnímanie židovstva jednotlivcov, pričom neobchádza ani definíciu židovstva ako sociálnej kategórie. Už z uvedeného vyplýva, že platili a platia rôzne, neraz protirečivé kritériá. „A pri rozhodovaní sa nie vždy stretávajú večné pravidlá ortodoxného judaizmu s aktuálnymi názormi členov a potrebami obce“ (s. 31). Na tieto úvahy nadväzuje diskusia o samotnej židovskej komunite, jej vnímaní, prijímaní, identifikácii, rozporoch i histórii jednotlivých židovských komunit (ÚZŽNO a židovské náboženské obce) od ich vzniku až po

súčasnosť.¹ Spomínala som, že Salner v knihe využíva pohľad dvoch perspektív a skúma fenomény s podobnými znakmi a existenciou vzájomného napätia. Za rozpormi medzi ÚZŽNO a jednotlivými náboženskými obcami treba vidieť najmä diverzitu členov komunity (ortodoxní, neologickí, sekulárni...), historické, náboženské, demografické, organizačné, formálne determinanty, komplikované okolnosti vzniku (ÚZŽNO 1945) i zložité riešenie majetkových pomerov (synagóg, cintorínov). Od charakteristiky uvedených židovských religióznych inštitúcií, ich funkcií a dôvodov napätia postupne prechádza k neformálnym aktivitám súčasných ŽNO a poukazuje aj na ich (ne)prijímanie komunitou. Podrobnejšie sa venuje neformálnemu *Židovskému fóru* a najmä motívaciám vzniku a aktivitám komunitných inštitúcií, ktoré vznikli „zdola“ – z aktívnej iniciatívy a s pomocou niekoľkých nadšencov. Ide o *Dokumentačné stredisko holokaustu a Židovské komunitné múzeum*, ktoré ochraňujú, uchovávajú, spracovávajú a prezentujú kultúrne dedičstvo Židov. Autor zachytáva zaujímavé peripetie vzniku a vývoja oboch inštitúcií na základe vlastného pozorovania i výpovedí ich hlavných protagonistov. Čitateľa zaujmú aj výskumné a publikačné aktivity, vzdelávacie programy, populárno-náučné, kultúrno-spoločenské a prezentačné činnosti spomínaných inštitúcií. Židovskej komunite dávajú pocit príslušnosti a príležitosti budovania sociálneho kapitálu. Súčasne sú mostom k poznaniu a tolerancii. Široké spektrum aktivít ponúka zároveň optimizmus do budúcnosti, a to nielen pre minoritu, ale aj pre majoritu. Riaditeľ múzea Maroš Borský sa v súvislosti s výstavou s príznačným názvom *Sme tu!* vyjadril: „Sme fungujúca komunita s vlastnými inštitúciami a napriek nášmu malému počtu sa nám darí udržať kvalitu komunitného života“ (Opoldusová, 2014).

Pohľad z dvoch perspektív uplatňuje aj v kapitole *Sviatky*. V nej odhaľuje, aký význam majú sviatky pre súčasnú spoločnosť, židov-

1 O histórii náboženských inštitúcií židovskej komunity (ÚZŽNO a židovské náboženské obce) s dôrazom na roky 1945 – 1955 Salner píše v knihe *Židia na Slovensku po roku 1945* (2016).

skú komunitu, rodinu i jednotlivca a aké funkcie plnia. Zo širokého spektra sviatkov, významných dní, pamätných príležitostí si vybral tri: chanuku, pesach a ako protipól holokaust, ktoré analyzuje na základe etnografického materiálu. Spoločne ich spája reálny historický podklad, sú reflexiou dramatických historických udalostí existenčného ohrozenia židovskej komunity, ale ich rozdielom je konečný výsledok. Chanuka a pesach sú oslavou víťazstva a záchranu židovského národa, naproti tomu holokaust bol židovskou tragédiou. Jeho pripomínanie sa postupne stáva pevnou súčasťou (nielen) židovského kalendára. Holokaust je celospoločenský problém. „Zrodil sa a prebehol v našej modernej racionálnej spoločnosti, vo vysokom štádiu civilizácie, na vrchole ľudskej kultúry, a preto je problémom tejto spoločnosti, civilizácie a kultúry“ (Bauman, 2002: 15).

V kontexte zamerania knihy, kde hlavnou myšlienkou je komunita, autor upozorňuje, že vybrané sviatky sa neobmedzujú len na synagógu, ale majú aj komunitný presah. Posilňujú integritu komunity, identifikáciu a súdržnosť jej členov a predstavujú „zábranu voči zabúdaniu“. Historická blízkosť holokaustu ponúka autorovi mimoriadnu príležitosť pozorovať „v priamom prenose“, ako sa vyvíjajú formy pripomínania a ako naň reagujú politické špičky, morálne a kultúrne autority, samotná komunita v generačnom prepojení i majorita.

Musím poznamenať, že hoci spracováva zložitú tému (židovských sviatkov), je uchopená zrozumiteľnou formou, ktorá je prijateľná aj pre čitateľov bez hlbších poznatkov o židovskej kultúre. Salner spomenuté sviatky charakterizuje, pričom ho zaujímajú aj mechanizmy kolektívnych, rodinných i individuálnych identifikácií. Súčasné prežívanie uvedených sviatkov prináša nielen náboženský akt a identifikačný prvok členov židovskej komunity, ale umožňuje aj reflexiu aktuálnej spoločenskej situácie.

V nasledujúcej kapitole *Symboly* sa Peter Salner venuje vybraným symbolom židovskej komunity, pričom sa inšpiroval pražským ra-

bínom Karolom Efraimom Sidonom. Rabín označil za symboly (každej) židovskej komunity synagógu, kaviareň a židovský humor.² Toto, pre čitateľa spočiatku neočakávané spojenie židovských atribútov, napokon ani nie je prekvapivé. Židovská spoločnosť sa neschádzala len v synagóge, ale členovia komunity sa stretávali aj v kaviarni, kde „šmúzovali“, preberali novinky zo spoločnosti, rozprávali vtipy. Paul Spiegel, ktorého kniha *Kto sú Židia*, sa stala v Nemecku bestsellerom, hovorí: „Jediný predsudok o nás, Židoch, ktorý rád schvaľujem, je náš príslovečný židovský humor. Židovský humor bol a je najlepšou zbraňou, lebo humor nezabíja. V každom období bol židovský vtip ventilom, ktorý umožňoval vyrovnat sa so zúfalou situáciou, z ktorej nebolo úniku“ (Spiegel, 2007: 111). Cieľom židovského humoru je viac než zabaviť a vyvolať smiech. V tejto nie veľmi rozsiahlej kapitole sa autor sústreďuje aj na symboly bratislavskej komunity – zbúranú neologickú synagógu na Rybnom námestí (existujúcu už len v spomienkach) a cintorín, resp. zvyšky starého cintorína na brehu Dunaja, zrekonštruovaného a známeho dnes ako Memoriál Chatama Sofera.

Kapitola *Symboly* je z môjho pohľadu „nástrelom“ do budúcnosti. Ide o tému, ktorá si to priam aj žiada. V jej závere sám autor píše: „Predložený text (...) skratkovito upozorňuje na význam dôležitej a nedostatočne preskúmanej témy a zároveň vyzýva na pokračovanie vo výskumoch, diskusiách, úvahách“ (s. 111). Áno, súhlasím, symboly si našu pozornosť skutočne zaslúžia!

V *Závere* publikácie Peter Salner sumarizuje sledovanú problematiku a reflektuje vlastné postoje k jej spracovaniu. Podľa jeho slov charakterizuje súčasné procesy a vývojové trendy v židovskej komunite zjednodušovanie, individualizácia a najmä selektívny prístup k tradičným religióznym a sviatočným javom. Dodržiavanie či nedodržiavanie vybraných sviatkov a tradícií nemusí znamenať prijímanie či odmietnutie religiozity, ale je vyjadrením solidarity ku komunite, jej dejinám

2 Židovský vtip ako faktor identity spracoval Salner v knihe (*Môj židovský humor* (2002)).

a kultúre. Vrátim sa k Baumanovej *Komunita, ktorá má výstižný podtitul, Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. V nej autor hovorí aj o strate istoty, dôvery, porozumenia i bezpečia. Preto si človek v súčasnosti stavia vysoké ploty, používa alarmy. „Chcete bezpečnosť? Vzdajte sa slobody alebo aspoň jej veľkej časti (...). Chcete teplo? Nechodte k oknu a nikdy ho neotvárajte. Problém je v tom, že keď sa budete držať rady a okná necháte zatvorené, vzduch vo vnútri bude po chvíli vydychaný a nakoniec začne byť dusivý“ (Bauman, 2006: 9). Komunita sa mení, nadobúda v súčasnosti nové kontexty a dimenzie. Nemusí byť statická a konzervatívna. Súčasnosc si vyžaduje dynamickosť, inovatívnosť i kreatívnosť. Podoba, forma komunity a jej usporiadanie nie sú raz a navždy dané, a teda nostalgia za komunitou nemusí byť iba nostalgiou za starým (Višňovský, 2007: 53). Súhlasím so Salnerovým názorom v závere knihy, že sa nedá predikovať budúcnosť židovskej komunity, ktorá môže byť podmienená stotožnením sa jej členov s ortodoxným judaizmom, prípadne či sú prijateľné aj iné perspektívy. „Židovská komunita, jej kultúra a spôsob života prechádza obdobím radikálnych premien, ktoré však (aspoň zatiaľ) neznamenajú jej likvidáciu, ale sú súčasťou transformačných procesov a odklon od tradičného judaizmu neznamená odmietnutie židovstva“ (s. 120).

Salner je skúsený etnológ, dôsledný výskumník, pozorovateľ, rozprávač, vie narábať s „veľkými“ témami. Pritom sa nebojí priznať pochybnosti, nerobí unáhlené závery, ale núti k rozmyšľaniu a sám sebe i čitateľovi dáva otázky. Veľkým pozitívom Salnerovej tvorby je skutočnosť, že jeho argumentácie sú vždy podložené bohatým empirickým výskumom. Napriek tomu, že ide o vedeckú publikáciu, ktorá spĺňa všetky potrebné požiadavky, autor zostáva verný svojmu jazykovému štýlu. Text knihy je napísaný zrozumiteľne a prehľadne. Celkový pozitívny dojem z knihy umocňuje aj jej vizuálna stránka. Uverejnené fotografie majú výpovednú i estetickú hodnotu a sú vybraté tak, aby korešpondovali nielen s textom, ale zároveň aj opticky ladili s celkovou grafikou a farebnosťou knihy. Salner sa v knihe cez komunitu obľúkom vracia k svojim témam –

mestskému prostrediu a rodine. Vedecká obec i širšia verejnosť sa môžu tešiť, čo bude zajtra, akou novou témou nás prekvapí a obohatí.

LITERATÚRA

- Bauman, Z. (2002). *Modernosť a holokaust*. Bratislava: Kaligram.
- Bauman, Z. (2006). *Komunita: Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o.
- Beňušková, Z. (2009). Premeny metód, technik a záznamov výskumu na pozadí slovenskej etnológie. *Slovenský národopis*, 57(3), 300–311.
- Gyárfášová, O. (2015). Sonda do historickej pamäti slovenskej spoločnosti zaostrená na mladých. *Annales Scientia Politica*, 4(1), 23–33.
- McMillan, D. W., Chavis, D. M. (1986). Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6–23.
- Opoldusová, J. (2014, 4. jún). Ako dnes žije židovská komunita. *Pravda*. Získané z <https://kultura.pravda.sk/galeria/clanok/319812-ako-dnes-zije-zidovska-komunita/>.
- Salner, P. (2000). *Židia na Slovensku (medzi tradíciou a asimiláciou)*. Bratislava: Zing Print.
- Salner, P. (2002). *(Môj) židovský humor*. Bratislava: Zing Print.
- Salner, P. (2007). *Budúci rok v Bratislave alebo Stretnutie*. Bratislava: Marenčin PT.
- Salner, P. (2016). *Židia na Slovensku po roku 1945 (Komunita medzi vierou a realitou)*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA.
- Spiegel, P. (2007). *Kdo jsou Židé?* Brno: Barrister & Principal.
- Višňovský, E. (2007). Komunita ako autentický domov človeka? *Filozofia*, 62(1), 44–53.

KATARÍNA KOŠTIALOVÁ,
Katedra sociálnych štúdií a etnológie
FF UMB v Banskej Bystrici

ZUZANA PANCZOVÁ:

Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie

[Conspiracy Theories: Topics, Historical Contexts and Argumentation Strategies]

VEDA, vydavateľstvo SAV – Ústav etnológie SAV, Bratislava 2017, 155 s.

Konšpiračné interpretácie sociálnej reality sú dnes súčasťou samotnej tejto reality. Sú prítomné vo verejnom diskurze ako jeho integrálna časť, zasahujú vedomie a správanie značného počtu ľudí. Ako ukazujú prieskumy verejnej mienky, konšpiračné teórie sú populárne nielen v určitých prísne vymedzených segmentoch spoločnosti (napríklad medzi ľuďmi so špecifickými socio-demografickými charakteristikami – vzdelanie, vek, profesia, typ bydliska a pod.), ale verí im veľká, niekedy až väčšinová časť obyvateľstva. Ako príklad je možné uviesť USA, kde na sprisahanecké pozadie vraždy prezidenta Johna Kennedyho v roku 1963 stále verí nadpolovičná väčšina obyvateľstva. Na Slovensku podľa najnovších prieskumov Inštitútu pre verejné otázky (Bútorová, Gyarfášová, 2017) a GLOBSEC Policy Institute (Milo, Klingová, Hajdu, 2018) má sklony veriť rôznym konšpiračným teóriám nie menej početný podiel obyvateľstva (od polovice až do zhruba dvoch tretín).

Šírenie konšpiračných predstáv v období pokročilých informačno-komunikačných technológií nadobudlo charakter epidémie. Je to dnes nielen dobre vynášajúci biznis pre celú paletu obskúrnych aktérov (autorov, inzerentov, sponzorov), ale aj nástroj v rukách hráčov s jasnými politickými a mocenskými cieľmi (najmä darebáckych režimov a štátov, ale aj radikálnych alebo extrémistických hnutí). Vplyv toxických obsahov so sociálnym poslanstvom, ktoré sú v poslednom období zámerne rozširované konšpiračnými a dezinformačnými „médiami“, na správanie početných mas ľudí v rozhodujúcich situáciách je nepopierateľný. Devastačný môže byť potom ich vplyv na základy sociálno-politického zriadenia v moderných demokraciách. Postupne publikované empirické štúdie dávajúce do súvislosti výsledky dôležitých spoločenských rozhodnutí

Zuzana Panczová

KONŠPIRAČNÉ TEÓRIE:
témy, historické kontexty
a argumentačné stratégie

vo vybraných demokratických krajinách so spôsobom formovania názorového prostredia ľudí, ktorí prijímajú tieto rozhodnutia (napríklad účasťou na hlasovaniach), vedú k znepokojujúcim úvahám o rastúcej sile konšpiračných bludov. Napríklad i k takým úvahám, že bez rozmachu konšpiračného vedomia spôsobeného aktivitami na sociálnych sieťach by meno súčasného prezidenta USA sotva bolo Donald Trump. Alebo že bez konšpiračne ladennej kampane s heslami o nadvláde „eurobyrokracie“ by sa dnes Veľká Británia a Európska únia sotva trápili so slepou uličkou zvanou brexit. Alebo že holandský parlament by v takomto prípade zrejme hladko ratifikoval asociačnú dohodu EÚ s Ukrajinou bez toho, aby sa zaoberal výsledkami prečudesného referenda o tejto otázke, iniciovaného ľuďmi, ktorí sa znenazdajky objavili na holandskej politickej a mediálnej scéne ako džin vypustený z fľaše a pritom starostlivo skrývali svoju plnú vizuálnu identitu.

V masovej spoločnosti sú konšpiračné teórie masovým javom. Masovým a spoločensky a politicky relevantným. Tento jav by mal byť systematicky skúmaný. Najmä by mali byť skúmané faktory jeho prežívania a reproduk-

cie, najradšej v aktualizračných kontextoch. Práve v skúmaní konšpiračných teórií ako masového javu v spoločensky relevantných kontextoch je najväčší prínos pozoruhodnej knižnej publikácie etnologickej Zuzany Panczovej *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*.

Autorka sa zaoberá problematikou konšpiračných teórií dlhodobo a systematicky. Pred tromi rokmi editorsky zastrelila mimoriadne kvalitné monotematické číslo *Slovenského národopisu* (3/2015), venovaného sprisahaneckým teóriám, čo bol počin, ktorý by slovenskej etnológii mohla závidieť celá domáca historiografická, sociologická a politologická obec (Panczová, 2015). Neskôr pripravila a moderovala panel o fámach a konšpiračných teóriách na medzinárodnej konferencii „Etnológia v treťom tisícročí: témy, metódy, výzvy“ (Smolenice, jeseň 2016). A do tretice prišla s jedinečnou publikáciou, v ktorej čitateľom približuje problematiku konšpiračných teórií, základné smerovanie ich skúmania, pôsobenie konšpiračných predstáv ako súčasť verejného, politického a dokonca i vedeckého diskurzu.

Ako profesionálna etnologička sa Zuzana Panczová vo svojej publikácii venuje popisu a interpretácii konšpiračných obsahov, osloviujúcich „koncových spotrebiteľov“ (recipientov), z ktorých časť sa potom zúčastňuje na rozvíjaní sprisahaneckého diskurzu – buď šírením spomínaných obsahov, alebo ich komentovaním a modifikovanou recykláciou. Tu sa vďaka uskutočnenému adresnému mapingu dostávame k témam, ktoré bujnejú (iný výraz by asi nebol dostatočne priliehavý) v slovenskej mediálnej (prítomnielen „alternatívnej“) sfére – Židia, Amerika, Západ, kapitalisti, slobodomurári, cudzinci, migranti a pod.

Ako písal Ted Goertzel, konšpiračné myslenie na individuálnej úrovni je sytené potrebou jednotlivcov logicky vysvetliť určité udalosti v podmienkach neistoty a nedostatku kontroly (Goertzel, 1994). Pociť neistoty a nedostatočnej kontroly sa u jednotlivcov môže znásobovať v období neskorej modernity, keď sa v spoločnosti riziko stáva dominantným vzorom spoločenského a inštitucionálneho správania (Matten, 2004), dokonca samotná spoločnosť sa stáva „rizikovou“ (Beck, 2009). Ustálené vzory

a štruktúry, ktoré ešte celkom nedávno vyvolávali pociť istoty a stability, miznú, naopak prichádzajú nové výzvy a zmeny, nie celkom zrozumiteľné, ale najmä rozrušujúce dovedejší poriadok. Adaptácia na ne vyžaduje náročné individuálne investície.

Postkomunistická transformácia je názorovým príkladom práve takéhoto vývoja. Spoločnosť sa mení od základov. Od schopností ľudí vyrovnat sa s prichádzajúcimi zmenami, obstať v novej životnej situácii a uplatniť vlastné predpoklady závisí ich nastavenie na vnímanie a akceptovanie zmien a následne aj celého systému, ktorý je od nich odvodený. V chápaní mnohých ľudí, najmä tých, pre ktorých individuálne investície potrebne na vyrovnanie sa s prichádzajúcimi zmenami a výzvami nemusia byť samozrejmosťou, takýto rozrušujúci vývoj nemôže byť náhodný: v pozadí musí byť niekto, kto ho zámerne vyvolal, inšpiroval, pripravil a zrealizoval, niekto silný, na všetko pripravený a odolný voči prípadnému nesúhlasu. A najmä schopný využiť toto všetko vo vlastný prospech a na úkor ostatných.

Zuzana Panczová uvádza a analyzuje autentické prejavy podobnej interpretácie jednotlivých udalostí v našej krajine, v Európe a vo svete, ktoré sa v posledných rokoch v hojnóm počte objavujú v slovenskom kyberpriestore. Neprekvapuje, že práve v takto formovanom názorovom prostredí sa darí politickému extrémumu, o čom autorka píše v osobitnej kapitole. U protisystémových extrémistických politických síl (na rozdiel od síl demokratických a prosystémových) sú totiž konšpiračné predstavy neoddeliteľnou súčasťou ideového kréda. Súčasná slovenská radikálna scéna je priam posadnutá konšpiráciami a je programovo zacielená na ich inštrumentalizáciu: je oveľa ľahšie presvedčiť priaznivcov o jednoduchých a rýchlych riešeniach (keď navyše pravda je na dosah, stačí len odhaliť konkrétneho vinníka, skrývajúceho sa v pozadí, za scénou, v zákulisí), než vysvetľovať im potrebu zložitých rozhodnutí s dlhým trvaním a neistými výsledkami.

V závere svojej knihy Zuzana Panczová píše, že „výskum konšpiračných teórií poskytuje možnosť lepšie porozumieť prejavom nedôvery v jestvujúci systém a úzkostí spojených s nega-

tívnym obrazom súčasnej spoločnosti“. Nazdávam sa, že jej sa to ako výskumníčke úspešne podarilo. Jej kniha sa stane referenčným zdrojom o konšpiračných teóriách a ich výskume, vydaným na Slovensku. Určite bude zaradená do zoznamu povinnej literatúry pre každého, kto sa na Slovensku venuje tejto problematike. Bolo by tiež dobré, keby úctyhodné výsledky bádateľských aktivít autorky zužitkovali aj tí, ktorých úlohou by mala byť neutralizácia zhubných dopadov konšpiračných bludov na vývoj demokratického štátu a slobodnej spoločnosti, t. j. novinári, pedagógovia, občianski aktivisti, demokratickí politici, najmä tí vo významnejšom ústavnom postavení.

LITERATÚRA

- Beck, U. (2009). *World Risk Society and Manufactured Uncertainties*. IRIS, s. 291–299. Dostupné na: <http://www.fupress.net/index.php/iris/article/view/3304>.
- Bútorová, Z., Gyárfášová, O. (2017). Názorový a hodnotový profil slovenskej verejnosti v čase vzostupu extrémizmu. In: Z. Bútorová, G. Mesežnikov (Eds.), *Zaostrené na extrémizmus. Výskumná štúdia*. Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, s. 13–26.
- Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 15(4), 731–742. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1699278.
- Matten, D. (2004). The Impact of the Risk Society Thesis on Environmental Politics and Management in a Globalizing – Principles, Proficiency, Perspectives. *Journal of Risk Research*, 7(4), 377–398. Dostupné na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1699278.
- Milo, D., Klingová, K., Hajdu, D. (2018). Who Believes in Conspiracies? In: *GLOBSEC Trends 2018. Central Europe: One Region, Different Perspectives*. GLOBSEC Policy Institute, Bratislava, s. 30–33. Dostupné na: <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2018/05/GLOBSEC-Trends-2018.pdf>.
- Panczová, Z. (2015). Stručný úvod do problematiky sprisahaneckých teórií. *Slovenský národopis*, 63(3), 187–194.
- Swift, A. (2013). *Majority in U.S. still believe*

JFK killed in a conspiracy. Dostupné na: <http://www.gallup.com/poll/165893/majority-believe-jfk-killed-conspiracy.aspx>.

GRIGORIJ MESEŽNIKOV,

Prezident Inštitútu pre verejné otázky
v Bratislave

MONIKA VRZGULOVÁ, LUBICA VOLANSKÁ, PETER SALNER:
Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine
[Talking and Silence. Inter-Generational Communication in Family]
Ústav etnológie SAV – VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2017, 136 str.

Publikácia trojice autorov Moniky Vrzgulovej, Lubice Voľanskej a Petra Salnera prináša teoreticko-metodologický príspevok k antropologickému výskumu súčasnej rodiny na Slovensku. Autori sa dlhodobo zaoberajú analýzami rodiny v 20. a 21. storočí a svoje dlhoročné skúsenosti z výskumu v teréne zúročujú v tejto pilotnej práci.

Publikácia pozostáva z úvodu, troch nosných kapitol od jednotlivých autorov, prepracovaného zoznamu odbornej literatúry a prameňov, krátkej informácie o autoroch, obsiahleho anglického resumé a prehľadného registra.

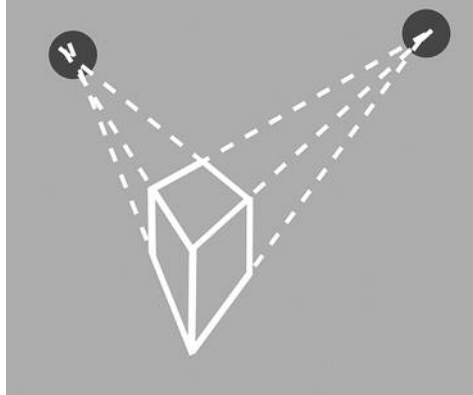
Úvod s názvom *Generácie: vzťahy a komunikácie v rodine* je teoretickým vstupom do súčasnej problematiky vývoja súčasnej rodiny a medzigeneračnej komunikácie v jej vnútri, ktorá je výrazne ovplyvnená aj tzv. nepriamou komunikáciou – t. j. využívaním virtuálnych komunikačných médií. Okrem základnej terminológie v ňom autori odkazujú na viaceré východiskové teoretické koncepty, ktorým venujú priestor v ďalších kapitolách.

Na úvod plynulo nadväzuje kapitola *Blízki? Vzdialení? Rozprávanie o rodine a vzťahoch medzi generáciami* z pera Lubice Voľanskej, v ktorej stavia na svojich doterajších výskumoch (Voľanská, 2016). Popisuje formy fungovania rodiny v minulosti a súčasnosti, venuje sa konceptu intimity, intimity na vzdialenosť, send-

Monika Vrzgulová

NEVYROZPRÁVANÉ SUSEDSKÉ HISTÓRIE

Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív

vičovej generácii či zmluve medzi generáciami a jej fungovaniu v dnešnej dobe a pod. Na vzorke rozprávání generácií štyroch rodín modeluje, ako sa uvedené javy prejavujú v naratívoch najstaršej generácie a ako o nich rozprávajú mladší členovia rodín. Upriamuje sa zároveň na pozíciu najstaršej generácie a jej zásadnej úlohy pri formovaní medzigeneračných vzťahov a vzorov v súčasnej rodine. Opiera sa pri tom o viaceré teoretické koncepty – napr. analýzu naratívu G. Rosenthal (Rosenthal, 1994, Rosenthal, 2004), koncept intimity na vzdialenosť od L. a H. Rosenmayrovcov (Rosenmayr a Rosenmayr, 1978), koncept malej zmluvy medzi generáciami R. Sprandra (Sprander, 1984) a mnohé ďalšie.

Kapitola Moniky Vrzgulovej *Hovory medzi sebou a o sebe* zúročuje dlhoročné výskumy autorky v prostredí židovskej komunity (Vrzgulová, 2002, Vrzgulová, 2007) a novšie poznatky z terénu v nežidovských rodinách (Vrzgulová, 2016). Vychádza z teoretických konceptov identít P. Bergera (1991), kolektívnej pamäti M. Halbwachsa (2009), ďalej komunikatívnej a kultúrnej pamäti J. Assmanna a A. Assmannovej (Assmann, A., 2008), ku ktorej pridáva pamäť politickú. Na príklade troch rodín zo židovského a troch z nežidovského prostredia sle-

duje, aké obsahy životného príbehu komunikovala najstaršia generácia (skúsenosť so šoa, vojnou, povojnovým obdobím), ako boli tieto spomienky reprodukované mladšou generáciou. V neposlednom rade analyzuje dynamiku vzťahu medzi rodinnou históriou a tzv. veľkým historickým naratívom krajiny.

Peter Salner sa v úvode svojho príspevku nazvaného *Mlčať? Hovoriť? Formy medzigeneračného odovzdávania skúseností o holokauste v židovských rodinách* zaoberá verejnými formami uchovávaní a prenosu spomienok na šoa. Upozorňuje na úlohu štátu a jeho inštitúcií v procese verejného uchovávaní a transferu smerom k občanom štátu a tiež aj židovských náboženských obcí ako reprezentantov židovskej minority. Zároveň venuje pozornosť druhej strane problému, ktorým sa zaoberal aj v minulosti (Salner, 2000, Salner, 2012) – rozoberá dôvody, prečo o tejto životnej skúsenosti odmietajú prežívši hovoriť predovšetkým v prostredí najbližšej rodiny. Informácie sa v takýchto rodinách šíria cez viaceré kanály – napríklad formou neverbálnej komunikácie (vytvetované číslo), zvláštnym správaním najstaršej generácie (obava z hladu), rôznymi spomienkovými predmetmi a pod. Jednou z foriem takéhoto prenosu (vizuálna spomienka) boli aj projekty oral history uskutočňované od 90. rokov 20. storočia (Salner, 1995, Salner, 1997), ktoré boli účastníkmi často vnímané ako ich morálny záväzok voči obetiam holokaustu. Príspevok primárne poukazuje na psychologický aspekt u prežívšej generácie pri rozhodovaní o (ne)transfere spomienok na túto životnú etapu k svojim potomkom.

Publikácia je skvelou teoretickou a metodologickou príručkou pre výskum rôznych aspektov medzigeneračných vzťahov a prenosu komunikácie v prostredí súčasnej rodiny na Slovensku. Poskytuje nielen teoretické východiská, ale ukazuje aj metodológiu a modeluje príklady analýzy a interpretácie z empirického výskumu v teréne. Možno ju považovať za „know-how“ príručku pre viaceré spoločensko-vedné disciplíny. Ostáva iba dúfať, že v budúcnosti autori splnia svoj sľub a prinesú ďalší hodnotný príspevok k teórii a metodológii biografických naratívov a oral history.

LITERATÚRA

- Assmann, A. (2008). Canon and Archive. In: A. Erll, A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*. Berlin, New York, s. 96–108.
- Berger, P. L. (1991). *Pozváni do sociologie*. Praha.
- Halbwachs, M. (2009). *Kolektívni paměť*. Praha: SLON – Sociologické nakladatelství.
- Rosenthal, G. (1994). Die erzählte Lebensgeschichte als historisch-soziale Realität: methodologische Implikationen für die Analyse biographischer Texte. In: *Berliner Geschichtswerkstatt: Alltagskultur, Subjektivität und Geschichte. Zur Theorie und Praxis von Alltagsgeschichte*. Münster: Westfälisches Dampfboot, s. 125–138.
- Rosenthal, G. (2004). Biographical Research. In: C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, D. Silverman (Eds.), *Qualitative Research Practice*. London: Sage, s. 48–64.
- Rosenmayr, L., Rosenmayr, H. (1978). *Die menschlichen Lebensalter. Kontinuität und Krisen*. München: Piper.
- Salner, P. (1995). Svedectvo tých, ktorí prežili holokaust. *Slovenský národopis*, 43(4), 445–460.
- Salner, P. (1997). *Prežili holokaust*. Bratislava: VEDA.
- Salner, P. (2000). *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava: VEDA.
- Salner, P. (2012). Kto nehľadoval, nikdy nepochopí, čoho je človek schopný, aby sa najedol. In: M. Vrzgulová, J. Hlavinka (Eds.), *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 85–95.
- Spander, R. (1984). Modelle des Alterns in der europäischen Tradition. In: H. Süßmuth, *Historische Anthropologie. Der Mensch in der Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck, s. 110–123.
- Volanská, L. (2016). „V hlave tridsať, v krížoch sto.“ *Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV.
- Vrzgulová, M. (Ed.) (2002). *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.
- Vrzgulová, M. (2007). *Deti holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.
- Vrzgulová, M. (2016). *Nevyrožprávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: VEDA, Ústav etnológie SAV.

IVICA ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ,
Katedra porovnávacej religionistiky,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
v Bratislave

MAREK JAKOUBEK (Ed.):
Teorie etnicity. Čítanka textů
[The Theory of Ethnicity. A Textbook]
Nakladatelství SLON, Praha 2016, 733 s.

V roce 2016 spatřila světlo světa na české poměry vsutku úctyhodná publikace. Editor Marek Jakoubek se pustil se svými kolegy a spolupracovníky doslova a do písmene ad fontes, když připravili do tisku publikaci o více než sedmi stech stranách. Navíc na žhavé téma etnicity. V úvodní editorově studii (oficiálně Předmluvě) se čtenář velmi srozumitelným jazykem dozví, co vedlo kolektiv autorů k vydání čítanky textů k teoriím etnicity. Prvotním impulzem byl zdánlivě nesouvisející překlad díla T. H. Eriksena *Etnicita a nacionalismus* do češtiny (realizovaný kolektivem překladatelů pod vedením M. Jakoubka, Praha 2012), ze kterého se ovšem v našem prostředí stala jakási výkladová mantra problematiky spojené s etnicitou. Jakoubkovo „zděšení“ umocňuje fakt, že nejen studenti, ale i odborná reprezentace příbuzných oborů konceptualizuje etnicitu skrze Eriksena, tedy výklad výkladu! Tato skutečnost stála u rozhodnutí seznámit především odbornou veřejnost s „kanonickými“ texty vztahujícími se k etnicitě. Myšlenka vydat antologii „originálních“ textů k etnicitě navíc v plné verzi dává čtenářům možnost vlastních interpretací bez předešlé „kontaminace“.

V tuto chvíli napadne mnohé, jestli se nejedná o nošení dříví do lesa. Výběr zůstane vždy výběrem, kde o argumenty pro a proti nebude nikdy nouze. Vezmeme-li dále v úvahu, že linguou-francou vědy obecně je angličtina, nedává na první pohled vydání čítanky jasný smysl. Realita je ale jako vždy o dost prostší, což mimo

jiné dokumentuje případ Eriksena. Vezmeme-li v potaz stále slabou znalost cizích jazyků a nechut studentů číst díla v originálech, je záměr kolektivu autorů o poznání zřejmější. Nejednou se také skutečná diskuse nad daným tématem rozproudí až po překladu do národního jazyka, čehož si je editor dobře vědom. Jakoubkova čítanka se navíc netají ambicí být v oblasti etnicity terminologicky normativní, což se jí úspěšně daří. Klíčovým podnětem pro vytvoření této práce bylo typologicky podobné dílo dnes již klasika studií o národu a nacionalismu M. Hrocha *Pohledy na národ a nacionalismus*, které spatřilo světlo světa v roce 2003. Ačkoli se M. Jakoubek netají svou zjevnou inspirací, zároveň upozorňuje, že v přístupu k zařazeným textům se obě publikace zásadně liší. V případě Hrochovy práce se totiž jednalo o neúplné, krácené texty, kdežto recenzovaná čítanka klade důraz na jejich celistvost.

V hutném Jakoubkově úvodu, který částečně vychází z jeho starších textů, je čtenář mimo jiné konfrontován i s autorovým úhlem pohledu na danou problematiku. Stěžejním cílem Ja-

koubkova díla tak má být v českém prostředí skoncování (jednou provždy) se zaměřováním teorií etnicity s teoriemi spojenými s národem a nacionalismem. Stručně řečeno vykolíkovat pole pro antropologickou konceptualizaci etnicity. Autor upozorňuje na fakt, že se etnicita stala ve veřejném prostoru (mluví o lidovém modelu etnicity) naprosto neřízenou střelou, jejíž dráha letu a místo dopadu se mohou na hony vzdálit původnímu naprogramování. Etnicita se sice skloňuje v nejrůznějších případech, ale až na naprosté výjimky se jedná o bezobsažné nic zdánlivě dokládající něco. Jakoubkova čítanka tak má bezpochyby ambice vytvarovat dosud beztvárovou hmotu. Autor považoval za nutné rovněž konfrontovat dosavadní českou produkci pracujících s etnicitou s jejím striktně antropologickým diskurzem. Ve vztahu k českému (československému) prostředí je jistě zaznamenáníhodné mimo jiné kategorické odmítnutí Bromlejoy „školy etnických procesů“, která téměř 20 let spoluformovala vnímání etnicity v našich luzích a hájích. Bromlej (1980) skutečně nikdy nebyl v teoretické rovině na západ od našich hranic považován za vědeckou autoritu (jak konstatuje Jakoubek), ale nemělo by uniknout, že v aplikované verzi jeho přístupy do dnešních dnů přezívají v oficiální ruské politice.

Výběr statí zaměřený víceméně na nezpychnitelné oborové autority reflektuje skutečně pestré přístupy k etnicitě. Sám Jakoubek upozorňuje, že za výstižnější název publikace by považoval *Různé teorie rozličných etnicit* (samozřejmě z antropologického úhlu pohledu). Samotná publikace je pak rozdělena do tří základních oddílů: V prvním oddílu (*Meta*)teoretické studie čtenář nalezne sedm příspěvků, které poskytují obecný přehled o základních terminologických, konceptuálních a historických polohách studia etnicity. Texty např. manželů Comaroffových, R. Jenkinse, A. Cohena vytvářejí kontext pro porozumění dalším částem knihy. Druhý oddíl nazvaný *Jednotlivé přístupy k tematizaci etnicity* uvozuje pravděpodobně nejznámější a nejcitovanější text o etnicitě, který vyšel z pera F. Bartha (1969). Dalších deset studií reprezentuje zejména jednotlivé teoretické perspektivy (symbolická etnicita, situační etnicita, etnicita jako příbu-

zenský výběr, etnicita a identita) autorů jako N. Glazera, D. Moynihana, A. Epsteina, H. Ganse, J. Okamury, J. Nagelové. Třetí, poslední oddíl čítanky *Případové studie* je pak věnován analýze konkrétních etnických skupin (autoři např. M. Gluckman, M. Moerman, A. Cohen, R. Astutti). Rozdělení studií je ovšem víceméně orientační, neboť všechny obsahují teoretické pasáže.

I přesto, že je etnicita bezpochyby součástí diskurzu dalších společenskovedních disciplín, není v čítance s ohledem na výše řečené interdisciplinárním přístupům věnován žádný prostor. Což na jednu stranu podtrhuje antropologickou originalitu (konečně), ale na druhé straně může vést k opětovnému zmatení. Zcela vědomé opomíjení interdisciplinárních přesahů lze ovšem chápat v jiném kontextu. Po téměř třiceti letech svobodného vědeckého bádání je možné tuzemskou antropologii chápat jako vědeckou disciplínu, která stále zaostává za očekáváními. Nejen samotnou antropologií často kritizovaných etnologů, ale i historiků, sociologů, politologů. Editorický počín M. Jakoubka, příznačně vydaný Sociologickým nakladatelstvím, ale patří jednoznačně k těm titulům, které na dlouhá léta nezapadnou. Čítance textů díky autorově skutečně mimořádnému rozhledu v dané problematice a precizní editorské práci nelze téměř nic vytknout. České akademické prostředí je tak chtě nechtě „odsouzeno“ M. Jakoubkem k odborné diskusi, která je, jak jsme měli již v minulosti možnost sledovat třeba na stránkách Českého lidu, alfou a omegou autora vědeckého bytí (Nešpor, Jakoubek, 2004; Nešpor, Jakoubek, 2006). Nezbyvá než doufat, že nemalé investice vložené do precizního překladu originálních textů se autorům vrátí přinejmenším v této podobě.

LITERATURA

- Barth, F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bromlej, Ju. V. (1980). *Etnos a etnografia*. Bratislava: VEDA.
- Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství. SLON.
- Hroch, M. (2003). *Pohledy na národ a naciona-*

lismus. Praha: Sociologické nakladatelství. SLON

- Nešpor, Z. R., Jakoubek, M. (2004). „Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi.“ *Český lid. Etnologický časopis*, 91(1), 53–79.
- Nešpor, Z. R., Jakoubek, M. (2004). „Co je a co není kulturní/sociální antropologie po dvou letech.“ *Český lid. Etnologický časopis*, 93(1), 71–85.

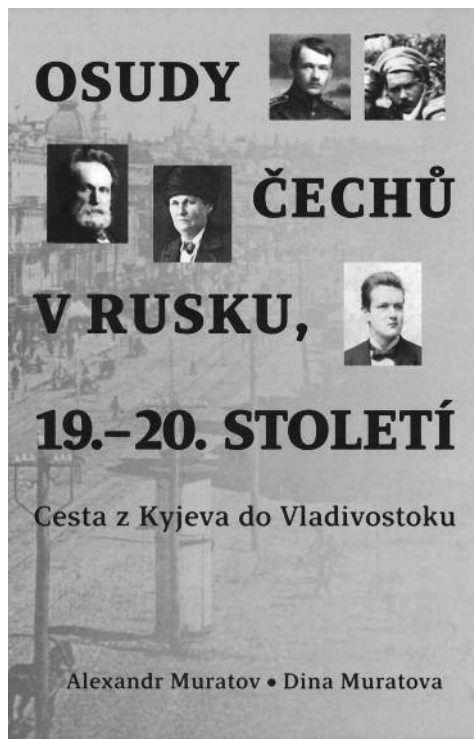
FRANTIŠEK BAHENSKÝ,

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. v Praze

ALEXANDR MURATOV,
DINA MURATOVA:
Osudy Čechů v Rusku, 19.–20. století.
Cesta z Kyjeva do Vladivostoku
[The Fates of Czechs in Russia, 19th–20th
Century]
Scriptorium, Praha 2017, 408 s.

Předkládaná publikace badatelů Muratovových přibližuje čtenářům oblast problematiky české kolonizace převážně bývalé Kyjevské gubernie carského Ruska v období od 2. poloviny 19. století do 1. třetiny 20. století. Kniha postavená na dvanácti faktografických kapitolách míří nejen k odborné obci, ale je zacílena i na širší okruh laické veřejnosti, která se zajímá o historii českého krajanství a československého hnutí v Rusku. Na takřka 400 stranách jsou čtenáři vtaženi do příběhů aktérů s odlišnými migračními trajektoriemi, motivacemi i různorodými oblastmi profesní činnosti. V publikaci je však na rozdíl od podobně tematicky zaměřené literární tvorby ponechán širší prostor osudům migrujících průmyslníků, podnikatelů a inteligence českého a slovenského původu směřujících od 80. let 19. století na východ Rakouska-Uherska (R-U) do oblasti carského Ruska ve srovnání s velkou migrační vlnou zemědělského obyvatelstva z R-U namířenou do oblasti bývalé Volyňské gubernie v 60.–70. letech 19. století.

Česká verze recenzované publikace je oproti originálnímu vydání v ruském jazyce obohacena o jednu doplňující kapitolu zabývající se

životními okolnostmi tří významných osobností československého odboje v Rusku: Zdeňkem Rejmanem z Petrohradu, jehož syn inicioval vydání českého překladu, Aloisem Tučkem z Moskvy a Václavem Vondrákem z Kyjeva. Za zmínku stojí také technicky vylepšený obrazový doprovod doplňující faktografickou část o vhodně zvolené fotografie, které byly péčí Československé obce legionářské (ČsOL) dohledány ve Vojenském ústředním archivu (VÚA) a následně ve vylepšené kvalitě do knihy vsazeny. V neposlední řadě je v oblasti technikálií třeba ocenit umně provedený překlad do českého jazyka, který zajistila Miloslava Žáková, volyňská Češka narozená v Kupičově na Volyni, která svoji rodnou ves opouštěla jako třináctiletá dívka při reemigraci do ČSR roku 1947.

Knihu vydanou spolkem pro nekomerční vydávání odborné literatury vybavili předmluvou uznávaný historik Jaroslav Vaculík z Masarykovy univerzity v Brně, jenž je považován

za nestora problematiky historie volyňských Čechů se svými obsáhlými historickými pojednáními (namátkou Vaculík, 1997–2001, 2002), a Tomáš Jakl z Vojenského historického ústavu (VHÚ) v Praze, který se věren Ciceronovu latinskému výroku *Historia magistra vitae* obrací k laskavému čtenáři s prosbou o „ochotu naslouchat a o slyšeném přemýšlet“ (s. 7). A že bude o čem přemýšlet, dokládá i úvodní slovo autorů, kteří přibližují šíři svého zájmu, ze kterého lze však v knize nalézt pouhý zlomek, neboť migrace obyvatel z tehdejšího Rakouska-Uherska směrem na východ nabyvala v poslední třetině 19. století nebývalých rozměrů.

Odyseu českých kolonistů daleké Rusi otevřeli autoři vyprávěním o životě Jindřicha Jindřicha, rodáka z Podkrkonoší, v němž zkušenost v kůži mladého obchodníka zanechala nesmazatelnou stopu, díky které se později v 80. letech 19. století do Kyjeva vrátil, aby zahájil úspěšnou podnikatelskou dráhu v oblasti výroby hudebních nástrojů a gramofonových desek. Stejně jako většina aktérů uvedených v publikaci i on se aktivně zapojil do kulturní a osvětové činnosti, podpořil vznik Dobročinného a vzdělávacího spolku Jana Amose Komenského a tělovýchovné organizace Sokol a napomáhal Václavu Vondrákovi s náborem dobrovolníků do České družiny v hotelu Praha. Ani jemu se však, podobně jako ostatním aktérům na stránkách publikace, nevyhnula Ruskem postupující bolševizace, následné zatýkání a perzekuce. Po návratu do rodné vlasti působil dále v oblasti vzdělávání a zemřel v Praze, kde však ani po smrti nenalezl klid. Jeho urna byla za německé okupace fašisty odstraněna z Památníku osvobození na vrchu Vítkov neznámo kam.

V tematicky navazující kapitole s příznačným názvem České průmyslové podniky v Kyjevě na přelomu 19. a 20. století se snaží autoři nalézt odpověď na otázku, zač vděčí průmyslový rozvoj tehdejšího Ruska přelomu 19. a 20. století příchozím Čechům z Rakouska-Uherska, ve kterém se tehdejší oblast Čech nalézala svým demografickým růstem na pomyslném vrcholu.¹ Text je uvozen přiblížením osobnosti

¹ Jen za třicet let se od roku 1860 počet obyvatel v Čechách zvýšil o 30 % a přibližně 10 % obyvatel (cca 900 000) se rozhodlo kvůli neutěšené životní a ekonomické situaci (mimo jiné i kvůli následkům prohrané prusko-rakouské války v roce 1866 a následně dualizaci monarchie na R-U v roce 1867) emigrovat (s. 56).

Josefa Křivánka (více viz Nejedlý, 1944–1947), který se úspěšně realizoval v rozvoji strojírenství a provozoval jeden z největších podniků v Kyjevě. Do své rodné vlasti se vrátil na prahu druhého desetiletí 20. století, kde následně i zemřel. Nedožil se tak bolševického rozvratu svého odkazu na Rusi (nynější Ukrajině), což nelze říci o dalších průmyslnících, jejichž směrem se dále v kapitole stáčí řeč. Čtenář nahlédne do Slévárenského závodu Antonína Ungermanna a Tomáše Nejedlého, z nichž se druhý jmenovaný po svém návratu do ČSR v roce 1919 stal předsedou nově založeného Sdružení Čechů a Slováků z Ruska. Václav Nejedlý, který v Rusku převzal závod, byl od samého počátku aktivním účastníkem československého osvobozenického hnutí v Kyjevě, financoval Českou družinu a rovněž i pobyt T. G. Masaryka roku 1917. Po ovládnutí země bolševiky i on zemi opustil a odjel roku 1920 do Prahy. Podobný příběh se paralelně odvíjí i v případě Václava Vielwertha a Františka Dědiny a jejich Závodu secích strojů (viz také Zuman, Dědina, 1934).

Mezi neznámé osobnosti nepatří ani manželská dvojice Otakara a Marie Červených, považovaných autory za nejstarší činitele čs. osvobozenického hnutí v Rusku. Na ně navazuje kapitola vlastní pouze české verzi překladu mapující osudy tří význačných osobností proluných s Českou družinou (posléze přetvořenou na Čs. střelecký pluk) a sleduje životní pouť těchto prvních iniciátorů čs. odboje v Rusku. Při popisu jejich životních trajektorií se před očima čtenáře rozvíjí příběh ne nepodobný všem předešlým. A přece v něčem odlišný. Václav Vondrák, který vlivem politických okolností nenalezl klid ani po návratu do tehdejšího ČSR, se stěhuje roku 1927 do francouzského Nice, odkud po okupaci německými vojsky také odchází a svoji životní pouť končí roku 1962 ve vzdáleném Chile.

Na následujících stranách publikace nahlédneme ještě namátkou do života čs. legionáře Václava Kašpara, vzdáleného autorova strýce, a spolu s ním si budeme klást otázku, zdali se mohl během svého působení v roli zástupce velitele roty Jana Syrového v 1. střeleckém pluku čs. armády setkat s Jaroslavem Haškem (Hašek, 1985). Oborově odlišný vhled do tématu naskýtá popis životní pouti Zdeňka Štěpánka zprvu oči-

ma vojáka rakouské armády, zajatce a legionáře, posléze herce, režiséra a dramatika na divadelních prknech čs. armády v jednom z ešalonů brázdičích transsibiřskou magistrálu (více viz Štěpánek, 1970; Velemanová, 2003). Další osudy legionářů přibližuje i kapitola nazvaná Kyjev očima zajatců. Pozoruhodně zastavení autorů pak představuje kapitola Zlatý poklad Ruska a Československý sbor, ve kterém polemizují a s konečnou platností vyvracejí domněnku, že čs. legionáři uloupili roku 1918 zlatý poklad (též zvaný jako kazaňské, Kolčakovo či vladvostocké zlato), z jehož prostředků byla údajně později v roce 1919 vystavěna pražská Legiobanka.

Publikace je psána čtivým jazykem, text plyne v pomalém tempu s množstvím obrazových příloh a jednotlivé kapitoly s detailně vykreslenými osudy uvedených osobností vhodně doplňují podobně tematicky zaměřené faktografické publikace z řad akademické obce. Ani zde však není nouze o historiografické údaje, ba naopak, každá kapitola je opakovaně rámována tokem dějin a událostí, jež formovaly pozadí životních osudů zúčastněných aktérů.

LITERATURA

- Hašek, J. (1985). *Tajemství mého pobytu v Rusku*. Praha: Naše vojsko.
- Nejedlý, V. (1944–1947). *Čeští průmysloví průkopníci. Josef Křivánek a bratři Nejedlých – čeští průmysloví průkopníci na Rusi-Ukrajíně*. Podle Kroniky rodu Nejedlých, Křivánkových a Meilbekových. Dostupné z: <https://www.mzv.cz/file/572785/CestiPrumysloviPrukopnici.doc>. Navštíveno: 3. 1. 2019.
- Štěpánek, Z. (1970). *Za divadlem kolem světa*. Praha: Mladá fronta.
- Vaculík, J. (1997–2001). *Dějiny volyňských Čechů I.–III*. Brno: Masarykova univerzita, SČVP.
- Vaculík, J. (2002). *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. Brno: Masarykova univerzita.
- Velemanová, V. (2003). Život a kulturní (zvláště pak divadelní) činnosti čs. legionářů v Rusku 1914–1920. In: V. Veber (Ed.), *Československé legie v Rusku*. Praha: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, s. 14–44.

Zuman, F., Dědina, F. (1934) *Věstník Ústředního Sdružení Čechů a Slováků z Ruska* 14/6, s. 61–63.

VERONIKA BERANSKÁ

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

OREST ZILYNSKYJ:

Balady východného Slovenska.

Podbeskydské ľudové balady

[The Ballads of Eastern Slovakia. Folk

Ballads from under the Beskydy Mountains]

Občianske združenie Sušlavá mušľa.

Vydavateľstvo Ladislav Cuper. Prešov 2018, 560 s.

Editorka najrozsiahlejšej regionálnej zbierky ľudových balád v slovanskej folkloristike Tatiana Pirníková predhovor ku knihe začína konštatovaním: „Bola to náhoda, ktorá mi priniesla do cesty dielo Oresta Zilynského o ľudových baladách východného Slovenska. V roku 2016 som sa obrátila na prešovského ukrajinistu, akademika prof. Mikuláša Mušinku, s otázkou, či sa v jeho knižnici nájde piesňový materiál viažuci sa k Rusínom žijúcim na Slovensku. Zaujímali ma predovšetkým notové zápisy piesní. Dal mi do rúk fotokópiu zbierky Ukrajinské ľudové balady východného Slovenska zostavenú Orestom Zilynským v 70. rokoch minulého storočia, ktorú vydal Inštitút umenovedy, folkloristiky a etnológie M. T. Rylského v Kyjeve v roku 2013. Bola som prekvapená kvantitou publikovaného materiálu, prekvapila i fundovanosť jeho obsahovej usporiadania. Meno zostavovateľa zbierky mi bolo neznáme.“ (s. 6.)

Autorka predhovoru vyslovuje poďakovanie kyjevskému vydavateľom, zároveň však ľutuje, že na území, kde balady boli zapísané, táto cenná zbierka nie je vôbec známa. Aby tento nedostatok eliminovala, rozhodla sa vydať zbierku latinkou, pretože väčšina súčasného pokolenia Rusínov východného Slovenska azbuku už neovláda.

Pripomeňme si základné údaje životopisu O. Zilynského z úvodnej štúdie T. Pirníkovej, napísanej na základe mojej knihy *Naukovec z dušjeju poeta* (Mušynka, 1983).

Takmer celý život Oresta Zilynského, rodáka z haličskej Lemkoviny, bol spojený s Československom. Tu získal vysokoškolské vzdelanie (na Ukrajinskej slobodnej univerzite a na Karlovej univerzite v Prahe), desať rokov vyučoval ruštinu a poľštinu na Univerzite Palackého v Olomouci (1948–58), kde sa stal kandidátom filologických vied (1966) a od roku 1958 do predčasnej smrti v roku 1976 vo veku 53 rokov pracoval v ústavoch Československej akadémie vied v Prahe. Často reprezentoval československú ukrajinistiku a slavistiku na medzinárodných vedeckých zjazdoch. Zomrel za doposiaľ nevyjasnených okolností v katastrofe obce Vinné na Zemplínskej šírave v okrese Michalovce. Pochovaný je vo Svidníku.

Do 60. rokov minulého storočia boli jeho vedecké práce publikované aj na Ukrajine. Za práce o najvýznamnejšom ukrajinskom básnikovi ho Kyjev vyznamenal medailou Tarasa Ševčenka. Neskôr, keď na 6. medzinárodnom zjazde slavistov v Prahe 14. augusta roku 1968 predniesol návrh na založenie Medzinárodnej asociácie ukrajinistov (ktorý vyvolal ostrú kritiku zo strany zástupcov ukrajinskej sovietskej delegácie), sa stal personou non grata nielen v periodických vydaniach Ukrajiny, ale aj v ukrajinskej tlači východného Slovenska. V českej a slovenskej vedeckej verejnosti sa však O. Zilynskyj aj naďalej tešil všeobecnej úcte. Slovenská akadémia vied v Bratislave vydala v roku 1978 jeho 440-stránkovú monografiu *Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte*, odmenenú prvou cenou Slovenskej národopisnej spoločnosti (Zilynskyj, 1978a). Československá akadémia vied v Prahe v tom istom roku vydala jeho rozsiahly katalóg *Lidové balady v oblasti západných Karpat* s odkazmi na 2039 balád a 282 prác o baladách (Zilynskyj, 1978b). Národná akadémia vied Ukrajiny ho rehabilitovala až v roku 2013 vydaním jeho *Vybraných prác z folkloristiky* vo dvoch zväzkoch (968 s.) (Zilynskyj, 2013a), *Literárnych prác* (672 s.) (Zilynskyj, 2013b) a *Ukrajinských balád východného Slovenska* (728 s.; Zilynskyj, 2013c). Editorom a autorom štúdií o Zilynskom bol vo všetkých troch vydaniach M. Mušinka.

V úvodnej štúdii k najnovšiemu vydaniu, ktorá sa volá *Trnistá cesta zbierky balád* (s. 5–30), T. Pirníková predovšetkým na základe archív-

nych materiálov, ktoré jej požičal Bohdan, syn Oresta Zilynského, priblížila prácu O. Zilynského na zbierke balád a aj proces fyzickej likvidácie rukopisu a sadzby po druhej stránkovej korektúre. Texty 27 českých a slovenských dokumentov podala v origináli, ukrajinské a ruské v preklade do slovenčiny.

Medzi týmito dokumentmi sa nachádza korešpondencia O. Zilynského s ukrajinskou redakciou Slovenského pedagogického vydavateľstva v Prešove, Krajským výborom KSČ v Košiciach, listy O. Zilynskému od folkloristu Andreja Dulebu zo Svidníka, etnomuzikológa Volodymyra Hošovského z Lvova (anonymného spoluredaktora notovej časti knihy) a výtvarníka Ivana Firkala. Sú tu aj vysoko pozitívne recenzie na rukopis práce – od Boženy Filovej a Jána Komorovského z Bratislavy, Borisa Putilova z Leningradu (schválenú Julianom Bromlejom z Moskvy) atď. Tieto dokumenty do značnej miery dopĺňajú doterajšie vedomosti o príprave do tlače a procese fyzického zničenia sadzby zborníka *Ukrajinské balady východného Slovenska*. Podstatu knihy tvorí 482 textov a 240 notovaných nápevov, zapísaných v 119 rusínsko-ukrajinských lokalitách východného Slovenska viacerými zberateľmi folklóru (s. 73–485). O. Zilynskyj ich rozdelil do dvoch častí: 1. *Základné texty* (čísla 1–254) a 2. *Doplňujúce varianty* (č. 255–479). Ku každej balade O. Zilynskyj v poznámkach podal podrobné komentáre. T. Pirníková spojila obidve časti do jedného celku. Pri transliterácii textov balád z azbuky do latinky plne zachovala ich nárečové znenia.

O. Zilynskyj pripojil k zbierke mapu východného Slovenska s uvedením všetkých 119 rusínsko-ukrajinských obcí, v ktorých boli zapísané balady, pričom zvláštnymi grafickými znakmi označil tie lokality, kde bolo zapísaných 10–32 piesní, 5–9 piesní, 2–4 piesne a dokonca aj jedna pieseň. Všetko toto je ponechané aj v slovenskom vydaní zbierky balád (s. 525).

Ukrajinské resumé zbierky editorka uverejnila v preklade do slovenčiny (s. 530–540) a anglické ponechala v origináli (s. 542–545).

Preklad zbierky (ako aj jej originál) je ilustrovaný celostránkovými farebnými obrázkami slovenského maliara ukrajinského pôvodu Dezidera Millyho. Jedna z týchto ilustrácií je aj na obálke knihy.

Všetko uvedené je možné považovať za pozitívnu stránku knihy. Za negatívum slovenskej reedície zbierky balád Oresta Zilynského považujem zmenu pôvodného názvu *Українські балади Східної Словацьчини* (*Ukrajinskí balady Schidnoji Slovaččiny*) [*Ukrajinské balady východného Slovenska*] na *Balady východného Slovenska*, pretože územný termín *východné Slovensko* v žiadnom prípade nezodpovedá národnostnému charakteru zbierky balád – baladám ukrajinského etnika východného Slovenska. Je pravdou, že T. Pirníková k názvu zbierky pridala podtitul *Podbeskydské ľudové balady*, ktoré na jej označenie použil aj O. Zilynskyj. Ten však vôbec nepochyboval o tom, že tieto balady patria ukrajinskému obyvateľstvu tohto regiónu.

S takým ponímaním národnostného charakteru balád editorka zásadne nesúhlasí. Svoj nesúhlas zdôvodňuje takto: „Všetky odkazy na prezentovanú ľudovú kultúru východného Slovenska sú autorom zbierky označené ako ukrajinské. Zároveň autor používa termín Ukrajinci východného Slovenska. Editorka síce ponecháva v resumé O. Zilynského pôvodnú terminológiu, ktorú autor používal, zároveň

však upriamuje pozornosť čitateľa na fakt, že týmito termínmi je v skutočnosti označovaná ľudová kultúra Rusínov, prevažne Lemkov, žijúcich na území severovýchodného Slovenska. Svojbytnosť tohto národa bola po 2. svetovej vojne oficiálne uznaná až po roku 1989. Pojem ukrajinský bol používaný v období vzniku štúdie účelovo v rámci oficiálne prezentovanej kultúrnej politiky. Sám Zilynskyj používa v antológii vo viacerých kontextoch pojem ľudová kultúra Lemkov a Bojkov, ktorí sú v súčasnosti legitímne rešpektovaní ako etnické skupiny rusínskeho národa.“ (s. 530)

Tu sa editorka dopustila niekoľkých zavádzajúcich chýb:

1. Etnonymom *Rusíni*, odvodeným od názvu územného celku *Rus* (*Kyjevská Rus*, *Haličská Rus*) boli od 9. do 19. storočia označovaní všetci budúci Ukrajinci. Etnonymum *Ukrajinci* sa všeobecne používa iba od obdobia národného obrodovania, teda od konca 18. a začiatku 19. storočia. V prešovskom regióne (Prjaševščyna) tento termín nadobudol všeobecné rozšírenie iba po druhej svetovej vojne, predovšetkým v 50. rokoch minulého storočia. Do 90. rokov ani oni sami, ani ich susedia, ani bádatelia ich dejín a kultúry nepochybovali o tom, že *Rusíni* sú súčasťou ukrajinského (maloruského) národa. Nuž, O. Zilynskyj celkom oprávnené nazval svoju zbierku *Ukrajinské ľudové balady východného Slovenska*. S takýmto názvom je v súčasnosti možné nesúhlasiť, možno mať k nemu výhrady, avšak nikto nemá právo meniť ho, o to viac, že tento názov vôbec nemeňte charakter balád.
2. Podnázov *Podbeskydské ľudové balady* bol iba druhoradým názvom.
3. Ani súčasná veda nepochybňuje príslušnosť etnografických skupín Lemkov a Bojkov k ukrajinskému národu.
4. Z teoretického hľadiska najcennejšou časťou zbierky balád sú komentáre O. Zilynského ku každému typu balád, predovšetkým k ich pôvodu, historickému vývoju, výskytu u iných národov a etnických skupín, ciest

migrácie atď. Sú to vyčerpávajúce štúdie takmer ku každej balade (bez variantov), svedčiacie o hlbokých znalostiach autora o danej problematike a novátorstve jeho metodológie. Editorka zúžila komentáre iba na pasportizáciu balád, vynechajúc nielen odkazy na varianty u iných, predovšetkým susedných národov, ale aj štúdie o nich (niekedy aj niekoľkostránkové). Tým bolo slovenské vydanie knihy v porovnaní s ukrajinským značne ochudobnené.

Napriek spomenutým nedostatkom považujem vydanie zbierky ľudových balád Rusínov-Ukrajincov východného Slovenska O. Zilynského v slovenčine za vysoko pozitívny jav. Zásluhou T. Pirníkovej sa najväčšia regionálna zbierka ľudových balád v slovanskej folkloristike dostala k potomkom tých, ktorí ich pred 50–150 rokmi spievali, ale aj k slovenskej vedeckej verejnosti, predovšetkým k slovenským folkloristom a etnomuzikológom. Jej slovenskú verziu srdečne vítam. Škoda len, že nízky náklad (300 výtlačkov) nebude môcť uspokojiť všetkých záujemcov.

LITERATÚRA

- Mušynka, M. (1983). *Naukovec z dušeju poeta. Orest Zilynskyj (1923–1976)*. Bound Brook: New York.
- Zilynskyj, O. (1978a). *Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte*. Bratislava: VEDA.
- Zilynskyj, O. (1978b). *Lidové balady v oblasti západných Karpat*. Praha: Academia.
- Zilynskyj, O. (2013a). *Vybrani praci z folklorystyky. U 2 kn.*, NANU, MAU, IMFE im. M. T. Ryľskoho, Kyjev.
- Zilynskyj, O. (2013b). *Literaturoznavči praci*, NANU, MAU, IMFE im. M. T. Ryľskoho, Kyjev.
- Zilynskyj, O. (2013c). *Ukrajins'ki balady Schidnoji Slovaččyny*, NANU, MAU, IMFE im. M. T. Ryľskoho, Kyjev.

MIKULÁŠ MUŠINKA,
Prešov